

УДК 94(=161.2.477):327.39"1991/..."

У збірнику представлено праці вітчизняних та зарубіжних науковців українознавчого профілю. Пріоритетними у випуску є проблематика консолідаційних практик українства, а також аналіз нагальних питань подолання наслідків колоніальної доби та побудови в Україні ефективного суспільства в умовах російської агресії та гібридної війни.

Для викладачів, науковців, аспірантів, студентів.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР	М. І. Обушний, д-р політ. наук, проф.
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	С. Р. Кагамлик, канд. істор. наук, ст. наук. співроб. (заст. відп. ред.); К. А. Кобченко, канд. істор. наук (відп. секретар); І. В. Верба, д-р істор. наук, проф.; Т. Г. Горбаченко, д-р філос. наук, проф.; М. В. Довбищенко, д-р істор. наук, доц.; В. П. Капелюшний, д-р істор. наук, проф.; В. Ф. Колесник, д-р істор. наук, проф.; А. Є. Конверський, д-р філос. наук, проф., акад. НАН України; В. І. Лубський, д-р філос. наук, проф.; В. І. Панченко, д-р філос. наук, проф.; В. І. Сергійчук, д-р істор. наук, проф.; Ю. М. Сорока, д-р істор. наук, проф.; Л. О. Шашкова, д-р філос. наук, проф.; В. І. Ярошовець, д-р філос. наук, проф.; Ч. С. Кірвель, д-р філос. наук, проф. (м. Гродно, Білорусь); А. М. Кумиков, д-р філос. наук, проф. (м. Нальчик, Російська Федерація); Л. Збибел, д-р філософії, проф. (м. Люблін, Респ. Польща); Я. Мокляк, д-р історії, проф. (м. Краків, Респ. Польща).
Адреса редколегії	03033, м. Київ-033, вул. Володимирська, 60, Центр українознавства філософського факультету ☎ (38044) 239 34 96
Затверджено	Вченою радою філософського факультету 26.09.16 (протокол № 1)
Атестовано	Вищою атестаційною комісією України. Постанова Президії ВАК України № 1-05/1 від 25.01.02 р. Наказ МОН України № 515 від 16.05.16 (переатестація)
Зареєстровано	Міністерством інформації України. Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 20005-9805Р від 17.05.13 р.
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка, ВПЦ "Київський університет" Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця	01601, Київ-601, 6-р Т.Шевченка, 14, кімн. 43 ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; факс 239 31 28

BULLETIN

TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV

ISSN 1728-2330

UKRAINIAN STUDIES

1(18)/2016

Established in 1994

UDC 94(=161.2.477):327.39"1991/..."

The bulletin publishes original articles of Ukrainian and foreign researchers. The main problems discussed in the issue are consolidating practices of Ukrainians as well as the analysis of the urgent questions of overcoming of consequences of the colonial age and the development an effective society in Ukraine under the conditions of Russian aggression and hybrid war.

For scientists, lectures, students and postgraduates students.

CHEF EDITOR	M. Obushnyi, Full Professor, Dr. Hab.
EDITORIAL BOARD	S. Kagamlyk, Senior Research Fellow, PhD (Deputy Editor); K. Kobchenko, Phd (Secretary); I. Verba, Full Professor, Dr. Hab.; T. Horbachenko, Full Professor, Dr. Hab.; M. Dovbyshenko, Associate Professor, Dr. Hab.; V. Kapeliushnyi, Full Professor, Dr. Hab.; V. Kalesnyk, Full Professor, Dr. Hab.; A. Konverskyi, Full Professor, Dr. Hab., Member of the National Academy of Sciences of Ukraine; V. Lubsnyi, Full Professor, Dr. Hab.; V. Panchenko, Full Professor, Dr. Hab.; V. Sergijchuk, Full Professor, Dr. Hab.; Yu. Soroka, Full Professor, Dr. Hab.; L. Shashkova, Full Professor, Dr. Hab.; V. Yaroshevets, Full Professor, Dr. Hab.; Ch. Kirvel, Full Professor, Dr. Hab. (Belarus); A. Kumikov, Full Professor, Dr. Hab. (Russia); L. Zdybel, Full Professor, Dr. Hab. (Poland); Ya. Mokliak, Full Professor, Dr. Hab. (Poland).
Address of Editorial Board	03033, Kyiv-33, Volodymyrska str., 60 ☎ (38 044) 521 35 13, e-mail: uaznav-conference@ukr.net
Approved by	The Academic Council of the Faculty of Philosophy 26.09.2016 (protocol # 1)
Certified by	The Higher Attestation Board Decision of Presidium of NAS of Ukraine # 1-05/1 from 25.01.2002 Decree of the Ministry of Education and Science of Ukraine # 515 from 16.05.2016 (Re-attestation)
Registration	Ministry of Information of Ukraine State Certificate KB # 20005-9805P from 17.05.2013
Founded and published by	Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv University Publishing State Certificate # 1103 issued on 31.10.2002
Address of publisher	Office 43, 14 Shevchenka Blvd, Kyiv, 01601 ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; Fax 239 31 28

ЗМІСТ

Авер'янова Н. Консолідація українського суспільства в сучасних умовах гібридної війни	5
Бривко М. Віталій Сергійович Сніжний – жертва сталінських репресій	8
Воропаєва Т. Спільна ідентичність в контексті консолідації українства.....	11
Грабовська І. Філософські витоки та сенс путінізму	14
Грабовський С. "Гібридна війна": історія і сутність. До постановки питання	19
Кагамлик С. Культурно-просвітницькі осередки українських православних ієрархів ранньомодерного часу як консолідаційний чинник українського суспільства.....	22
Кобченко К. Український технічно-господарський інститут у Регенсбурзі-Мюнхені: до історії творення національної політехніки в еміграції.....	26
Крамар Ростислав. До питання про ранні публікації українського антирадянського фольклору	29
Крамар Руслана. Доля особистого архіву Уляни Кравченко	34
Литвиненко О. Роль засобів масової комунікації в консолідації українського суспільства	37
Ліщук-Торчинська Т. Філософсько-історичний зміст поняття і феномена "історична культура"	40
Пархоменко Н. Міграційні процеси: виклики сучасності для України та досвід Сполучених Штатів Америки	43
Стемковська О. Інституційне забезпечення трансформації місцевого самоврядування в Україні	48
Стребкова Ю. Гендерні аспекти міфологізації світогляду мешканців сучасної України.....	52
Талько Т. Актуалізація проблеми батьківського дилетантизму у глобалізованих суспільствах.....	55
Тверитникова О. Вітчизняний досвід наукових студій в контексті цивілізаційного поступу України: наукові електротехнічні школи України (1950–1960 рр.)	57
Чик А. Колективна пам'ять як основа консолідації українства	61

CONTENTS

Averianova N. Consolidation of Ukrainian Society in the Actual Situation of Hybrid War	5
Bryvko M. Vitalij Sergijovyč Snizhnyj – a Victim of the Stalin's Repressions	8
Voropaieva T. Common Identity in the Context of Consolidation of Ukrainianess	11
Hrabovska I. Philosophical Origins and Meaning of Putinism	14
Hrabovsky S. "Hybrid War": History and Essence. To Raising the Question	19
Kahamlyk S. Cultural-educative Centres of Ukrainian Orthodox Hierarchs of Early-Modern Time as a Factor of Consolidation of Ukrainian people	22
Kobchenko K. Technical-Husbandry Institute in Regensburg-Munich: To the History of Creation of the National University of Applied Sciences in Emigration.....	26
Kramar Rostyslav. To the Problem of Ukrainian Early Publications of Anti-Soviet Folklore.....	29
Kramar Ruslana. Fate of Uliana Kravchenko's Personal Archive	34
Lytvynenko O. The Role of Mass Media in Consolidation of Ukrainian Society.....	37
Lishchuk-Torchynska T. Philosophical and Historical Content of the Concept and Phenomena of "Historical Culture"	40
Parkhomenko N. Migration Process: Actual Challenges for Ukraine and Experience of the United States of America.....	43
Stempovska O. Institutional Providing of Transformation of Local Self-Government in Ukraine	48
Strebkova Yu. Gender Aspects of Mythologization in the World View of Citizen of Modern Ukraine	52
Talko T. Actualisation of the Parental Diletantism' Problem in Globalized Societies.....	55
Tverytnykova O. The Domestic Experience of Scientific Studies in the Context of Civilizational Development of Ukraine: Scientific and Electrotechnical Schools of Ukraine (1950–1960)	57
Chyk A. Collective Memory as the Basys of Consolidation of Ukrainians	61

КОНСОЛІДАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Українське суспільство, маючи як внутрішні, так і зовнішні численні проблемні ситуації, потребує міцного згуртування. Воно, щоб консолідуватись, має орієнтуватись на майбутнє, тобто українське суспільство повинно чітко уявляти кінцеву мету, якої прагне. Процес консолідації тривалий і нелегкий, він становить головне соціально-політичне завдання розвитку соціуму. Сьогодні, коли постало питання про територіальну цілісність нашої держави, українство об'єднується для ефективного вирішення цієї проблеми. Агресія Російської Федерації по відношенню до України стимулювала консолідаційні процеси українського суспільства й стала, в певній мірі, засобом концентрації колективної енергії, спрямованої на європейський вектор розвитку України.

Ключові слова: консолідація суспільства, гібридна війна, національна безпека, політична еліта, політика історичної пам'яті, мовна політика.

Складний період, у якому нині перебуває Україна – збройні конфлікти, політична дестабілізація та соціально-економічна криза потребують значного посилення консолідаційних процесів у суспільстві. Проте найболючішою і найактуальнішою залишається проблема агресії з боку Російської Федерації щодо нашої держави. Недивлячись на низку доказів присутності російських військ на українській території, Російська Федерація вперто не визнає цей факт, що дає підстави українській стороні розглядати зазначений збройний конфлікт як гібридну війну. Загроза сучасної гібридної війни, яка триває з лютого 2014 р., – це часткова або повна втрата суверенітету української держави. Всі потуги з боку міжнародної дипломатії виявилися недостатніми, адже не змогли врегулювати конфлікт на Сході України: бої тривають, існують значні неузгодженості між Україною і Росією щодо врегулювання зазначеного воєнного протистояння. Окрім цього нестабільна ситуація у цілому світі – загострення міжнародного тероризму, міграційна криза в Європі, введення російських військ у Сирію – відвернули увагу світової спільноти від конфлікту на Донбасі, що ускладнює подальші можливості згоди України і Росії.

Як відомо, мета гібридної війни, насамперед, – контроль суспільної свідомості країни-противника. Така війна направлена на створення тотального хаосу на території держави-опонента; безладдя і плутанина впроваджуються будь-якими шляхами серед населення, управлінських державних та військових структур. Оскільки гібридна війна не потребує значних економічних і військових затрат, адже їй не притаманні масштабні воєнні операції та велика армія, то саме "у спосіб гібридної війни Росія може компенсувати свою економічну й технічну відсталість і знівелювати значну перевагу Заходу в економічному та воєнному потенціалі" [10, с. 54]. Окрім цього, як зауважує директор Левада-Центру в Росії Лев Гудков: "Весь сенс путінської політики дестабілізації становища в Україні полягає в тому, щоб дискредитувати сили демократичної національної консолідації і будь-яким шляхом перенести невдоволення російського населення з корумпованої бюрократії на прихильників права, демократії та європеїзації" [3, с. 80]. Адже останні російські соціологічні дослідження демонструють, що росіяни, найперше, бажають, щоб їхня держава гарантувала рівні права для всіх громадян країни (63,2%). Ці прагнення навіть перевищують такі важливі орієнтації, як забезпечення стабільності в суспільстві без війн і революцій (55%) та "повернення Росії статусу великої держави" (47,2%) [12, с. 10].

Нині Російська Федерація не згадує про свою "офіційну" причину конфлікту, а саме – захист російськомовних громадян в Україні, бо на самім ділі причина в іншому – це зашкодити українській державі здійснити реалізацію європейського вибору, який, на думку Росії, є не просто суттєвим викликом для неї, а й загрозою

власним геополітичним планам. Про значення України для Росії у своїх виступах влучно зауважила російська політолог Лілія Шевцова: "Україна, що йде на Захід, забирає з собою легітимацію російської держави і ми залишаємося Московією, яка була заселена незрозуміло ким. Росія тоді повинна буде почати відлік своєї історії не з тисячолітньої історії християнства та Хрещення Русі, а з Андрія Боголюбського, з XII ст. – а це вже зовсім інша історія. Тому Україна для Росії має величезне значення. Перше: Україна для Росії – це захист власної історії, а значить і держави. Друге – це захист Кремлем власної легітимації. Третє – це запобігання Майдану в Росії. Четверте – це виклик для Європи і західного світу. Ви струснули сплячу, паралізовану Європу і сказали: "Агов, ви там спите? А ми боремось за ваші цінності!" [13].

Гібридна війна Росії проти України спричинила низку суттєвих змін у свідомості українського суспільства. Вона значно посилила вимогливість громадян до представників влади, сприяє зростанню почуттів патріотизму та жертвовності людей, прискорила процес формування громадянського суспільства, тобто певною мірою стала причиною консолідації українського суспільства. Зазначені процеси яскраво продемонстрували волонтерські та благодійницькі рухи на підтримку Збройних Сил України; вони надавали й надають допомогу пораненим бійцям і сім'ям загиблих воїнів та відіграють непересічну роль у боротьбі з агресором.

Звісно, гібридна війна стала можливою і тому, що в нашій державі ще повністю не завершені процеси формування національної свідомості суспільства та національного будівництва. Такі draжливі питання як інституціоналізація двомовності в Україні, певні події історичного минулого та певні історичні особистості (наприклад, Голodomор 1932–1933 рр., діяльність Української повстанської армії, гетьман Іван Мазепа, російський цар Петро I, російська імператриця Катерина II, Йосип Сталін та ін.), етнічна та культурна ідентичність досить часто постають предметом політичної боротьби, що дестабілізує українське суспільство.

Оскільки в нашій державі акцентування на певних подіях історичного минулого призвело до суспільної напруги, то можна говорити про те, що державна політика щодо історичної пам'яті не врегульована і позбавлена системності. А відомо, що історична пам'ять є складовою національної ідентичності та національної свідомості, тому відіграє важливу роль у процесах консолідації суспільства. "Історична пам'ять не є історією чи історичним знанням, а передусім властивістю соціальної групи чи спільноти шукати обґрунтування свого існування та "інакшості"... Іншими словами, історична пам'ять – це мета і результат інтегративних процесів певної спільноти – групи, корпорації, стану, нації, держави" [6, с. 219]. Колективні уявлення про знаменні іс-

торичні події та про видатних особистостей стають підґрунтям групової ідентичності, що дає можливість отожднювати себе за принципом "свій – чужий".

Роз'єднаність українського суспільства багато в чому пояснюється об'єктивними причинами, серед яких – довготривала територіальна роздільність України у минулому і входження її в склад різних імперій, що, звичайно, відбилася на формуванні свідомості та ментальності українців. Сприймання в минулому населенням Західної України в більшій мірі культури поляків, румунів, угорців, а Східної – переважно російської культури, призвело до різних, часто кардинально-протилежних, поглядів на минуле та майбутнє нашої держави. Так, більша частина населення сходу і півдня України перебуває в контексті імперської історичної пам'яті, що проявляється в ностальгії за СРСР чи Російською імперією. Упродовж часів незалежності України культурні цінності радянського чи неоімперського зразка активно підкріплювалися російськими ЗМІ. Вміло керуючи свідомістю людей через засоби масової інформації та використовуючи спеціальні маніпулятивні технології Російська Федерація і в наші дні утверджує в свідомості українських громадян проросійські геополітичні орієнтації, нав'язує міфи про агресію "бандерівців", "західну" розбещеність та ін. Як слушно зауважив Євген Головаха, "саме антиукраїнізм є зараз консолідуючим чинником у Росії" [4, с. 20]. Неоімперське мислення проросійських українців негативно впливає на процес консолідації українського суспільства в цілому. Тому політика щодо історичної пам'яті, насамперед, має спрямовуватись на підтримку стабільності у суспільстві, не допускати надмірну політизацію історичних подій, вона повинна збалансовувати бачення історичного минулого окремих регіонів з загальнонаціональним баченням. Вирішити ці суперечки можна шляхом створення продуманої концепції шанування історичного минулого, яка б відображала внесок кожного регіону в політичний, економічний та культурний розвиток України.

Потужним чинником, що консолідує суспільство, постає мова, яка виконує не лише комунікативну функцію, а й ідентифікаційну та націєтворчу. Відомо, класифікація за мовою, що виокремлює один народ від іншого, вважається найбільш точною. "Утвердження в незалежній Україні мови найчисленнішого корінного етносу у статусі державної цілком відповідає європейському принципів мовно-культурного будівництва і є єдиним шляхом консолідації населення і гармонізації міжетнічних стосунків у країні" [8, с. 4], – підкреслює Лариса Масенко. Відсутність цілеспрямованої мовної політики після отримання Україною незалежності призвела до того, що українське суспільство чітко поділилося на україномовні та російськомовні регіони. Довготривалі дискусії з приводу інституціоналізації двомовності в Україні сприяли загостренню відносин між найбільшими за кількістю населення етнospільнотами країни – українцями та росіянами, що, звичайно, порушувало стабільність у суспільстві. Загострення мовної проблеми досить часто провокувалося політичними партіями, особливо у період передвиборчої кампанії, коли мовне питання ставало приводом для маніпуляцій, насамперед для того, щоб відволікати увагу населення від болючих економічних і соціальних проблем.

Мовно-політична проблема вміло використовувалась проросійськими силами як спосіб ескалації конфлікту в Україні. Так, навіть вторгнення в Крим Російська Федерація аргументувала як акт захисту російськомовних громадян, зокрема, як захист їхніх прав від утисків української держави, що забороняє російську мову (другу державну). Зазначені події засвідчують не лише потужну експансію Російської Федерації, а й відсутність чіткої державної гуманітарної політики в Україні, яка б мала

зможу протидіяти російським впливам, у тому числі, в мовній сфері. Тому важливо створити мовний простір для належного функціонування української мови. В процесі зміцнення національної держави мовна політика, водночас з гарантуванням мовних прав людини, має забезпечувати національну єдність суспільства та утверджувати політичну стабільність.

Таким чином, вирішувати питання щодо мовної політики, певних історичних подій та історичних особистостей необхідно з урахуванням непорушності територіальної цілісності та державного суверенітету України. Для цього потрібна продумана й узгоджена політика держави у ключових питаннях гуманітарного розвитку, відповідне наповнення медіапростору країни; необхідна модернізація української наукової системи та освітньо-виховного процесу, що сприятимуть консолідації українства. Важливість цих заходів підкріплюється й тим, що Російська Федерація у гібридній війні проти України поряд зі справжньою зброєю активно використовує інформаційну зброю. Вона, маючи значну і розгалужену пропагандистську систему, яка включає в себе ЗМІ, Інтернет-мережі, книговидання, кіно, театри, фестивалі уряду та виставкову діяльність, громадські та релігійні організації, цілеспрямовано втручається в український інформаційний простір, над яким встановлює опосередкований контроль. "Наразі російська пропаганда має зарубіжну аудиторію, яка налічує, за різними оцінками, від 600 млн. до 1 млрд. осіб; ведеться мовлення на понад 30 мовах у 130 країнах світу; кількість зарубіжних російськомовних ЗМІ перевищує 3000 видань. На утримання цієї машини РФ витрачає близько \$1,5 млрд. щороку" [11, с. 19].

Росія веде неприховану інформаційну війну проти України, намагається усіма способами довести як світовій спільноті, так і самим українським громадянам, штучність і неспроможність української нації. Російська пропаганда завзято і наполегливо нав'язує думку всьому світу про загрозу з боку України "коричневої чуми", а також те, що у вирішенні воєнного конфлікту на Сході України необхідно обов'язково враховувати позицію Кремля. Водночас поряд зі створенням негативної думки щодо України Російська Федерація формує власний позитивний імідж, вона позиціонує себе як державу світового рівня, навіть як окрему російську цивілізацію, що має право на всі колишні республіки Радянського Союзу; як державу-захисницю традиційних цінностей на протигагу цінностям "розбещеності" західної толерантності.

Все це спонукає українську державу переглянути свою інформаційну політику, яка має захищати національні інтереси в медіапросторі, а також координувати роботу державних і недержавних ЗМІ в інтересах інформаційної безпеки України. І хоча в 2016 р. значно зросло видавництво книг і брошур українською мовою як за кількістю назв, так і за тиражем [9], а також збільшилась кількість українських супутникових телеканалів з 101 до 118, а каналів ЄС з 122 до 143 та зменшилась кількість каналів Російської Федерації з 72 до 8 у порівнянні з 2014 р. (стан на 01.09.2016) [5], однак це ще не забезпечує бажаного ефекту. Адже замало обмежувати трансляцію російських каналів, які пропагують антиукраїнські цінності, потрібно натомість пропонувати власний якісний продукт, який би сприяв популяризації України в світі.

Завдяки патріотизму українців та підтримці західних країн наша держава поки що витримує удари гібридної війни. І хоча Україна не отримує від інших країн прямої військової допомоги та летальної зброї, про що неодноразово поставало питання, проте "наразі в НАТО визнають, що російська агресія в Україні радикально змінила європейський безпековий ландшафт. Водночас

обриси майбутньої системи безпеки в Європі залишаються невизначеними" [1, с. 28]. Тому Україна для подальшого свого виживання і розвитку має розраховувати на власні ресурси, їй необхідні ефективні реформи в багатьох сферах державного і суспільного життя. Наша країна повинна діяти згуртовано, зважено і прагматично, з урахуванням політики безпеки, тобто консолідуватися заради стабільного розвитку держави та подальшого поступу української нації.

Саме керуючись стратегією національної безпеки, влада та політична еліта повинні проводити реформи в економічній, енергетичній, гуманітарній, інформаційній та інших сферах, що забезпечить Україні як оборонний характер, так і посилення міжнародної підтримки. Від здатності національної політичної еліти виробляти стратегії розвитку держави та вміння захищати її інтереси безпосередньо залежить консолідація суспільства. Впливовість політичної еліти на розвиток всіх сфер життя держави, на впровадження та ефективність функціонування демократичних реформ у країні, на рівень економічної та духовної стабільності в суспільстві не викликає сумнівів. Оскільки політичне управління є найбільш суттєвою функцією політичної еліти, то вона безпосередньо і систематично бере участь у прийнятті рішень, пов'язаних з використанням державної влади. Болісно і деструктивно відбивається у житті всього суспільства те, що, з одного боку, політична еліта України, закликає до єдності суспільства, а з іншого, – представники різних політичних партій для розширення чисельності свого електорату активно використовують у своїй політиці існуючі в суспільстві суперечності. Неспроможність української еліти ставити інтереси суспільства вище власних інтересів та амбіцій, а також те, що "по суті, нинішня влада в Україні є закритим елітним клубом, який до того ж на відміну від розвинених демократій не володіє досить ефективними каналами комунікації із громадськістю" [7, с. 118] становить значну перешкоду в процесах консолідації українства. А оскільки саме політична еліта формує політичні орієнтири для поступу держави, то необхідно, щоб вона, насамперед, представляла інтереси всього суспільства, була висококваліфікованою, користувалася довірою серед населення, послідовною та відкритою в своїх діях, що стане запорукою згуртування всього українського соціуму.

Отже, "сьогодні Україна поволі приходить до тями, а її сучасний стан може визначитися як постшоковий (постстресовий), що передбачає необхідну й цілком справедливую зміну позицій з багатьох ключових питань зовнішньої політики" [2, с. 7]. На жаль, далекоглядна російська пропаганда сприяла тому, що Україна після 25 років своєї незалежності знову має активно відстоювати свою суб'єктність на міжнародній арені. Помаранчева революція та Революція Гідності, що відбулися в Україні упродовж останнього десятиліття для європейського цивілізаційного світу ще не являються доказом

демократичного розвитку нашої держави. Швидше за все, зазначені революції демонструють відсутність поступового цілеспрямованого напрямку розвитку України, який був би схвалений і підтримуваний більшою частиною громадян своєї держави та був би зрозумілим для розвинених європейських держав. Також слід враховувати, що суспільний устрій, який складався упродовж десятиліть не можна змінити миттєво, він трансформуватиметься поступово і для цього необхідні зусилля всього українського суспільства, що має консолідуватися для досягнення зазначеної мети. І коли влада України буде чітко відстоювати національні інтереси держави, вона завоює довіру свого народу, адже без довіри навіть самий найуспішніший її проект ставиться під сумнів, лише тоді можна говорити про успішний поступ нашої української нації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України "Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 р.". – К.: НІСД, 2016. – 688 с.
2. Горбулін В., Кононенко С. Стіл переговорів посеред бою / Горбулін Володимир Павлович, Кононенко Сергій Володимирович // Стратегічна панорама. – 2016. – № 1. – С. 5–18.
3. Гудков Л. Работа пропаганды / Лев Гудков // Национальная безопасность и оборона. – 2015. – № 8–9. – С. 79–87.
4. Гуманітарні виклики та соціальні наслідки військових дій на Сході України. Матеріали Круглого столу / ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, м. Київ, 22 вересня 2015 р. – К., 2015. – 276 с.
5. Динаміка розвитку супутникового телебачення в Україні / Національна рада з питань телебачення і радіомовлення. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nrada.gov.ua/ua/news/radanews/31718.html>
6. Зашкільняк Л. О. Історична пам'ять та історіографія: методологічні аспекти взаємодії // Національна та історична пам'ять. Збірник наукових праць. – Вип. 2. – К.: ДП "НВЦ Пріоритети", 2012. – 412 с. – С. 218–233.
7. Корнієвський О. А. Громадянське суспільство та правляча еліта: проблеми взаємовідносин в сучасній Україні // Стратегічні пріоритети. – 2014. – № 3 (32). – С. 115–120.
8. Масенко Л. Мова і суспільство. Постколоніальний вимір / Масенко Лариса. – К.: Видавничий дім "КМ Академія", 2004. – 163 с.
9. Оперативні дані випуску книжкової продукції у 2016 році / Державна наукова установа "Книжкова палата України імені Івана Федорова". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrbook.net/statistika.html>
10. Перепелиця Г. Криза європейської безпеки в умовах російської гібридної війни / Григорій Перепелиця // Регіональна стабільність на кордонах України та ЄС: сучасні виклики та інструменти забезпечення. Зб. мат. міжнар. конф. – К.: НІСД, 2014. – 76 с. – С. 48–59.
11. Перспективи українсько-російських відносин (концептуальні підходи і практичні кроки) // Національна безпека і оборона. – 2015. – № 8–9. – С. 2–20.
12. Тощенко Ж. Т. Жизненный мир и его смыслы // Социологические исследования. Научный и общественно-политический журнал Российской Академии наук. – 2016. – № 1. – С. 6–17.
13. Шевцова Лилия. Путин ищет новые способы удушения Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.liga.net/interview/politics/3329055-iliya_shevtsova_putin_ishchet_novyye_sposoby_udusheniya_ukrainy.htm

Стаття надійшла до редколегії 09.08.16

N. Averianova Phd, Researcher
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

CONSOLIDATION OF UKRAINIAN SOCIETY IN THE ACTUAL SITUATION OF HYBRID WAR

Ukrainian society having numerous both internal and external problem situations needs strong rallying. Ukrainian society for its consolidation have to be oriented to the future, it should clearly imagine an ultimate goal to aim. The process of consolidation is protracted and complicated, it presents the main socio-political task of society's development. Today, when the question of territorial integrity of our state has appeared, Ukrainians unites for the active solution of this problem. Aggression of Russian Federation against Ukraine stimulated the consolidation processes of Ukrainian society and became, in a certain sense, the means of concentration of collective energy, Ukraine sent to the European vector of development.

Key words: Consolidation of Society, Hybrid War, National Security, Political Elite, Memory Policy, Language Policy.

УДК 94(47+57):(321.64+323.281)В.Сніжний

М. Бривко, наук. співроб.
НІМЗ "Биківнянські могили" (Київ, Україна)**ВІТАЛІЙ СЕРГІЙОВИЧ СНІЖНИЙ – ЖЕРТВА СТАЛІНСЬКИХ РЕПРЕСІЙ**

У статті на прикладі долі поета й публіциста Віталія Сергійовича Сніжного розглядається механізм дії сталінських політичних репресій, демонструється, як радянська влада першої половини 30-х років ХХ століття фабрикувала справи так званих "ворогів народу" і, використовуючи звинувачення у шпигунстві, троцькізмі, шкідництві, знищувала українське населення, передовсім, вільнолюбивих, незгодних із тоталітарною політикою людей, різних за своїм фахом, світоглядом. Висвітлюється життєвий шлях українського поета й публіциста, у тому числі на підставі документів архівно-кримінальної справи з фондів Галузевого державного архіву Служби безпеки України.

Ключові слова: Сніжний В.С., репресії, архівно-кримінальна справа.

Сталінські репресії 1930-х – 1940-х років є сумною й трагічною сторінкою української історії. Їх жертвами стали різні верстви населення СРСР. Тільки за 1937–1938 роки, за підрахунками науковців, у Радянському Союзі за звинуваченнями у політичних злочинах засуджено до вищої міри покарання – розстрілу – 681692 особи [10, с. 318]. Але самі репресії почалися значно раніше, з приходом до влади в Україні більшовиків. Одна з хвиль цих репресій припала на 1933–1935 роки, коли постраждала значна кількість українських письменників і поетів. Так, починаючи з 1934 року, репресій зазнали 97 з 193 членів та кандидатів-стажистів Спілки письменників України [18]. Слід зауважити, що не всі з цих письменників і літературознавців були ідеологічними противниками радянської влади чи більшовизму, більшість з них були лояльними людьми, працювали на владу, створюючи, відповідно, твори, що прославляли партію, Сталіна й Радянський Союз. Серед тих, хто потрапив під жорна репресивного апарату більшовицького режиму, був поет і публіцист Сніжний Віталій Сергійович.

Перебіг і механізми сталінських репресії загалом висвітлені у значній кількості наукових праць, серед яких публікації С. І. Білоконя [2], І. Г. Білоса [1], З. Г. Лихолобової [9], В. М. Никольського [11], Р. Ю. Подкура [12], Ю. І. Шаповала [19] та інших. Але, звертаючись до статті Віталія Сергійовича Сніжного, ми бачимо практичну відсутність наукових досліджень чи хоча б згадок про письменника. Про його життя, особливо в останні роки, згадується лише у низці інтернет-публікацій [4; 5; 8; 16], присвячених Соловкам, де був розстріляний талановитий літератор. Стаття в газеті "Сніжнянське життя" подає біографію видатного земляка [3, с. 1]. І чи не вперше на ґрунтовному рівні про В. Сніжного було згадано у доповіді на IV-тій науково-практичній конференції "Феномен тоталітаризму, його прояви та шляхи подолання" (2016 р.), в якій зосереджувалась увага, передусім, на перебігу слідства 1935 та 1937 років. Ця прогалина у наукових дослідженнях пов'язана з тим, що ім'я Віталія Сергійовича Сніжного маловідоме для українського загалу.

Віталій Сергійович Сніжний – це псевдонім Миколи Микитовича Курочки, який народився 1898 року в селищі Сніжне (майбутньому місті Сніжне Донецької області) в багатодітній селянській родині Микити Юхимовича та Єфросинії Михайлівни. Окрім самого Миколи, родина мала дочок – Катерину, Марію та Олександру [8].

У 1900–1901 році родина переїхала на Далекий Схід до села Петропавлівка Іванівського уїзду Амурської області [5]. Згодом, у 1915 році Віталій закінчив Благовещенський педагогічний технікум та почав працювати вчителем у селах Амурської області [4]. Але вже у 1916 році вступає до Хабаровського вчительського інституту, де здобуватиме освіту до 1919 року [8]. Своє навчання В. С. Сніжний закінчить у Ленінградському педагогічному інституті у 1924 році. І тільки у 1926 році Сніжний В. С. повертається в Україну, оселяється у Києві.

Стосунки Віталія Сніжного із сестрами склалися по-різному. На жаль, тривалий час він не спілкувався з ро-

диною. В своєму листі від 23 лютого 1937 року до Катерини, уже перебуваючи в таборі, Віталій Сергійович пише: "Обставини склалися так, що в останні роки я втрапив вас всіх з поля зору (маю на увазі всіх, хто мені близький і дорогий) і дуже шкодую про це. У цьому моя непростенна помилка. А тепер в душі тільки одна гіркота, тому, що зникає навіть надія, – світла надія коли-небудь побачити рідне і близьке ..." [17]. Але, не зважаючи на майже повну відсутність спілкування із сестрами, Віталій Сніжний у листі до сестри Катерини від 22 жовтня 1936 року, коротко описуючи свій стан у таборі, просить про допомогу: "Нешастя моє було великим, але гострота болю пройде. Я живий і здоровий. Ти не убивайся і не журися занадто. Краще, якщо зможеш, ти зберися і прийшли мені посилку. Прийшли найнеобхідніше: сухарів 5–6 кіло, цукру стільки ж, сала і масла. Ще прийшли грошей скільки зможеш, хоча б рублів 20. Може бути доля ще згляньється, і виїшовши на свободу, я ще побачусь з тобою. Хочеться вірити, звичайно, у все найкраще" [17].

Літературну діяльність Віталій Сніжний розпочав ще в молоді роки, коли вперше у 1917 році опублікував свої вірші в українській газеті "Хвиля України" (м. Хабаровськ) під псевдонімом Микола Куріпочка [3, с. 1; 8]. Але тільки з переїздом до України почав активно долучатися до літературного життя.

У 1930 році він офіційно змінює ім'я та прізвище "Микола Микитович Курочка" на псевдонім Віталій Сергійович Сніжний. У той же рік видає книгу "Машиніст Петрик", а в подальшому друкує поему "Китайчатко Тао" (1931) [13], книгу поезій "Стугонить країна" (1931) [15] та книгу "Ракета" (1933) [14]. У своїй творчості Віталій Сергійович орієнтувався переважно на дитячу аудиторію, а себе позиціонував як автора наукових книг для дітей. Наприклад, у книзі "Ракета" він у науково-популярній формі розповідає про історію ракетобудування, про міжпланетні подорожі тощо.

На жаль, літературна спадщина В. Сніжного ще мало досліджена літературознавцями і потребує більш уважного вивчення й порівняння з творчим надбанням українських письменників того часу.

Певний період Віталій Сергійович працював у дитячій газеті "На зміну" (м. Київ), ще раніше у кінці 1920-х років працював у чернігівській газеті "Червоний Стяг". З серпня 1934 і до січня 1935 року був завідувачем секції розваг у всеукраїнській газеті "Комуніст" [6, т. 2, арк. 153]. Але в січні 1935 року звільнений з роботи. Заступник редактора газети на допиті в НКВС УРСР 3 вересня 1935 року звинуватив Сніжного у "плагіаті та халтурі" [6, т. 2, арк. 153–153зв.], що стало формальним приводом для звільнення. Останнім місцем його роботи була посада викладача української й російської літератури в педагогічному технікумі в місті Городня Чернігівської області [6, т. 1, арк. 46].

22 червня 1935 року, згідно з Постановою, було розпочато попереднє слідство проти Сніжного В.С. на підставі статті 93 пункту 2 та статті 108 Кримінально-процесуального кодексу УРСР [6, т. 1, арк. 28]. І вже 23

червня 1935 року Сніжний Віталій Сергійович був заарештований в місті Городня Чернігівської області. При арешті під час обшуку було вилучено 120 рублів золотими монетами, на 130 рублів облігацій займа "П'ятирічка в чотири роки", 1000 рублів паперовими радянськими знаками, різні документи, книжки й інші папери [6, т. 1, арк. 36–37]. Як він пояснив на судовому засіданні, золоті монети збереглися з часів його праці на Далекому Сході [6, т. 4, арк. 117].

У той же день була видана постанова начальника 2-го відділення Особливого відділу Чернігівського облуправління НКВС про термінове переведення Сніжного В. С. до Особливого відділу Управління державної безпеки НКВС УРСР в місто Київ [6, т. 1, арк. 32].

Слід зазначити, що Сніжного В. С. засуджували разом із Іваном Дорожнім-Міненком, Микитою Калістратенком, Станіславом Зоренком, Олексієм Паламарчуком та Дмитром Марташевським. Їх об'єднали в одну справу про "контрреволюційну націоналістичну й терористичну організацію, яка готувала націоналістичні кадри до збройної боротьби проти радянської влади й мала одну з задач – терористичні дії проти керівництва КП(б)У й радянської влади на території УРСР" [6, т. 4, арк. 85].

У протоколі допиту від 25 червня 1935 року записані свідчення, які нібито дав Віталій Сергійович Сніжний про "сутність своєї контрреволюційної діяльності": "...не погоджуючись останнім часом з рішеннями Компартії й радянського уряду в деяких основних політичних питаннях, я систематично в колі свого оточення в контрреволюційному дусі висловлював й розвивав свої погляди. Так, продовольчі труднощі 1932-1933 років розглядалися мною як результат неправильної політики партії й уряду, про що я доводив у бесідах з людьми зі свого оточення" [6, т. 2, арк. 97]. І далі: "контрреволюційні висловлювання та погляди призвели до поступового відбору однодумців, а згодом до організації контрреволюційної групи, в кінці 1934 року. До неї увійшли Мартишевський Дементій, Зоренко Станіслав, Артеменко Олександр, Квят Леонід, Сапун, Мілованов Володимир, Каракатенко Ганна" [6, т. 2, арк. 99–100]. Під час допиту він зауважував, що конкретних задач й планів боротьби з радянською владою ніхто з учасників "контрреволюційної групи" не висував. У той же час окремі члени групи були "троцькістами" [6, т. 2, арк. 100–101]. На судовому засіданні Сніжний уточнює: "Мартишевський говорив, що він троцькіст, але це було його іронічне прізвисько в інституті" [6, т. 4, арк. 114].

Станіслав Зоренко на допиті 21 червня вказав на В. С. Сніжного як на організатора й ініціатора контрреволюційної організації [6, т. 3, арк. 43]. А 1 липня на очній ставці він зазначив, що Сніжний "терористичні наміри проти керівництва партії й уряду почав висловлювати з весни 1935 року, а конкретніше проти першого секретаря ЦК КП(б) УРСР П. Постишева", сам В. С. Сніжний це заперечував [6, т. 2, арк. 113].

8 липня 1935 року, перебуваючи під тиском НКВС, Віталій Сергійович визнав, що "до цього часу на допитах я заперечував наявність в контрреволюційній групі терористичних тенденцій проти українського керівництва в цілому" [6, т. 2, арк. 127]. Але в заяві 21 серпня 1935 року писав: "Контрреволюційною діяльністю я насправді не займався, до існуючого ладу ставлюсь з повною довірою й широко хотів би бути корисним суспільству" [6, т. 2, арк. 129].

У той же час В. С. Сніжний мав свої погляди на суспільно-політичне життя країни. 28 квітня 1935 року на допиті М. І. Жигалко свідчить, що у розмові на політичну тему Сніжний говорив, "що українська нація пригнічується, культура знищується, письменники арештовуються, друкувати не дають" [6, т. 2, арк. 141]. До того ж

на судовому засіданні Станіслав Зоренко зазначає: "у 1933 році Сніжний говорить мені, що радянська влада вимагає від письменників, щоб вони писали тільки про виробництво, залізо, вугілля, тоді як такі твори нікому не потрібні й робітники їх читати не будуть, що радянська влада не дає писати про свої почуття й переживання. І робить висновок, що при радянській владі письменникам нема життя" [6, т. 4, арк. 112]. Сам Віталій Сніжний це заперечував.

В обвинувальному акті справи зазначено, що під час слідства було встановлено, що "ліквідована організація виховувала українські націоналістичні кадри для боротьби з радянською владою, з метою повалення її і створення української буржуазної "незалежної" держави; створювала контрреволюційні групи з націоналістично налаштованих елементів української молоді на селі; поширювала фашистські ідеї й терористичні намагання серед українських націоналістичних прошарків; підтримувала й здійснювала терористичні акції проти керівництва партії й уряду. Організація є крайньою націоналістичною за своїми поглядами і розглядає національну політику радянської влади й компартії, як політику, "спрямовану" на знищення української культури, члени організації проводили свою роботу під прапором "національного звільнення України" [переклад з рос.] [6, т. 4, арк. 85–86].

Далі в акті зазначено, що в 1935 році учасники організації почали готуватися до терористичного акту щодо секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора та П. Постишева [6, т. 4, арк. 93]. На допиті 22 червня 1935 року Станіслав Зоренко зазначав, що "...Сніжний та Калістратенко висловлювались прямо, що потрібно стріляти Постишева, як головного винуватця, бо не знищивши його, буде продовжується той же гніт" [6, т. 4, арк. 94].

Наприкінці обвинувачуваного акту зазначено, що Віталій Сергійович Сніжний є активним учасником контрреволюційної терористичної організації, систематично проводив роботу з розширення її рядів, пропагував ідеї терору проти керівництва КП(б)У й радянської влади, тісно пов'язаний у своїй контрреволюційній діяльності з терористом Косинкою й учасниками організації Коханським, Петровим й Зоренком. Звинувачення підтверджуються свідченнями Зоренка, Мартишевського, Коханського, Петрова й Жигалка, але винним Сніжний В. С. визнав себе частково [6, т. 4, арк. 100–101].

22 жовтня 1935 року об 11 годині 35 хвилин розпочалося судове засідання Військового трибуналу Київського військового округу у складі голови Кушнірюка, членів Міхно й Кавуна та секретаря Знаменського [6, т. 4, арк. 110].

Під час судового засідання Віталій Сніжний зазначив: "Звинувачення мені зрозумілі. Визнаю себе винним тільки у тому, що був пов'язаний з особами, контрреволюційно налаштованими, але в жодних контрреволюційних організаціях з терористичними тенденціями участі не брав" [6, т. 4, арк. 111–111 зв.]. У подальшому на суді Сніжний заявив: "свої свідчення на попередньому слідстві я давав у стані крайнього пригнічення, пізніше у письмовій формі я від них відмовився і тільки частину з них визнав правильними" [6, т. 4, арк. 113 зв.]. На запитання голови суду Віталій Сергійович зазначив, що контрреволюційних поглядів не мав, а про погляди знайомих письменників, яких згадував під час попереднього слідства, не знав. Серед підсудних осіб знав тільки Зоренка та Мартишевського [6, т. 4, арк. 114].

За рішенням Військового трибуналу Київського військового округу було визнано винними у скоєнні злочинів, передбачених статтями 54–11 й 54–8 Карного кодексу УРСР: Дорожнього-Міненка І. Д., Калістратенка М. Я., Сніжного В. С., Зоренка С. В., Паламарчука О. Т., Мартишевського Д. Р. та присуджено Дорож-

ньому-Міненку І. Д. та Калістратенку М. Я. вищу міру покарання, а Зоренку С. В., Паламарчуку О. Т., Мартишевському Д. Р., В. С. Сніжному призначено позбавлення волі строком на 10 років із конфіскацією майна [6, т. 3, арк. 120]. Згодом Військова Колегія Верховного Суду СРСР замінила Дорожньому-Міненку вищу міру покарання – розстріл на позбавлення волі строком на 10 років [6, т. 4, арк. 121]. Але 3 листопада 1937 року в Сандормосі (Карелія) І. Дорожній-Міненко разом з О. Паламарчуком були розстріляні.

Після засудження Віталій Сергійович був відправлений через Бутирську в'язницю до Карагандинського виправно-трудоного табору, до якого прибув 9 лютого 1936 року, а згодом, у серпні 1936 року був переведений до Соловецького табору – у 8-е відділення Біломорсько-Балтійського комбінату.

Перебуваючи на засланні у таборі, Віталій Сніжний особливо не змінював своїх поглядів і переконань щодо громадського життя й суспільно-політичного стану України. Розповідаючи про себе одному із агентів на прізвище "Товариш", Сніжний зазначає: "Тут сиджу за те, що звинувачують у підготовці вбивства Постишева й Косіора. Не було б сумно сидіти дійсно за справу, а то й справи зовсім жодної не було. У нас на Україні, ще з 32 року стали багато арештовувати за звинуваченнями по 8 пункту і зараз й мені прийде сидіти й страждати. Така, вочевидь, моя доля" [16]. Той самий агент "Товариш" у своєму донесенні повідомляє: "17 квітня 1937 р. ув'язнений Сніжний на ґанку їдальні розмовляє з Ваккаром про доцільність творчої роботи у таборі. Ваккар вимовив: "папугою бути не хочу. – Писати про те, що друкують, не можу, бо його тут немає, а писати про дійсність заборонено, бо дійсність така, від якої волосся стає дибки, а щоб волосся не ставало дибки, його змушують стригти". Ув'язнений Сніжний погодився, що писати нема про що, та аби не траплявся застій, потрібно постійно потроху писати..." [16].

Ще 21 січня 1936 року у Меморандумі по справі V особливого відділу УДБ НКВС УРСР та КВО м. Києва УРСР було зазначено, що "Сніжного потрібно оточити агентурою для виявлення його "контрреволюційних зв'язків" [7, арк. 285].

У довідній, підписаній керівником Соловецької в'язниці ГУГБ старшим майором держбезпеки Апетером, зазначено, що Сніжний В. С. "в таборі веде антирадянську агітацію, висловлює наклепи з питань обговорення проекту Сталінської Конституції. Прочитавши у газеті про нагородження 3000 рублів робітника, що проробив на одному з заводів 60 років, заявив: "одного преміювали, то тут же повідомили, а у той же час заарештували 100 осіб й дали по 10 років, то про це, звісно, й не напишуть" [7, арк. 286].

На жаль, подальша доля українського вільнодумця закінчилася трагічно, як багатьох інших українців.

Особливою трійкою УНКВС Ленінградського округу Сніжного Віталія Сергійовича було засуджено за статтю 58–8 і 58–11 КК РРФСР до вищої міри покарання, протокол № 134 від 10 листопада 1937 року. 8 грудня 1937 року вирок був виконаний, про що свідчить акт, підписаний командантом УНКВС Ленінградського округу, старшим лейтенантом держбезпеки Олександром Полікарповим [7, арк. 287]. Подальша доля ката Сніж-

ного склалась так само трагічно, як і його жертви, Олександр Полікарпов застрелився [8]. Точно місце поховання Віталія Сніжного невідомо.

Визначенням № 001309/p-35 Військової Колегії Верховного Суду СРСР 17 листопада 1959 року було встановлено, що обвинувачення стосовно Сніжного й інших осіб у причетності їх до "контрреволюційної націоналістичної терористичної організації" є необґрунтованими, внаслідок чого вирок Військового трибуналу Київського військового округу від 22 жовтня 1935 року та визначення Військової Колегії Верховного Суду СРСР від 20 листопада 1935 року були скасовані, а справу припинено у зв'язку із відсутністю складу злочину [6, т. 3, арк. 144–145].

Таким чином, приклад поета і публіциста Віталія Сергійовича Сніжного дає нам можливість розглядити прообраз майбутніх масових репресій, відпрацювання їх механізму профанного декларативного слідства та бездоказових рішень, які масово проводилися в період доби "Великого терору" 1937–1938 років щодо різних верств населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: у 2 кн. – К., 1994.
- Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.): Джерелознавче дослідження. – К., 1999. – 447 с.
- Бривко Н. В. Забытые имена снежнянцев... // Снежнянская жизнь. – 26 марта. – 2014. (№ 23). – С. 1.
- Віталій Снежний. // Сайт Cultin. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.cultin.ru/writers-vitalij-snezhnyj>. Дата перегляду 24.01.2016.
- Віталій Снежний. // Сайт Pravdivo. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.taktfuld.ru/ms/vitaliy_snezhnyj. Дата перегляду 24.01.2016.
- ГДА СБУ. – Фонд 6, спр. 51249фп;
- ГДА СБУ. – Фонд 6, спр. 75159фп;
- Курочка Николай (Віталій Снежний, Віталій Сніжний) на Соловках і в ГУЛАГі. // Сайт Solovki: Енциклопедія. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.solovki.ca/camp_20/snegniVitali.php. Дата перегляду: 24.01.2016;
- Лихолобова З. Тоталітарний режим та політичні репресії другої половини 1930-х років в Україні (переважно на матеріалах Донецького регіону): монографія. – Донецьк, 2006. – 279 с.
- Население России в XX веке. В 3-х томах. Том 1. / Отв. ред. 1 тома В. Б. Жиромская. – М., 2000.
- Нікольський В. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.). Історико-статистичне дослідження: монографія. – Донецьк, 2003. – 624 с.
- Подкур Р. Ю. За повідомленнями радянських спецслужб. – К., 2000. – 238 с.
- Сніжний В. Китайчатко Тао: поема. – Х., 1931. – 46 с.
- Сніжний В. Ракета. (Ракети в світовому просторі). – Х. – Одеса, 1933.
- Сніжний В. Стугонить країна: поезії. – Х.: К., 1931. – 59 с.
- Соловецькіє лагерь і тюрма (СЛОН/СТОН). Політзаключенные СЛОНА: Віталій Снежний, поет і літератор. // Сайт Solovki: Енциклопедія. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.solovki.ca/camp_20/snegny.php. Дата перегляду 24.01.2016;
- Соловецький концтабір: листи мешканців, зеків й охоронців. Офіційні листи... // Сайт Solovki: Енциклопедія. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.solovki.ca/documents/letters_snegny.php. Дата перегляду 03.02.2016;
- Чікалін Р. Репресії проти української інтелігенції в 30-ті роки ХХ ст. "Розстріляне відродження". // Сайт Vox Populi. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.vox-populi.com.ua/rubriki/istoria/zlocini-nkvd/represieproti-ukraienkoieinteligenciev30-tirokixstrozstrilanevidrodzenaavtorcikalinalruslan>. Дата перегляду 20.02.2016;
- Шаповал Ю. У ті трагічні роки: Сталінські репресії на Україні. – К., 1990. – 143 с.

Стаття надійшла до редколегії 29.09.16

M. Bryvko., Research Worker,
National historical and cultural reserve "Bykivnyansie graves" (Kyiv, Ukraine)

VITALIJ SERGIJOVYCH SNIZHNYJ – A VICTIM OF THE STALIN'S REPRESSIONS

The fate of the poet and journalist Vitaly Sergeyevich Snizhnyj is analyzed in the article. The mechanism of action of Stalin's political repression is also considered. It is described how the Soviet Power trumped up the charge against "enemies" and using the blame of espionage, Trotskyism, sabotage destroyed the Ukrainian people. Life of the Ukrainian poet and essayist is revealed on the basis of archival documents from the criminal processes from the Archive of the Security Service of Ukraine.

Key words: Snizhnyj V. S., repression, archival-criminal case.

УДК 323.1.321.7(477)

Т. Воропаєва, канд. психол. наук, доц.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

СПІЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В КОНТЕКСТІ КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСТВА

У статті розглядається специфіка формування у громадян України спільної ідентичності в контексті консолідації українства. Запропоновано інтегративне розуміння колективної ідентичності.

Ключові слова: національна ідентичність, європейська ідентичність, громадяни України, українознавство.

Здобуття Україною незалежності докорінно змінило життя українства, соціально-економічні й політико-правові трансформації суттєво вплинули на різні сфери його буття, зумовлюючи кардинальні зміни в системах ментальних і поведінкових стереотипів, світоглядних і ціннісних орієнтацій. Процеси консолідації українства (як транскордонної і трансдержавної спільності субцивілізаційного рівня) та утвердження української незалежної держави сьогодні ускладнюються не тільки тим, що вони відбуваються в період глобалізації, але й тим, що Росія почала проти України неоголошену гібридну війну. В цих умовах особливо зростає інтерес до процесів консолідації українства, які є одними з головних чинників збереження власної автентичності, самобутності, суб'єктності та розвитку державності й громадянського суспільства. Розробка теоретико-методологічних засад, визначення сутності, форм та етапів консолідації українства є одним з пріоритетних завдань сучасного українознавства, набуваючи особливої актуальності в умовах російської військової агресії.

Важливим методологічним підґрунтям для розробки проблеми консолідації українства є праці з історії української культури та української філософії (Л. Губерського, С. Кримського, І. Огородника, М. Поповича, М. Русина, В. Табачковського, В. Ярошовця та ін.); праці з філософської антропології та соціальної філософії (Г. Горак, Р. Додонова, М. Козловця, А. Лоя, В. Лубського, О. Предко, С. Руденка, Т. Яшук та ін.); українознавчі, культурологічні та політологічні дослідження (А. Бичко, І. Бичка, Т. Кононенко, В. Крисаченка, О. Майбороди, М. Обушного, С. Пролеєва, О. Салтовського, В. Сергійчука, В. Скуратівського та ін.). Незважаючи на досить великий дослідницький інтерес до проблеми консолідації українства, багато аспектів залишаються недостатньо вивченими. Отже, ця проблема є доволі актуальною і потребує комплексного українознавчого дослідження.

Поняття "консолідація" (від лат. "consolidatio" – зміцнення, об'єднання, згуртування) вперше було використано в релігійній сфері та в юриспруденції на Півдні Франції у середині XIV ст. Упродовж XIV–XIX ст. це слово увійшло у всі європейські мови і використовувалось у політико-правовій, фінансово-економічній, соціокультурній, етнонаціональній сферах, а також у багатьох точних науках (в геології, кібернетиці, біології тощо). У слов'янські мови цей термін потрапив через французьку мову (з латинської) на початку XIX ст. Це поняття інтерпретується в сучасній соціогуманітаристиці як процес об'єднання соціальних суб'єктів, зміцнення єдності й згуртованості спільнот заради розв'язання ними складних (актуальних, невідкладних) завдань. Проблема консолідації українства є сьогодні однією з ключових для українського суспільства і держави. Адже надзвичайно актуальними є питання залучення широких верств населення у процес демократичних перетворень, подолання духовної відчуженості громадян від своєї держави та створення модерної української нації європейського типу, яка мала б власну "захисну парасольку" – діаспору.

У попередніх дослідженнях нами було враховане запроваджене Ф. Тьонісом розрізнення понять "суспіль-

ство" та "спільнота" [4], що базується на двох різних типах соціального зв'язку (слід розрізняти різні аспекти соціальних та етнічних зв'язків – предметні, буттєві, когнітивні, емоційно-вольові, мотиваційні, ціннісно-сміслові, моральні, естетичні, релігійні тощо). Якщо *спільнота* є результатом спільного природного буття та взаємодії людей, пов'язаних однаковим походженням, подібними поглядами, спільною долею та устремліннями, то *суспільство* є продуктом цілеспрямованої діяльності раціонально організованих інститутів і базується на конвенції, угоді, спільних інтересах тощо. В сучасній українській гуманітаристиці згуртованість, консолідованість спільноти розглядається як один з процесів групової динаміки (тобто сукупності внутрішньо-групових соціально-психологічних процесів і явищ, які характеризують весь цикл життєдіяльності групи та його етапи – утворення, функціонування, розвиток, стагнацію, регрес, розпад). До процесів групової динаміки належать нормоутворення (вироблення групою спільних норм, правил, думок, цінностей тощо), згуртування, формування функціонально-рольової структури групи, керівництво й лідерство, прийняття групових рішень, конфлікти, груповий тиск та інші способи регуляції індивідуальної поведінки, тобто всі ті процеси, які фіксують і забезпечують соціокультурні й соціально-психологічні зміни, що відбуваються в групі за час її існування. Ці зміни зумовлюються як зовнішніми, так і внутрішніми чинниками. Отже, *консолідація* – це один з найважливіших процесів групової динаміки, який зумовлює ступінь упорядкованості, узгодженості й стійкості внутрішньо-спільнотних взаємозв'язків, що забезпечують стабільність та спадкоємність (наступність) життєдіяльності даної спільноти. Спільнотна згуртованість проявляється через відносно безперервне та автономне існування кожної конкретної спільноти, яка має чіткі ознаки соціокультурної та соціально-психологічної спільності (тобто подібності відповідних ознак або рис), що передбачає виникнення системи інтегративних властивостей і процесів, які унеможливають порушення цілісності даної спільноти. Спільнотна згуртованість характеризує також ступінь відданості індивідів тій чи іншій спільноті та міру їхньої прихильності до кожної з цих спільнот [2; 3; 7]. Найважливішими механізмами спільнотного згуртування є ідентифікація, атракція, навіювання, наслідування, емоційне зараження, співпереживання, смислоутворення, переконання тощо.

У світі існують різноманітні суспільства і спільноти, етноси і нації, культури і цивілізації, кожна з цих спільнот базується на принципово іншій системі внутрішніх зв'язків, які трансформуються від кривно-споріднених до соціокультурних, сакральних, мовних, психологічних, релігійних, територіальних, світоглядних, економічних, ціннісних, духовних та політичних. Зокрема, поява національних держав у Європі зумовлена як етнічним чинником, так і соціально-економічними та суспільно-політичними чинниками; становлення націй є закономірною історичною тенденцією для розвитку європейської цивілізації, але спільноти національного типу виникають лише в ранньомодерну добу. З моменту формування у Європі модерних націй, які самореалізуються в

національних державах, людина починає трактуватися як національна [1; 5; 6]. Потрібно враховувати, що концептуальна модель модерної нації є похідною від взаємодії трьох складових – титульної нації, створеної нею держави та громадянського суспільства (громадянським суспільством є громада, члени якої усвідомлюють свою громадянську єдність, свою здатність на самоврядування, засобом якого є держава, політичні партії, громадські організації та вільні об'єднання громадян; потрібно враховувати, що ті нації, в межах яких політичні й громадянські права не забезпечені, не є одночасно й громадянськими суспільствами), саме тому процес українського націєтворення потребує *взаємодоповнення "спільнотного" та "суспільного"*.

Європейська історія довела, що запровадження національного принципу консолідації потребує наявності розвинутої особистості, а також суверенності й суб'єктності окремих індивідів, оскільки узаконення державної влади має відбуватися на основі вільного волевиявлення громадян (а це передбачало перетворення цих індивідів з підданих у громадян і появу громадянського суспільства [1; 5; 6]). Згуртована національна спільнота є результатом діяльності держави та політичної й культурницької еліти, спрямованої на консолідацію різноетнічного населення країни, змістом цієї діяльності є інтеграція представників усіх етнічних і національних меншин в єдину державно-політичну спільноту (яка гармонійно поєднується з розвинутою громадянським суспільством) та формування у всіх верств населення усвідомлення єдності країни та спільності інтересів її громадян.

Коли мова йде про консолідацію українства, то у цьому випадку окреслюється нове дослідницьке поле, яке змушує науковців перейти з рівня політичної нації на вищий рівень – *транскордонний і трансдержавний*. У цьому випадку постають і нові завдання, зокрема, забезпечення нормального функціонування та розвитку всіх складових, які утворюють *матрицю транскордонної консолідації* українства (об'єднуючої ідеї, спільної ідентичності, спільного культурно-інформаційного простору, соціального капіталу, що уможливило ефективну взаємодію та взаємну довіру).

Отже, сьгодні формування спільної ідентичності громадян України є актуальним і стратегічно важливим завданням для українського суспільства, яке повинно згуртуватися в цілісний соціально-політичний організм. Відомо, що не кожна форма колективної ідентичності може стати спільною для більшості членів українського суспільства. Зокрема, етнічна, регіональна та релігійна ідентичності є колективними, але, через поліетнічність та поліконфесійність українського суспільства і наявність в Україні багатьох різних регіонів (які тривалий час протиставлялися один одному), вони не будуть спільними для більшості громадян. А такі форми колективної ідентичності, як *громадянсько-політична ідентичність, європейська континентальна та європейська цивілізаційна ідентичності* можуть стати спільними для переважної більшості громадян України.

Динаміка процесу формування й трансформації етнічної, релігійної, регіональної, національної та європейської (як континентальної, так і цивілізаційної) ідентичності громадян України вивчалась нашою дослідницькою групою упродовж 1991–2016 рр. в рамках кількох наукових проектів Центру українознавства КНУ імені Тараса Шевченка (до вересня 2000 р. цей проект виконувався у відділі етнології Інституту українознавства КНУ імені Тараса Шевченка), в яких активну участь брали студенти й аспіранти університету. Усього було досліджено більше 50000 респондентів від 18 до 89 років [2; 3; 7]. Опитування проводилися в усіх областях України методом індивідуального інтерв'ю за місцем

проживання. Вибірка репрезентативна за основними соціально-демографічними показниками. Статистична похибка не перевищує 2,9%. Для вивчення трансформації різних форм ідентичності ми використали методику М. Куна – Т. Макпартленда "Хто Я?", адаптований Опитувальник колективної ідентичності (Р. Лухтанен, Дж. Крокер), адаптовану методику "Шкала вимірювання ідентичності" М. Синерелли та інші методи.

Інтегративний підхід дозволив простежити динаміку колективної ідентичності громадян України: 1) нівеляцію пострадянської ідентичності (у 1991–1999 рр.); 2) зростання етнічної (в 1991–1999 рр.) та релігійної (в 2001–2010 рр.) ідентичності; 3) трансформацію слов'янської ідентичності (у 1999–2010 рр.); 4) зміцнення регіональної ідентичності (у 2006–2012 рр.); 5) поетапне зростання престижності національної (громадянсько-політичної) ідентичності в 2001–2016 рр. (найбільш стрімке збільшення популярності даної ідентичності спостерігалось у 2004–2008 рр. та у 2013–2016 рр., у 2010–2012 рр. ці процеси трохи загальмувалися); 6) зростання європейської континентальної (тобто географічно-мотивованої) ідентичності у 1991–1999 рр.; 7) поступове утвердження європейської цивілізаційної (тобто ціннісно-мотивованої) ідентичності в 1999–2016 рр. (коли стала помітною тенденція до збільшення показників цієї форми колективної ідентичності як в групі етнічних українців, так і в групі національних меншин і корінних народів; хоча запит на європейськість є дуже сильним в українському суспільстві, але наявність в українських ЗМІ про-європейської риторики поєднується з повною відсутністю вираженої політики колективної ідентичності в Україні); 8) синхронізацію підйомів і спадів у розвитку національної (громадянсько-політичної) та європейської цивілізаційної ідентичності у 1999–2010 рр. та наприкінці 2013–2016 рр. [2; 3; 7].

Чинниками, які найбільше вплинули на активізацію національної (громадянсько-політичної) та європейської (як континентальної, так і цивілізаційної) ідентичності громадян України, стали: "Помаранчева революція 2004 р.", проведення в Україні фіналу "Євробачення" у 2005 р., проведення в Україні фіналу Європейського чемпіонату з футболу в 2012 р., відмова уряду від запланованого на кінець листопада 2013 р. підписання Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС, події Євромайдану і Революції Гідності, а також перемога Джамаїли на "Євробаченні – 2016".

Проведене дослідження показало, що респондентам з високо розвинутою національною та європейською цивілізаційною ідентичністю властивий високий рівень українознавчої компетентності, яка також допомагає протидіяти антиукраїнській інформаційній агресії.

Проблема становлення й розвитку спільної ідентичності українства тісно пов'язана з проблемою забезпечення інформаційно-психологічної безпеки громадян України, яка є ключовою і невідкладною в умовах гібридної війни. Існуюча система безпеки, яка гарантувала відносну стабільність на європейському континенті, була повністю зруйнована після анексії Криму та гібридної війни Росії проти України. Нові геополітичні умови загострили старі й активізували нові конфлікти, що суттєво вплинуло на актуалізацію проблеми забезпечення інформаційно-психологічної безпеки багатьох сучасних держав. В контексті нових цивілізаційних викликів, доктрин "нових війн" Третього тисячоліття, спрямованих на деформацію спільної ідентичності, ментальності, самосвідомості, світогляду й поведінки громадян тих держав, які певні держави-агресори вважають своїми ворогами, проблема забезпечення інформаційно-психологічної безпеки громадян України суттєво актуалізується.

У 1991–2016 рр. наша науково-дослідна група відстежувала конструктивний і деструктивний вплив українських і зарубіжних ЗМІ на формування спільної ідентичності громадян України. Відомо, що вміння громадян протистояти інформаційно-психологічній війні має велике значення у забезпеченні обороноздатності будь-якої сучасної держави. Проведені нами дослідження показали, що респонденти з низьким рівнем національної та європейської цивілізаційної ідентичності мають найнижчий рівень українознавчої компетентності, а також отримують необхідну їм інформацію переважно з тих ЗМІ, які систематично порушують інформаційно-психологічну безпеку громадян України.

В інформаційній війні проти України й українського народу (яка активізувалась у 1991 році, кілька разів загострювалась (у 1994–1995 рр., 2000–2001 рр., 2003–2006 рр., 2010–2011 рр., у першій половині 2012 р., наприкінці 2013–2015 рр.) і закономірно переросла в нинішню "гібридну" війну) використовуються різні інформаційні ресурси: преса, радіо, телебачення, Інтернет, хакерські атаки і т. п. При цьому протиборчі сторони застосовують методи "загострення уваги", "навішування ярликів", "містифікації", "вкидання дезінформації", "перенесення негативних образів", "найменшого зла", "стверджувальних заяв", "спрощення проблеми", "ігнорування", "відволікаючої пропаганди", "превентивної пропаганди", "тиражування страшилок", "експлуатації авторитетів і груп впливу", "порушення логічних і часових зв'язків між подіями", "вибіркового підбору інформації", "заміни джерел повідомлення", "руйнування культурних архетипів і базових цінностей", методи блокування і спотворення інформаційних потоків та процесів прийняття рішень. Використовуються також чутки, домисли, "фейки", "лексика ненависті", міфи й стереотипи.

Можна навести хоча б декілька прикладів подібних деструктивних висловлювань, які транслювались в українських ЗМІ упродовж 1991–2015 рр.: "хитромудрые хохлы, ... пустые балаболки, ... всегда вам нужен пришлый свинопас!"; "Украина? Нет такой державы! Это незаконнорожденный ребенок"; "Украина обречена интересовать Россией"; "Украина без России вообще не существует"; "громадянська війна може стати реальністю наших днів"; "Украина будет расчленена"; "Мочить хохлов в Интернете – есть такая работа!"; "Крым – это особый регион России"; "Россия должна взять Крым в аренду"; "вокруг Донбасса единоверная, единокровная и единокровная Россия"; "давайте решим вопрос об автономии Донецкой области"; "Украина будет федеративным государством"; "Юго-восток Украины хочет быть с Россией"; "страна скатится в пропасть"; "Украина разваливается на наших глазах"; "Украина – несостоявшееся государство, а украинцы – недежовообразующий народ!"; "без России мы – ноль"; "не надо строить из себя шаманов и кричать: "Украина у нас одна!"..., если нужно, то будет 2 Украины, или 5–6 Украин...". Наголошуємо, що дані повідомлення звучали в ефірі загальнонаціональних радіо- і телеканалів України.

Психологічний та духовно-світоглядний вплив (тобто вплив на індивідуальну і масову свідомість, на колективне несвідоме, світосприйняття, на ціннісні орієнтації і колективні уявлення населення з метою деформації мотивації, ментальності, ідентичності, світогляду і поведінки особистості й суспільства) становить загрозу не тільки національним інтересам, а й суспільству і державі в цілому, оскільки належить до так званої ментально-світоглядної агресії, яка сприяє повному духовному підпорядкуванню суперника в інформаційній війні.

Будь-яка інформаційна агресія пов'язана з деструктивним впливом на військовослужбовців і цивільних осіб, з поширенням дезінформації, з маніпуляціями ін-

формацією, із залякуванням, з проникненням на територію суверенної держави деструктивних інформаційних потоків, з руйнуванням інформаційних зв'язків між державою (яка стала об'єктом агресії) і суспільством, зі зниженням ефективності функціонування державної влади, зі збільшенням психологічного тиску на цивільне населення, із нав'язуванням помилкових цілей і оцінок, з поширенням чуток і паніки, з деморалізацією, з формуванням поразених настроїв, з подачею будь-якої інформації у вигідному для агресора "ключі". Відомо, що негативні інформаційно-психологічні впливи можуть привести не тільки до деформації уявлень людини про світ, серйозних порушень психічного й фізичного здоров'я особистості, емоційно-вольових і поведінкових порушень, але і до спотворення групової і масової свідомості, деструктивних колективних дій, серйозних наслідків у духовному й соціально-політичному житті суспільства, громадських організацій та державних структур. Все це сприяє спотворенню в очах цивільного населення справжньої картини подій, його можливому переходу на бік противника і припинення будь-якого опору зовнішній агресії.

На жаль, в Україні проблема інформаційно-психологічної безпеки довгий час просто ігнорувалась. Зокрема, більша увага приділялась, насамперед, інформаційно-технічному "виміру" інформаційної безпеки (тобто безпеки машинно-технічних засобів, програмного забезпечення, засобів і режиму захисту від несанкціонованого витоку інформації), а не політико-психологічним і духовно-світоглядним аспектам інформаційної безпеки. Але саме всебічне врахування цих двох вимірів інформаційної безпеки дозволить адекватно протидіяти деструктивним інформаційним впливам на громадян України.

Оскільки сучасні вчені вважають, що інформаційна війна за своїм характером займає проміжне положення між "холодною" війною (яка включає також економічні війни) і реальними бойовими діями за участю збройних сил, то багато реальних дій Російської Федерації (зокрема, декілька локальних економічних війн проти України), а також висловлювання відомих політичних і громадських діячів Росії повністю це підтверджують. Так, А. Б. Губарев підкреслив у своїй дисертації "Информационные войны как объект политологического исследования" (2005 р.), що інформаційні війни – засіб здійснення "нової колонізації", а Д. О. Рогозін заявив у своєму інтерв'ю "Російській газеті" (опублікованому 28 червня 2013 р.), що "тепер інформаційні технології розглядаються як зброя першого удару", а коли "державна – жертва агресії стає практично паралізованою, наносить удар класичними військовими засобами". Російська агресія в Україні підтвердила ці наміри.

На жаль, навіть в умовах гібридної війни в Україні не було прийнято серйозних організаційно-управлінських рішень по створенню цілісної системи протидії російській інформаційній агресії. Ще не всі розуміють, що інформаційна зброя має транскордонну вражаючу силу, що в сучасних умовах обороноздатність України багато в чому залежить не тільки від професійної діяльності Збройних Сил, а й від ефективного захисту власного інформаційного простору, а також від вміння стримувати і запобігати як зовнішній, так і внутрішній інформаційній агресії.

У зв'язку з цим необхідно: 1) розробити сучасну доктрину інформаційно-психологічної безпеки України; 2) забезпечити більш оперативне реагування Ради національної безпеки і оборони, СБУ та відповідних громадських організацій на факти інформаційної агресії з боку Росії; 3) не транслювати фільми й програми, які мають антиукраїнський зміст, принижують національні почуття й гідність українського народу; вчасно давати

професійну відповідь тим ЗМІ, які стали рупором антиукраїнської пропаганди, дискредитують українство і намагаються дестабілізувати політико-правову та соціально-економічну ситуацію в Україні; 4) законодавчо врегулювати процес використання правлячими партіями і фінансово-політичними групами потужного ресурсу ЗМІ, убезпечивши громадян України від деструктивного впливу ангажованих ЗМІ, які транслюють антиукраїнські, асоціальні й аморальні уявлення, ідеї, думки, поширюють українофобські настрої, нагнітають страх, тривожність, апатію тощо; 5) посилити гуманітарну складову внутрішньої політики України, розробити і впровадити цілісну систему соціальних та гуманітарних технологій для формування й підтримки почуття колективної самоповаги громадян України до себе, для підвищення рівня українознавчої компетентності й патріотизму, для розвитку української мови і культури, які є важливою базою для конституювання спільної ідентичності.

Отже, утвердження національної (громадянсько-політичної) та європейської цивілізаційної ідентичності українських громадян є одним з найважливіших аксіологічних і світоглядних завдань, необхідних для подальшого виживання й розвитку України як незалежної держави. Серед чинників, що перешкоджають нівеляції національної та європейської цивілізаційної ідентичності, а також допомагають протидіяти антиукраїнській інформаційній агресії, чи не найважливішим є українознавча компетентність. Проведене дослідження показало, що для подолання кризи спільної ідентичності в українському суспільстві необхідна загальна "референтна канва", що найкращою "канвою" у цьому контексті є українознавча компетентність, яка з'єднає національний

і європейський ідентифікаційні модули респондентів у єдину систему. 24 серпня 2016 р. Президент України Петро Порошенко наголосив на необхідності ефективної протидії російській інформаційній війні шляхом підвищення обізнаності про Україну та поліпшення її іміджу за кордоном. Ці завдання можуть виконати лише ті фахівці, які мають високу українознавчу компетентність і розвинуту національну та європейську ідентичність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман. – М.: Логос, 2002. – 324 с.
2. Воропаева Т. С. Интегративный потенциал современного украинизма: теоретико-методологические аспекты / Т. С. Воропаева // VII Міжнародний конгрес українців. Збірник наукових статей. Освіта. Українознавство / Голов. ред. Г. Скрипник. – К.: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАНУ, 2008. – 236 с. – С. 45–54.
3. Воропаева Т. С. Трансформація релігійної, національної та цивілізаційної ідентичності громадян України (1991–2012 рр.) / Т. С. Воропаева // Світове українство як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті. Матеріали 4-го Міжнародного конгресу світового українства. – Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2013. – 628 с. – С. 157–161.
4. Тьоніс Ф. Спільнота та суспільство. Основні поняття чистої соціології. – К.: Дух і літера, 2005. – 424 с.
5. Хабермас Ю. В поисках национальной идентичности: Философские и политические статьи / Ю. Хабермас. – Донець: Донбасс, 1999. – 123 с.
6. Smith A. National Identity and the Idea of European Unity // International Affairs, 1992. – No. 68. – P. 55–76.
7. Voropaeva T. Peculiarities of civilization identity of citizens of Ukraine / T. Voropaeva // Problems and tendencies of modern society development. Materials digest of the IXth International Scientific and Practical Conference. Sociological, philosophical, philosophical, sciences and history / All-Organizing Committee: B. Zhitnigor (chairman), S. Godvint, L. Kupreychik, A. Tim, G. Georgio, T. Morgan, S. Serdechnyy, L. Straker – London: InPress, 2010. – P. 30–35.

Стаття надійшла до редколегії 12.09.16

T. Voropaeva, PhD in Psychology, Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

COMMON IDENTITY IN THE CONTEXT OF CONSOLIDATION OF UKRAINIENESS

The author considers the specificity of formation of common identity by the citizens of Ukraine in the general context of consolidation of Ukrainians. The integrative concept of collective identity is suggested.

Key words: National Identity, European Identity, Citizens of Ukraine, Ukrainian Studies.

УДК 101.9+(470+571)

І. Грабовська, канд. філос. наук, ст. наук. співроб.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

ФІЛОСОФСЬКІ ВИТОКИ ТА СЕНС ПУТІНІЗМУ

Аналізуються філософські витоки феномену путінізму. Розкривається сутність неоімперської політики сучасного Кремля як неоколоніальної, реваншистської та "рашистської". Доводиться неправомірність думки про путінізм як принципово нове явище в історії Росії. Вказується на загрози, які несе в собі політика путінізму сьогодні для України та світу в цілому.

Ключові слова: філософія, путінізм, неоімперія Кремля, неоколоніалізм, рашизм, реваншизм.

У 1937 році видатний філософ М. Бердяєв видав геніальну роботу "Витоки та сенс російського комунізму", де розкрив усю сутність російського більшовизму. Складається так, що Росія періодично видає світові специфічно її неповторні феномени (недаремно, мабуть, "умом Росію не понять!"), які потребують спеціального аналізу. Таким явищем на сьогодні, безумовно, став путінізм.

У сучасному науковому та політичному дискурсах поняття "путінізм" як і феномен, що за ним стоїть, набуло актуальності та значного поширення: від статей у Вікіпедії, до вживання у виступах та промовах політичних діячів провідних країн світу. Звернемось до широківідомих джерел, що претендують на науковість, оскільки саме ними послуговується значна частина масової аудиторії читачів. Ось що пише про путінізм Вікіпедія: "Путінізм – загальні риси владного режиму, політичної

ментальності та російської державної ідеології, які склалися в Російській Федерації з початку 2000-х років. Спочатку термін використовувався в ЗМІ радше не як науковий, а публіцистичний, з негативною конотацією та часто в принизливому сенсі, як поєднання "закручування гайок" і стагнації в неконкурентоздатній, економічно ослабленій Росії. Згодом, внаслідок власної генези та вивчення явища вченими-політологами, поняття "путінізм" набуло наукового значення і стало синонімом сучасного варіанту фашистської диктатури з урахуванням російських обставин і особливостей та фашизоїдної свідомості або паратоталітаризму, який має тенденцію переходу в тоталітаризм" [8]. Наводимо розлогу цитату, оскільки вона є показовою щодо сутності самого явища путінізму.

Загалом з даною статтею можна було би погодитись, окрім одного пункту, а саме, приписування почат-

ку 2000-х рр. виникнення точки відліку даної політики. Про це йтиметься далі.

Путінізм як феномен. Що під цим розуміємо? Насамперед певний тип політики, яку свого часу А. Меркель та її європейські та американські колеги з вищого керівництва кваліфікували як регресивну, притаманну ще XVIII століттю, коли прагнення добиватись результатів базувалося на політиці сили і проводилось саме з позицій сили. Проте, путінізм не зводиться лише до певної політичної практики у зовнішній політиці. Його вістря націлено насамперед на формування специфічної внутрішньої політики, спрямованої на відтворення насамперед неоімперії на теренах РФ та по можливості на території всього колишнього Советського Союзу. Звідси неоколоніальні війни на окраїнах колишньої советської імперії, інформаційно-психологічні війни, спрямовані насамперед проти незалежницьких та проєвропейських рухів у республіках колишнього ССРСР. Не можна не погодитись із твердженням В. Ткаченка про те, що путінізм – це шовінізм постсоветського реваншу [10]. Реваншистська політика Кремля призводить до конфліктування постсоветського простору, створюючи реальні загрози існуванню незалежних держав, які виникли на пострадянському просторі. У сфері публічного внутрішнього життя, "...політика керівництва країни спрямована на примус людей до того, щоб визнати тожність вузькогрупових, або відомчих інтересів, навіть – корпоративних інтересів в якості національних, державних, тобто, інтересів "усього цілого", – пише В. Ткаченко. – Це означає виключення суспільства не просто з політики, а з числа факторів, що мають враховуватись, братися до уваги тими, хто наділений владою" [10, с. 24].

Політика сучасної РФ несе в собі і глобальні загрози. Адже путінізм – це новий імперіалізм, нова біполярність світу. Нове протистояння Сходу та Заходу. Проте, тепер в орбіту неоімперії Кремля намагається втягнути Схід (ісламські країни, Китай), втративши можливість контролю за Східною Європою у вигляді блоку європейських "країн соціалістичного табору". Зрештою, путінізм – це пролог третьої світової війни та глобальної катастрофи людства.

Путінізм – надзвичайно серйозний історичний і цивілізаційний виклик не лише для України та країн на території колишнього ССРСР, але й для всього сучасного світу. Недаремно дослідженню його сутності присвячено вже чимало розвідок як наукових, так і публіцистичних. В Україні вже існує певна кількість досліджень з цього питання, які доводять, що робота ведеться досить активно, проте залишаються лакуни, які заважають правильно зрозуміти всю небезпечність неоімперської доктрини сучасного Кремля у його діючому різновиді – путінізмі. Однією з таких лакун є розуміння філософських засновків путінізму, ширше – новітнього російського імперіалізму.

Так, при аналізі деяких робіт про сутність путінізму складається враження, що автори цих розвідок датують 2008 роком початок активної неоімперської політики Кремля. Начебто саме у 2008 році раптом у російських еліт з'явилась ідея повернення "блудної" України у спільне лоно Великої Росії, рупором якої став Володимир Путін. І відбулося це, зокрема, тому, що правляча російська еліта та особисто діючий президент Владімір Владімірович Путін оцінили проект "государство Украина" як провальний. І нібито навіть ще тоді реальної загрози реінтеграції України до спільного простору нової/старої російської імперії не існувало. Вирішальний час прийшов, коли події Євроволуції поставили Кремль перед фактом виходу Києва з-під його контролю та із зони прямого впливу. І саме "завдяки" Путінській політиці щодо непокірної України спорадичні пока-

рання неслухняних окраїн перетворились на цілісну ідеологію неоімперіалізму Кремля – путінізм.

З такими позірно вірними твердженнями все ж не можна згодитись. Насправді ж філософія й ідеологія путінізму сформувалась значно раніше. Навіть без самого Путіна, як би це парадоксально не звучало! Фактично в надрах постсоветського революційного суспільства визрівала контрреволюція. І було лише питанням часу, хто стане обличчям цього неоімперського "бренду". Ідейно вся ця ситуація підготовувалась значно раніше приходу В. В. Путіна до влади. І не останню роль у процесі неоімперіалізації Росії відіграли російські інтелектуали, зокрема, філософи.

У той час, коли в постбрежневському-постандроповському-постчерненківському Радянському Союзі розпочалась перестройка, а потім "парад суверенітетів", на маргінесі цих процесів майже непомітно визрівав і розростався інший напрямок суспільної думки й руху, основною ідеєю якого була не просто реабілітація царської Росії з її "самодержавієм, православієм і народністю", а і з проєктами практичного повернення у те "прекрасное далекое".

Одним із найцікавіших мислителів, який фактично до появи самого Путіна на політичній арені готував філософський перехід до путінізму в Росії, ідеологію якого хтось дуже влучно втиснув у емку та просту формулу "наше впереди – все позади", був досить відомий і цікавий советський філософ Арсеній Гуліга. У 1995 р. в самий розквіт революційного процесу на пострадянському просторі (а Горбачовська перестройка та наступний парад суверенітетів, період "раннього" Єльцина були не чим іншим, як демократичною національно-визвольною революцією в ССРСР) А. Гуліга видає дуже цікаву і ґрунтовну працю "Русская идея и ее творцы", яку правильніше й точніше було б назвати "Російська імперська ідея та її творці". В цій праці автор зрештою доходить висновку, що найефективнішою і найжиттєздатнішою для Росії була і може стати в майбутньому "русская идея" – "православіє, самодержавіє, народність". У розділі під назвою "Формула русской культуры" автор пише: "Формула немудреная – "православие, самодержавие, народность". Принадлежит она министру просвещения при Николае I С.С. Уварову" [3, с. 43]. Показовим у цьому плані є і завершальний текст до книги у післямові під назвою "Новая Русь на древних устоях" [3, с. 303], де автор ділиться із читачами своїми переконаннями: "Самым большим пороком для государства является слабость. Россия всегда была сильна своим государством. На нас без конца нападали; отбивалось государство, оберегая независимость и свободу. Казаки раздвигали пределы русской земли. Но всегда сохраняли верность престолу и вере, знали, что за их спиной стоит держава, оплот которой составляет русская нация. Русские не создавали колоний (як же тоді кваліфікувати захоплення та подальшу колонізацію Криму Росією та три хвили виселення місцевого населення, і часто насильницьке залюднення "очищених" від місцевих кримських татар та греків земель насамперед російськими дворянами і кріпаками з центральної частини імперії? – І. Г.), не уничтожали местное население (sic! – наприклад, Батури́нська різанина, влаштована правою рукою імператора Петра 1, А. Меншиковим – І. Г.); возникли новые края с равными правами (наприклад, зони осілости для євреїв - єврейські гетто – І. Г.). Русскому государству по писаной истории – тысяча лет (!), на самом деле оно много старше. Наш долг перед предками – не допустить развала России, воссоздать национальную государственность" [3, с. 305]. А ось що, за уявленнями А. Гуліги, входить в поняття "русской государственности": "Мы

– русские. Россия – это не только Великороссия, Малороссия и Белороссия, но также и Новороссия, Червонная Русь, казачьи земли на юге и востоке, земли, освоенные русским трудом и не уступленные по договору другому государству (как была продана Аляска). Все территориальные акты коммунистов и посткоммунистов, искромсавшие Россию, незаконны и недействительны" [3, с. 304]. Як бачимо, ще у 1995 р. – році виходу книги у світ (а книга, за свідченням самого автора, писалась не один рік) формувались загрози не лише для України. (Не варто дивуватись, якщо виникне в путінській Росії рух "Аляска – наша!"). Отже, самодержавіє і народ єдині! А ось про православіє: "Православная религия – стержень русской культуры. Православная церковь – единственный социальный институт, оставшийся в России неизменным на протяжении тысячи лет... Русская идея укоренена в православии" [3, с. 306]. Саме войовниче православ'я найбільш поцінуюється і у одного з улюблених А. Гулигою філософів-емігрантів Івана Александровича Ільїна. До речі, саме Ільїн є улюбленим філософом і В. В. Путіна. Ось що пише про православ'я та його завдання Ільїн, осмислюючи події російської революції 1917 р. (цитату наводимо цілком, оскільки вона є дуже показовою): "Грозные и судьбоносные события, постигшие нашу чудесную и несчастную родину, пронесаются опаляющим и очистительным огнем в наших душах. В этом огне горят все ложные основы, заблуждения и предрассудки, на которых строилась идеология прежней русской интеллигенции. На этих основах нельзя было строить Россию; эти заблуждения и предрассудки вели ее к разложению и гибели. В этом огне обновляется наше религиозное и государственное служение, отверзаются наши духовные зеницы, закаляется наша любовь и воля. И первое, что возродится в нас через это, – будет религиозная и государственная мудрость восточного Православия и особенно русского Православия. ...так в нашем новом видении и волеии да проглянет древняя мудрость и сила, которая вела наших предков и строила нашу святую Русь!" І далі: "В поисках этого видения, мыслью и любовью обращаюсь к Вам, белые воины, носители православного меча, добровольцы русского государственного тягла! В вас живет православная рыцарская традиция, вы жизнью и смертью утвердились в древнем и правом духе служения; вы соблюли знамена русского Христоролюбивого Воинства" [4, с. 6]. Якби не знання першоджерела, авторство таких висловлювань цілком можна би було приписати патріархові "всєя Русі" Кирилу (Гундяєву). Тим більше, що він теж послуговується думками вище названого філософа.

До речі, тут виникає ще одна "побічна" тема про те, яку роль відіграли у рекрутизації до лав борців за відтворення "величия русской государственности и русского православия" певних представників інтелігенції постсоветської Росії розкішно і величезним накладом видані у серії "Мислителі ХХ століття" та інших серіях праці "євразійців", філософів войовничого православ'я, "государственников", тобто, усіх тих, хто працював на створення імперської русскої ідеї. Наприклад, "Путь к очевидности" Івана Ільїна вийшов накладом у 35 тисяч (!) екземплярів. Тираж взагалі нереальний для будь-якої філософської української книги! Проте, це окрема тема.

Повертаючись до "русскої ідеї і її творців" та путінізму, варто звернути увагу і ще на декілька моментів. В тих же далеких 1990-х рр. закладаються ідеї про виключні "заслуги русского народа" у перемозі над нацизмом і фашизмом, які так наполегливо і скандально проголошував В. В. Путін в канун чергової річниці "победы российского народа в Великой Отечественной войне". А. Гулига пише: "Век ХХ-й оказался губительным для

России. Большевизм и борьба с фашизмом оплачены в первую очередь русской кровью" [3, с. 306].

Цікавою є і характеристика автором періоду перебудови та розпаду ССРСР: "Сегодня родина в беде. Как и три с половиной века назад, Россия ввергнута в смуту. Народ бедствует, страна расчленена и подавлена иноземцами и мнимыми русскими (говорят и пишут порусски, а мыслят и ведут себя как враги России). В ходу иноземные деньги, на экране – чужая речь. Преступно расточаются наши богатства. Живем, как в условиях оккупации. Чего фашисты не добились силой оружия, навязано нам силой денег и антинациональной политикой. Люди озлоблены и развращены" [3, с. 303]. На особливу увагу заслугове і його оцінка антиельцинського серпневого путчу в Москві: "...расстрел российского парламента – позор тем, кто наводил орудия, а не укор народному представительству. Никакая злая сила не может вытоптать побеги добра" [3, с. 300].

Арсеній Гулига базує свої висновки на глибокому знанні праць "стовпів" російської культури та філософії – Достоевського, Вл. Солов'єва, Федорова, Розанова, Булгакова, Лосского, Вишеславцева, Ільїна, Карсавіна та інших видатних постатей російської культури, солідаризуючись із ними у питаннях побудови "великой России".

Так, наприклад, один із творців "русскої ідеї" Васілій Розанов писав: "Общественная политика, роль общества в политике, его сила и значительность в политике – начнутся тогда только, когда оно почувствует мужество отречься от Герцена" [9, с. 350]. Далі не менш красномовні одкровення: "Сказать ли наконец истину (которую едва сознают через сто лет), что общественная роль в политике начнется только с момента, когда общество, сняв шапку, поклонится Государю и скажет:

– Ты первенец Земли русской, а мы – десятые и сотые. Но и сотые и десятые имеют свой час, свой урок, свою задачу, свою судьбу, свое указание от Бога. Иди, и да будут благословенные пути твои. Но и ты, оглядывая на своих деток, – благослови тоже наши шаги. Вот путь Розанова, а не Желябова" [9, с. 350].

Пафос праць "пізнього" Розанова – "незыблемость монархии, чистота православия, Россия, народность, враждебность к либеральным идеям".

В одному з найцікавіших творів В. Розанова – "Опавших листьях" – стверджується: "...любить Царя" (просто і ясно) єсть дійствительно существо дела в монархии и "первый долг гражданина": не по лести и коленапреклонению, а потому, что иначе портится все дело, "кушанье не сварено", "вишню побил мороз", "ниву выколоти град" [9, с. 54]. І далі: "...я говорю, что в России нельзя ничего сделать без Государя и без веры в него; это во-первых и вовсе еще не главное; а самое главное, что ...Государь єсть в точности лучший человек в России, т.е. наиболее о ней думающий, наиболее за нее терпевший..., наиболее для нее работавший (сколько проработал Александр III!) и вместе – пока что – наиболее могущественный что-нибудь для нее сделать. Он єсть лучший человек в России и поистине Первенец из всех потому, что самым положением своим и линией традиции ("с молоком матери" и "врожденные предрасположения") не имеет всецельным содержанием души никакого другого интереса, кроме как благо России, благо народа, в условиях бессловесности и внепровинциальности..." [9, с. 350–351]. Як ці мотиви перегукуються з прагненням деяких сучасних політичних діячів РФ зробити В. Путіна "царем". І тоді, за часів класичної Російської імперії, і тепер, в часи неоімперії Кремля "...эти два (Церковь и Государь – прим. І. Г.), в слиянии, образуют Свод над мужиком и Русью, над каждым и всеми. Какого не имели ни Рим, ни Афины" [9, с. 354]. Все це в сучасній Росії подається як "особый

русский путь", "уникальность русского государства-цивилизации", "возвращение к истокам".

У передмові до книги "Русская идея и ее творцы" "От издателя" говориться, що робочий варіант назви праці А. Гулиги звучить так: "Философия грядущего". Назва показова як і сподівання на значення цієї філософії для майбутнього Росії: "...мы надеемся, что оно (издание-прим. Гр.б.) станет еще одной нашей общей ступенью в восхождении к идеям, выстраданным величайшими русскими мыслителями, ступенью на пути к этому грядущему" [7, с. 5].

Серед прихильників "прекрасного минувшего", його ідеологів на сьогодні чітко виділяються два табори: ті, хто за імперію без ССРСР та ті, хто вважає, що вся історія імперської Росії включно з її іпостасю у вигляді тоталітарного Советського Союзу має величезне значення, до цього табору приєдналися сьогодні і ті, хто не зміг перенести "горечь потери" саме ССРСР ("Какую страну мы потеряли!").

Кожну з названих вище течій неоімперського сучасного дискурсу в Росії варто розглянути окремо і детально, адже саме вони підмили слабкий фундамент демократичної Росії і на поверхню вивели оновлену неоімперію Кремля. Вище йшлося про те, що вважати сучасну неоімперську дійсність Росії разом з її знавчливим ідеологічним дискурсом персональним винаходом і "заслугою" Путіна є помилковим. Ще у перші роки путінського президентства він сам піддавався досить різкій критиці саме із табору "спасителей великой страны" за надмір (!) демократичності. Так, відомий публіцист, аналітик і політолог сучасної Росії С. Кара-Мурза звинувачував саме Путіна (sic!) у пошуках прихильності Заходу, у "заграванні" з Америкою та розбазарюванні багатств Росії. З цією останньою тезою важко не погодитись, проте висловлювалась вона в контексті загальної критики всіх "предателей" Росії, які зруйнували ССРСР – на думку автора, могутню самовідтворювальну досконалу систему (!) [5].

При деяких розбіжностях все ж основні ідеї цих двох таборів філософії путінізму (російського неоімперіалізму) співпадають. Вище наводилась характеристика демократичної антитоталітарної революції А. Гулиго. А ось оцінка пострадянського періоду С. Кара-Мурзою: "Россия вынырнула после "демократической революции" в виде обрубка. Уродно переформатированная "ельцинизмом". Теперь ее жизнеспособность определяется действиями команды и теми штормами, которые могут возникнуть во внешней среде по не зависящим от нас причинам" [5, с. 39]. Винними у "загибелі советської цивілізації" як іпостасі цивілізації Росії звичайно ж називається М. Горбачов та вся команда демократів, що призвели до краху "великой России". "...Капитаны 80-х годов просто пробили дыры в обшивке, палубах и люках – и утопили корабль, – стверджує С. Кара-Мурза. - Живучесть СССР как цивилизационной ипостаси России была подорвана ошибочными (или вредительскими) действиями капитанов и офицеров "корабля" – до того как был исчерпан запас плавучести" [5, с. 39].

Автор однозначно кваліфікує горбачовську перебудову та наступний ельцинський період як демократичну революцію. Ідучи за логікою аналітика, варто би було оцінити й путінський період у подібних категоріях. І тоді у будь якого незаангажованого аналітика напрашується висновок, що путінський період правління Росією можна сміливо розглядати як класичний період контрреволюції чи реставрації, звичайно з урахуванням внесених життям коректив. Проте, у книзі "Угрозы России. Точка невозврата", яка вийшла друком у 2012 році, а писалась явно раніше, немає й натяку на подібний поворот подій. Та ґрунт подібними роботами вже було підготов-

лено і на ньому як гриби після дощу починають виростати пропутінські "пропагандисти-агітатори" Кисельови, Соловйови й іже з ними, ім'я яким сьогодні – легіон!

І якщо А. Гулига ще повністю солідаризується з російськими філософами-емігрантами у баченні більшовизму та ССРСР як катастрофи "святой Руси", то С. Кара-Мурза навпаки переконує, що ССРСР – логічне продовження Російської імперії і не менш цінне та варте відтворення, ніж вона, бо це і є, власне, та ж сама імперія, але в іншому "форматі", більш відповідному викликам ХХ століття. Звичайно ж, як і "старі" філософи-ідеологи Російської імперії, так і нові вважають "русский народ-богоносец" головною цінністю і носієм "величия государства Российского" у всіх його іпостасях. Ось що пише С. Кара-Мурза: "Ядро России – русский народ, который и сам вобрал в себя множество племен. Их "сплывила" общая историческая судьба с ее угрозами и войнами, русское государство, язык и культура. К середине XX века народ исторической России сложился в полиэтническую гражданскую нацию – **советский народ**. Операция по демонтажу советского народа с конца 80-х годов ударила прежде всего по его русскому ядру, но также и по связности народов России. Эта операция продолжается и продолжает главную на сегодня угрозу для России" [5, с. 24]. І далі: "Россия за четыре века создала особый тип сосуществования множества народов и народностей в одном государстве. Он принципиально отличается от моделей других цивилизаций. Восточные славяне, соединяясь в русский народ, нашли способ собрать на огромном пространстве империю *неколониального* типа" (цікаво, це як?! – І. Г.). Автор не червоніючи, як і Арсеній Гулига, стверджує, що тут ніколи не було геноциду та етноциду, етнічних чисток та планомірної насильницької асиміляції, ніколи не створювався етнічний тигель, сплавляючий усі народи й племена в єдину націю. Першою серйозною загрозою для цієї найкращої з усіх імперій, до того ж "неколониального типу" (між іншим, це геніальний авторський винахід, бо за усіма підручниками, держава перетворюється на імперію саме завдяки набутим колоніям) стає шістдесятництво – перша, на думку автора, не до кінця подолана та утилізована зрада, яка в майбутньому призвела до падіння ССРСР. І ось наприкінці 80-х років ХХ століття механізм "безболісного" об'єднання в один народ починає переживати кризу. Це відбувається під дією ударів ззовні. Саме на порушування механізму об'єднання етносів в одну советську спільність були спрямовані спеціальні зусилля ворогів Росії-ССРСР. "В ходе этой программы возникли и стали вызревать две угрозы: превращение этнического создания нерусских народов из "русоцентричного" в этноцентричное; нагнетание русского этнонационализма, ведущего к разделению и архаизации народов ("трайбализации")" [5, с. 25]. Отже, процес розпаду ССРСР та виникнення незалежних держав, на думку автора, є явно негативним. Звідси вже залишається півкроку не лише до "Кримнаш", але й Україна – наша!

Важко повірити, що автори, які славлять братерськість і "человеколюбие русского народа", не знають реалій. Вочевидь, для них, як для кожного міфолога, вони не мають значення. На цю специфіку сучасних суспільних міфологій звернув увагу Ролан Барт, вказуючи на те, що завданням новітнього раціоналізованого міфу є знерухомити світ. Міф повинен прищепити уявлення та відобразити такий світовий порядок, де раз і назавжди визначена ієрархія володіння і влад. "Таким чином, завжди та повсюдно, зіштовхуючись із міфами, людина кожен раз відкидається ними до свого незмінного прототипу, котрий починає жити замість неї, душить її з середини подібно до величезного паразиту і

ставить її діяльність у вузькі межі, в котрих їй дозволено лише страждати, нічого не змінюючи у світі... Міфи безперестанку і невтомно добиваються, вкрадливо й неухильно вимагають, щоб усі люди впізнавали себе у віковичному і разом з тим історично конкретному образі, котрий створено для них начебто раз і назавжди" [1, с. 318].

Якщо ж говорити про один з основних посилів сучасних неоімперців – міф про братерство народів Російської-советської імперії, то є безліч історичних фактів, що демонструють це "братерство": від етноциду кримських татар, геноциду українців, шовінізму старшого брата по відношенню до абсолютно всіх етносів, "населюючих общий дом". Зверхність імперця у ставленні до "меншого брата" була завжди притаманна навіть "лучшим умам России". Згадаймо сумнозвісні сентенції щодо Малоросії В. Белінського. Він писав: "Малоросія ніколи не була государством, следовательно и истории, в строгом значении этого слова, не имела... История Малороссии – это побочная река, впадающая в большую реку русской истории. Малороссияне всегда были племенем и никогда не были народом... Малороссийский язык действительно существовал во времена самобытности Малороссии и существует теперь – в памятниках народной поэзии тех славных времен. Но это еще не значит, чтоб у малороссиян была литература..." [11, с. 84]. А ось приклад із сучасності - чергове свідчення "братерської любові" – відкритий лист Народного артиста Росії, професора Назарова Володимира Васильовича, етнічного українця. Назаров пише: "Наш председатель Совета при Общественном телевидении, народный артист СССР, Олег Павлович Табаков, позволил себе мерзкие и подлые оскорбления в адрес Украины, в адрес украинцев, которых он назвал убогими. Он назвал их людьми, по сравнению с русскими, на второй, на третьей позиции. Он сказал, что и писателей-то нормальных в Украине нет. Ну, есть один Тарас Григорьевич Шевченко, но это по политическим мотивам. ... Все это было бы его личным делом, если бы за этим не проглядывалась интересная политическая подоплека. В тот самый момент, когда Кремль оттяпал у Украины Крым и ведет подлую войну, так называемую гибридную войну, на юго-востоке, в Донбассе и Луганске, народный артист СССР выступает и посылает месседж Кремлю – правильно делаете, ребята! Чего их жалеть-то? Люди они, по-сравнению с русскими, на третьей позиции. Так что, молодцы! Я, народный артист СССР Олег Павлович Табаков, одобряю мудрую политику Кремля!" [2]

Отже, путінізм – це не новина для Росії. Це нове обличчя старої імперії, викохане російською культурою, в тому числі і цілою філософською традицією певного спрямування. Значна доля справедливості є у твердженні відомого російського журналіста А. Невзорова: "Имперская идеология – это тяжелая болезнь, я и сам болел ей. Она берется из так называемой русской культуры, из православия и набора всех тех архаичных и очень ядовитых субстратов, которыми жила и до сих пор живет Россия. Получается это так: страна, у кото-

рой никогда не было никакой культуры, кроме абсолютно дикарской или заимствованной от монголов, вдруг в XVIII–XIX веке инфицируется мощной европейской культурой. Понятно, что она производит с этой культурой чудовищные метаморфозы: народ начинает сам себя убеждать в том, что он – народ-богоносец и у его страны есть какой-то особый путь. Появляются идеологии дикого черносотенства и нацизма, как Достоевский, а их считают чуть ли не совестью нации. Происходит полное смещение всех ориентиров, которые господствовали в той, заимствованной культуре, и это просто сносит голову. Это точно так же, как немецкий нацизм был бы невозможен без прелестных немецких поэтов-романтиков. А ведь это были очень возвышенные, рафинированные люди, которые и представит себе не могли, что несколько десятков стихов и повестей обернутся Освенцимом" [6].

При всій категоричності даного висловлювання, воно в основному правильно обмальовує сутність того процесу фашизації та неоімперіалізації, який відбувається в сучасній Росії. Низка американських аналітиків сьгодні висловлює думку про те, що зі зникненням Путіна, проблемами путінізму не зникнуть. Послідовники Путіна можуть виявитись ще радикальнішими прибічниками антизахідництва та рашизму. Підставою ж цьому є певна традиція в російській культурі [10, с. 104]. *На жаль, і цілі потужні філософські течії в російській культурі є підставою для формування неоімперської ідеології Кремля – путінізму.*

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барт Р. Мифологии / Ролан Барт. – 3-е изд. - М.: Академический проект, 2014. – 351 с.
2. Відкритий лист Народного артиста Росії, професора Назарова Володимира Васильовича. – [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.facebook.com>
3. Гулыга А. Русская идея и ее творцы / Арсений Гулыга. – М.: Соратник, 1995. – 310 с.
4. Ильин И. А. Путь к очевидности / И. А. Ильин. – М.: Республика, 1993. – 431 с.
5. Кара-Мурза С. Г. Угрозы России. Точка невозврата / Сергей Кара-Мурза. – М.: Эксмо: Алгоритм, 2012. – 592 с.
6. Невзоров А. – Юлия Дудкина. Интервью с Александром Невзоровым. – [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://snob.ru/profile/20736/blog/1031435>.
7. От издателя // Гулыга А. Русская идея и ее творцы. – М.: Соратник, 1995. – С. 1–5.
8. Путінізм. – Електронний ресурс. // Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%83%D1%82%D1%96%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%BC>
9. Розанов В. Опавшие листья / Василий Розанов. – СПб.: Азбука-Аттикус, 2011. – 400 с.
10. Ткаченко В. "Путинизм": шовинизм постсоветского реванша / Василий Ткаченко. – К: Знання України, 2015. – 115 с.
11. Цит. за: Рябчук М. Постколониальный синдром. Спостереження / Микола Рябчук. – К: "К.І.С", 2011. – 240 с.

Стаття надійшла до редколегії 09.08.16

I. Hrabovska, PhD in Philosophy
National Taras Shevchenko University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

PHILOSOPHICAL ORIGINS AND MEANING OF PUTINISM

This article analyzes the philosophical origins of the phenomenon of Putinism. It reveals the essence of modern neo-imperial policy of the Kremlin as neocolonial, revanchist and "rashyts". The author proves the illegitimacy thought of Putinism as a fundamentally new phenomenon in the history. The article points to the threat, which today carries a policy of Putinism for Ukraine and the whole world.

Key words: Philosophy, Putinism, Neo-empire Kremlin, Neocolonialism, Russcism, Revanchism.

УДК 101.9+302.211

С. Грабовський, канд. філос. наук,
Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України (Київ, Україна)

"ГІБРИДНА ВІЙНА": ІСТОРІЯ І СУТНІСТЬ. ДО ПОСТАНОВКИ ПИТАННЯ

Автор аналізує феномен "гібридної війни" в його основних рисах. У статті показані перші та наступні етапи розгортання "гібридної війни" як одного з важливих інструментів політики більшовиків і їхніх нинішніх спадкоємців. Автор наголошує, що вивчення технологій ведення "гібридної війни" у ХХ столітті дає можливість ефективної протидії нинішнім намаганням Кремля вести таку війну проти України.

Ключові слова: "гібридна війна", кремлівська агресія, "народні уряд й армія", дезінформація, деморалізація.

Поняття "гібридна війна" з 2014 року є одним із найбільш уживаних в українських мас-медіа. Постійно фігурує воно і в західних виданнях, і в Інтернет-ресурсах російської позасистемної опозиції. Можливо, воно на рівні термінологічного оформлення виглядає не найбільш вдалим, але є вже майже загальноновизнаним. Разом із тим на рівні концептуально-теоретичному щодо цього поняття існує серйозний різнобій. Скажімо, Вікіпедія відзначає, що переважне число авторів вважає, що це новий етап в історії воєн і "типovими компонентами гібридної війни є використання: класичних прийомів ведення війни (з військовослужбовцями в уніформах, військовою технікою та ін.); нерегулярних збройних формувань (повстанців, терористів, партизан та ін.); та таких типів війни і прийомів як інформаційна і кібервійна". У цій же статті цитуються слова генерала Франка ван Каппена: "Держава, яка веде гібридну війну, укладає оборудку з недержавними виконавцями – бойовиками, групами місцевого населення, організаціями, зв'язок із якими формально повністю заперечується. Ці виконавці можуть робити такі речі, які сама держава робити не може, тому що будь-яка держава зобов'язана дотримуватися Женевської конвенції та Гаазької конвенції про закони сухопутної війни, домовленості з іншими країнами" [1]. З іншого боку, існує й бачення "гібридної війни" як перманентного явища російської політики. Воно знайшло відображення й у виступах президента Петра Порошенка, який наголосив, зокрема: "...Голодомор – це ніщо інше, як прояв багатокласової "гібридної війни", яку Росія веде проти України" [5].

Видається, що перше розуміння "гібридної війни" є надто звуженим, а друге – надто розширеним; автор цієї статті дивиться на проблему дещо інакше, вважаючи "гібридну війну" винаходом більшовиків, а водночас – і продовженням та складовою колоніальної політики Російської імперії (що, як справедливо зазначив президент Порошенко, за останнє століття "існувала під 5 назвами, і над нею майорили, як мінімум, 7 різних прапорів") [5]. Справді, Російська імперія щодо українців завжди вела агресивну політику, яка переростала у збройне насильство й колоніальні війни, і на це – в усіх його проявах – не можна не зважати. Проте колоніальну війну на "гібридну" перетворили саме більшовики у 1917 році, лідери яких найкраще на ті часи розуміли значення масово-пропагандистської компоненти агресивної політики, розкладання зсередини тилу противника та ролі у цьому засобів масової комунікації. Так само на "гібридні війни" вони намагалися перетворити і свої вторгнення на територію європейських й азійських держав, які не були раніше колоніями Російської імперії чи кілька десятиліть уже перебували у незалежному стані.

Іще йдучи до влади, більшовики використали надпотужний як на той час медіа-ресурс: багатотиражні безплатні газети, загальноросійські та місцеві (в тому числі й видання солдатських комітетів на фронті й у тилу). При цьому газети-летючки, своєрідні "бойові листки" більшовики намагалися друкувати буквально у кожному повіті. Згадаймо і встановлення повного контролю

за комунікативно-інформативною сферою, здійснене більшовиками після приходу до влади – спочатку ленінське "пошта, телеграф, телефон", а за півроку – монополізація газетно-журнальної царини. До цього слід додати й уміле використання одразу ж після жовтневого перевороту найпотужніших на той час на території Росії "іскрових" радіостанцій: Царськосельської під Петроградом і Ходінської у Москві. Це був перший в історії приклад використання радіо для пропагандистської обробки закордону і провінцій. З 1922 року засобом комуністичної пропаганди і підривної діяльності стала московська радіостанція імені Комінтерну (з 1927 року – найпотужніша в Європі, з 1933 року – найпотужніша у світі).

Невдовзі після здобуття влади у Петрограді та Москві більшовики розв'язали першу у своїй практиці "гібридну війну" – проти Української Народної Республіки. Не зумівши силою захопити владу майже ніде в українських губерніях і програвши у них вибори до Всеросійських Установчих Зборів, більшовики та їхні союзники з числа анархістів і лівих есерів зробили ставку на Всеукраїнський з'їзд рад у Києві, але і там опинилися в меншості. Тоді їхні делегати – за підтримки групи українських лівих соціалістів – привласнили собі право виступати від імені всіх трудящих України і провели свій з'їзд у Харкові, створивши на ньому маріонетковий "уряд" – Народний секретаріат, в якому не було навіть прем'єра, бо всі директиви йшли з Петрограду. Це була імпровізація (бо у планах керівництва більшовиків ніякої "самостійної України" ще за кілька місяців перед цим не було), але імпровізація вдала, яка стала стандартним елементом "гібридної війни". Отже, до тотальної пропаганди й розкладання органів влади та силових структур противника, випробуваних на території власне Росії, додалося створення паралельних із легітимними управлінськими структурами, які насправді були лише ретрансляторами директив, одержуваних з російської столиці. Ці структури одержували гучні популістські назви, у яких найчастіше використовувався прикметник "народний". Впадає в око, що більшовики у внутрішньому вжитку нечасто використовували для своєї квазідержави назву "УНР", але на міжнародній арені, зокрема, на переговорах у Бресті, намагалися виступати від імені "справжнього уряду" Української Народної Республіки. Скажімо, у написаній Левом Троцьким декларації Народного секретаріату на цих переговорах говорилося: "Тут, у Брест-Литовську, від імені Народної Української Республіки виступала до цього часу делегація київської Ради. Українські Совети, єдина влада, яку визнає трудящий народ нашої країни, не були тут представлені" [3].

Після України цей прийом випробували на собі, зокрема, Хіва та Бухара, перетворені на "народні советські республіки" на початку 1920-х, а потім ліквідовані та поділені на шматки у складі ССРСР; "народна Монголія", де також на початку 1920-х був створений маріонетковий уряд; "народна Тува", створена тоді ж і ліквідована у 1944 році шляхом включення до ССРСР як автономної області; Фінляндія, де советська агресія у 1939 році

прикривалася "угодою" з "народним урядом", створеним із працівників Комінтерну та НКВД; Литва, де окупація Червоною армією вилася в 1940 році у формування "народного уряду" та "вибори" до "народного сейму" (з одним-єдиним кандидатом у кожному окрузі". Вже після Другої світової війни у Європі й Азії з'явилися "країни народної демократії", які контролював ССРСР; згодом "народна демократія" в особі повністю залежних від Кремля тоталітарних режимів з'явилася і в Африці. При цьому "народні" органи влади нерідко якийсь час існували поряд із легітимними; останні або знищувалися, або примушувалися до еміграції. А останнім (поки що) за часом прикладом з цього ряду стала поява "народних мерів" і "народних губернаторів" навесні 2014 року під час окупації Росією Криму та інспірованої ззовні "русской весни" на сході України.

А от другим об'єктом "гібридної війни" – на кілька тижнів пізніше за УНР – стала Фінляндія. Там у другій половині січня 1918 року місцеві ліві радикали здійснили переворот, скинувши легітимний парламент й уряд. Натомість був створений Совет народних уповноважених – Suomen kansanvaltuuskunta, який спірався на місцеві робітничі загопи і на десятитисячний загін російської Червоної гвардії. Про це на переговорах у Бересті голова російської делегації Троцький говорив так: "Фінляндія визнана цілим рядом урядів, як незалежна республіка, але, за останніми відомостями, уряд незалежної Фінляндської Республіки, який отримав визнання держав, змінився новим урядом фінляндських робітників і селян... Само собою зрозуміло, що зміна уряду в Фінляндії нічого не змінює у міжнародно-правовому статусі Фінляндської Республіки" [6]. Це ще одна питома риса "гібридної війни": спершу завойована під прикриттям "народної влади" країна чи частина країни номінально продовжує залишатися незалежною, потім – залежно від тих чи інших геополітичних розкладів – або входить до складу Росії/СССР, або продовжує більший чи менший час бути юридично незалежною, стаючи членом "советського блоку".

Наприкінці 1917 року метою більшовицького уряду була легалізація шляхом утворення Народного секретаріату територіального "коридору" для проходження Червоної гвардії через Харків і Донбас на Дон для боротьби з "білокозаками". Потім цілі стали масштабнішими – контроль за всією Україною і її ресурсами та представництво від імені УНР на міжнародній арені. Це неможливо було досягнути, не створивши ще одну структуру, яка б грала на руку більшовикам як у зовнішній, так й у внутрішній політиці – збройні сили Народного секретаріату УНР. Вони одержали назву Червоного козацтва, але так і не стали масовими: спершу був створений курінь, який перетворився на полк, а в 1919 році – на бригаду. Прикметним є те, що в наступні роки до складу Червоного козацтва, яке перетворилося на дивізію, а потім на корпус, постійно вливали неукраїнські частини; і якщо кубанські кавалерійські бригади ще можна вважати до певної міри українськими, то литовський, московський і башкирський полки – ні. Не менш прикметним є і те, що Червоне козацтво так і залишилося передусім демонстративно-показовою військовою силою, покликаною засвідчити незалежний статус Української соціалістичної радянської республіки.

Схожий прийом після цього застосовувався неодноразово; скажімо, коли у 1920 році Червона армія готувалася "через труп білої Польщі" нести на багнетах "щастя і мир трудящому людству" та "напоїти червоних коней водою Вісли та Рейну", у складі Західного фронту була створена німецька стрілецька бригада. Вона мислилася як зародок Червоної армії Німеччини, що мала допомогти "повсталому пролетаріату" та російській Червоній ар-

мії встановити новий лад у Західній Європі. Тобто до Берліну ще сотні й сотні кілометрів, але німецькі червоні стрільці для вступу у місто вже підготовлені.

А 11 листопада 1939 року, тобто за 20 днів до початку агресії Советського Союзу проти Фінляндії і оголошення про створення "народного уряду Фінляндії", розпочалося формування першого корпусу "Фінської народної армії", у якому мали служити советські фіни, карели й вепси. Оскільки ж їх вочевидь не вистачало, то більшість особового складу корпусу становили росіяни. Командував корпусом Аксель Анттіла, комісаром був Філіп Єгоров, начальником штабу – Федір Романов. Головним завданням корпусу було стати опорою "народного уряду" (в якому були виключно громадяни ССРСР) після того, як на багнетах Червоної армії цей "уряд" не потрапить до Гельсінкі. А вже офіційно було оголошено, що ССРСР з Фінляндією не воює – він допомагає "законному уряду" боротися проти "білофінських банд". Але Кремль своїх цілей не досягнув, тому Фінляндська Демократична Республіка разом зі своїм "урядом" й "армією" в березні 1940 року непомітно зник з політичної арени – ця "гібридна війна", яка містила всі напрацьовані Кремлем компоненти такого роду агресивних дій, несподівано для Сталіна виявилася провальною.

Натомість значно більш успішною стала анексія Советським Союзом держав Балтії, під час якої використовувалося чимало компонентів "гібридної війни"; до масштабних бойових дій справа не дійшла внаслідок капітуляції легітимних урядів цих держав, але Червона армія була до таких дій готова, а "народні уряди" та "народні добровольчі формування" створені заздалегідь.

Нарешті, 4 червня 1941 року було ухвалене рішення СНК ССРСР і Політбюро ЦК ВКП (б) про сформування на території Казахстану (тобто подалі від кордонів) строком на 1 липня 1941 року 238-ї стрілецької дивізії Червоної армії з поляків й осіб, які знають польську мову. Це було пряме порушення угод між Москвою та Берліном; найшвидше, таємно формувався й "народний уряд" – на противагу очолюваному генералом Сікорським урядом Речі Посполитої у вигнанні. Вочевидь готувався ще один "визвольний похід" з елементами "гібридної війни", але Німеччина почала бойові дії дещо раніше.

Відтак і "ввічливі зелені чоловічки" у Криму, й "ополченці на Донбасі" – це не новація та не імпровізація, а використання багатьох разів відпрацьованих Кремлем воєнно-політичних технологій.

Варто звернути увагу і на те, що й "народний уряд" Фінляндії, і його армія, і 238 дивізія формувалися з громадян ССРСР, яким у разі потреби відповідним чином змінювали в документах імена й прізвища. Скажімо, згаданий уже начштабу "народної армії" Романов став Рейкасом, начальник політвідділу Терьошкін – Тервоненом, а міністра "уряду" Павла Прокоф'єва перехрестили на Пааво Прокконена. Ця технологія також була відпрацьована впродовж війни з УНР у 1917–18 роках. Спершу здавалося, що достатньо декорації у вигляді полку Червоного козацтва та призначення сина уславленого письменника Юрія Коцюбинського номінальним головнокомандувачем збройних сил советської Української Народної Республіки. Потім довелося вживати більш масштабних заходів. Скажімо, у квітні 1918 року Ленін писав у таємному посланні "надзвичайному комісару району України" Серго Орджонікідзе, що потрібне "рішуче і беззастережне перелицювання наявних на Україні наших частин на український лад". Ленін наказував: "Треба заборонити Антонову називати себе Антоновим-Овсієнком – він повинен називатися просто Овсієнком" [4, с. 50].

Інакше кажучи, у нинішній "гібридній війні" Росії проти України майже нічого принципово нового немає (крім

хіба що кібервійни) – у 1917–18 роках більшовицька Росія вже воювала проти Української Народної Республіки з використанням тих самих методів, що і нинішня кремлівська влада. Були і нашестя агітаторів з Росії, й удари в спину озброєних більшовицьких бойовиків, і створення "народних урядів" (після того, як стало зрозуміло, що на переговорах у Бересті Центральні держави не визнають Народний секретаріат, були створені "Донецько-Криворізька" та "Одеська советська" республіки на території УНР), і прислані з Петрограду комісари робили вигляд, що вони є питомими українськими діячами, і військові формування, переважну частину яких становили прислані з Росії червоногвардійці та матроси, маскувалися під місцеві "народні" збройні сили, тощо. І головне – основну увагу більшовики робили не так на самі воєнні дії, як на масову пропаганду і дезінформацію населення, на розкладання зсередини численних українізованих полків, дивізій і навіть корпусів, на блокування діяльності урядових установ УНР за допомогою своєї агентури в них, яка утрудняла комунікацію між цими установами (сьогодні цим займаються хакери) і так далі. Ця складова тодішньої "гібридної війни", передусім дезінформаційна та пропагандистська кампанія (більшовики видавали друком в Україні десятки безплатних повноформатних газет, сотні повітових "летючок" і незчисленну кількість листівок) зробила майже все військо УНР небоєздатним.

До цього слід додати дезінформування суспільств західних держав і їхніх урядів – для одних країн оперативно виробили твердження, що лідери УНР – "небезпечні радикальні революціонери", для інших – що це поспіль "німецька агентура", і для всіх разом – що українці чинять єврейські погроми (яких тоді взагалі не було і не могло бути в силу цілого комплексу причин).

Варто відзначити, що нацисти у 1930-х роках запозичили у більшовиків, крім іншого, і прийоми ведення "гібридної війни". Вперше вони були випробувані під час підготовки до аншлюсу Австрії у березні 1938 року; після цього, починаючи з травня 1938 року, Гітлер розгорнув повномасштабну "гібридну війну" проти Чехословаччини [2, с. 25–30]. Елементи такої війни були використані і при підготовці агресії проти Речі Посполитої, здійсненої 1 вересня 1939 року. В цьому випадку "гібридна війна" переросла у війну між двома державами, а далі (несподівано для її ініціаторів) – у Другу світову війну.

Варто відзначити і те, що, з "гібридної війни" згодом виокремилася воєнно-політична технологія, яка могла використовуватися як початкова стадія великої війни або елемент примусу держав Заходу до капітуляції. У документах спецслужб ця технологія отримала назву "підготовчого періоду" або "увертюри". Її було розроблено задовго до нападу Росії на Україну в 2014 році, і елементи її активно використовувалися і використовуються в "гібридній війні". Ось що писав про це Віктор Суворов у написаній у 1980-х спеціально для західних читачів книзі "Спецназ" (Suvorov V. Spetsnaz: the story behind the Soviet SAS), зазначаючи, що масштабний терор, покликаний створити обстановку нестабільності, маскуватиметься спецслужбами під природні катаклізми та випадковості: "Увертюра" є серією великих і малих операцій, метою яких є, напередодні справжніх воєнних операцій, ослаблення морального духу противника, створення атмосфери загальної підозрілості, страху і невпевненості, відволікання уваги армій і поліцейських сил противника на величезне число різних об'єктів, кожен з яких може стати об'єктом наступної атаки... Советські секретні служби не залишають на цьому етапі свої візитні картки чи візитні картки інших людей. Терор здійснюється від імені вже існуючих екст-

ремістських груп, жодним чином не пов'язаних із Советським Союзом, або від імені фіктивних організацій. ГРУ вважає, що в цей період його операції повинні бути схожим на природні катаклізми, на дію сил, непідвладних людському контролю, на помилки людей або на терористичні акти організацій, не пов'язаних із Советським Союзом". Дискредитація чесних і відповідальних політиків країн, до яких планується вторгнення, теж є складовою цих операцій. "КГБ та ГРУ можуть підняти і стерти пил з величезної кількості матеріалів і пустити їх в обіг. Головними жертвами тепер стають люди, яких Советський Союз спробував завербувати, але зазнав невдачі. Тепер ретельно відредаговані і забезпечені коментарями матеріали потрапляють до рук преси... Число скандалів зростає... Газети повні вимог про розслідування та повідомлень про відставки, усунення з посад та самогубства... Відзначається значне зростання сили руху за мир. У багатьох державах висувуються постійні вимоги зробити цю країну нейтральною і не підтримувати американську зовнішню політику, яка всіляко дискредитується" [7].

Як бачимо, чимало складових цієї воєнно-політичної технології ввійшли до новітнього варіанту "гібридної війни", що ведеться проти України.

Підбиваючи підсумок цього короткого екскурсу до витоків "гібридної війни", слід зауважити, що для російських більшовиків і їхніх наступників – "кремлівських чекістів" – одним із головних інструментів (а разом із тим і цілей) такої війни в тому, що стосується України, завжди було намагання позбавити українців їхньої тожсамості чи бодай розмити її. Соціокультурну, мовнолінгвістичну, ментальну, політичну – які йшли і йдуть у сув'язі. Тож знаходження засобів протидії "гібридній війні" та перемога в ній – це одна з умов виживання української нації та держави.

При цьому методи "кремлівських чекістів" у головних своїх рисах посутньо ті самі, що і в минулому, починаючи з 1917–18 років, коли агресія проти УНР й інших об'єктів нападу здійснювалася "народними арміями" від імені "народних урядів", коли ставка робилася на розклад військ противників ізсередини, коли на підтримку Росії-СССР мобілізувалися мільйони "корисних ідіотів" у світі, тільки зараз технічне і технологічне оснащення таких дій незрівнянно більш потужне. А це дає можливість вивчити шаблони ведення такої війни й ефективно протидіяти їм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гібридна війна. – [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D1%96%D0%B1%D1%80%D0%B8%D0%B4%D0%BD%D0%B0_%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0
2. Грабовський С. Пакт, який розпочав війну. Епізоди Великої Історії ХХ століття / Сергій Грабовський. – Ніжин: Вид.: Лисенко М. М., 2016. – 71 с.
3. Декларация уполномоченных Народного секретариата Украинского исполнительного комитета, оглашенная тов. Медведевым (Пленарное заседание мирной конференции). – [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://magister.msk.ru/library/trotsky/trot638.htm>
4. Ленин В. И. Письма. 95. Г. К. Орджоникидзе/ Ленин В. И. ПСС, т. 50.
5. Порошенко: Голодомор – прояв багатівкової гібридної війни Росії проти України. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.ukrinform.ua/rubric-politycs/1922117-poroshenko-golodomor-proyav-bagatovikovoji-gibridnoji-viyni-rosiji-proti-ukrajini.html>
6. Прения о декларации (пленарное заседание мирной конференции) [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://magister.msk.ru/library/trotsky/trot638.htm>
7. Суворов В. Первая Мировая война спецназа/ Суворов В. Спецназ. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://militera.lib.ru/research/suvorov10/15.html>

Стаття надійшла до редколегії 09.08.16

S. Hrabovsky, PhD in Philosophy,
H. S. Skovoroda Institute of Philosophy of National Academy
of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

"HYBRID WAR": HISTORY AND ESSENCE. TO RAISING THE QUESTION

The author analyzes the phenomenon of "hybrid warfare" in its main features. The article shows the first and the following stages of deployment "hybrid war" as an important policy tool of the Bolsheviks and their current successors. The author notes that the study of technologies of "hybrid warfare" in the twentieth century enables effective response to the current attempts of the Kremlin to lead this war against Ukraine.

Keywords: "Hybrid warfare", Kremlin Aggression, "People's Army and Government", Misinformation, Demoralization.

УДК 94(477): 271.2-726.2 (17/18)

С. Кагамлик, канд. істор. наук, ст. наук. співроб.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКІ ОСЕРЕДКИ УКРАЇНСЬКИХ ПРАВОСЛАВНИХ ІЄРАРХІВ РАНЬОМОДЕРНОГО ЧАСУ ЯК ЧИННИК КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

У статті досліджуються культурно-просвітницькі осередки в Києві, Чернігові, Харкові та Переяславі, які творилися під патронатом українських православних ієрархів ранньомодерного часу. Визначено, що українські архієреї, які стояли на чолі Київської митрополії, Чернігівської, Белгородської та Переяславської єпархій, не лише виконували роль засновників Київської Академії й місцевих колегіумів, а й задавали напрям їх діяльності, забезпечували матеріальне становище та кадровий викладацький склад. Завдяки своїм ктиторам ці навчальні і видавничі центри служили провідними культурно-освітніми осередками, навколо яких гуртувалася вся українська церковна і світська еліта. Саме тому діяльність українських архієреїв відіграла велику роль в консолідації українського народу, яка набирала особливої ваги за неієздатності світської еліти в умовах російського централізованого режиму.

Ключові слова: культурно-просвітницькі осередки, українські православні ієрархи, консолідаційний чинник, Київська Академія, колегіуми, навчальні і видавничі центри.

В ранньомодерну епоху історії України, коли Церква значною мірою переймала функції державної влади, а культура носила переважно релігійний характер, саме представники українського вищого духовенства були головним чином творцями вітчизняної духовності і культури, формували освітній процес, закладали культурні інституції і постачали літературну продукцію, тобто виконували роль релігійного, духовного, культурного й інтелектуального проводу суспільства. Це була справжня еліта, яка своїми літературними і мистецькими здобутками, освітнім і науковим рівнем не лише не відставала від передових країн Заходу, а й трансформувала європейський спадок на терени православного східного слов'янства.

Надзвичайно важливою була діяльність українських архієреїв, спрямована на розвиток освіти українського народу – згідно з стійкими просвітницькими установами, сформованими у Київській Академії. Водночас показово, що в контексті своєї діяльності православні ієрархи творили культурно-просвітницькі осередки, які служили вагомим консолідаційним чинником в умовах територіального роз'єднання етнічних українських земель.

Київські осередки. За традицією, започаткованою Петром Могилою, очільники Київської митрополії виступали патронами Київської Академії, опікувалися її навчальним процесом, були її найпершими благодійниками і жертводавцями. Функція Київських митрополитів як патронів Київської Академії була усвідомленим бажанням українських ієрархів узяти під свій захист головний навчальний заклад, де формувалася церковна та світська еліта України.

Традиція опікуватися Київською Академією постала для київських ієрархів ще з часів її засновника Петра Могилі. Для забезпечення навчального процесу в Академії Петро Могила надав їй значну матеріальну підтримку – забезпечив матеріалами для будівництва приміщення для наставників, надав у трирічне володіння дві лаврські вотчини – Вишеньки та Гнідин – на тій підставі, що викладачі закладу були з братії Лаври. У вотчині Печерського монастиря м. Вінниці розпочала діяльність школа для підготовки учнів для вступу в Академію. Вважаючи створення Академії своїм найбільшим здобутком, Петро Могила заповів їй усе своє майно,

кошти й цінності, зокрема, 75 тис. золотих, бібліотеку, хутір Позняковщину [19, с. 149–153].

Надалі послідовники Петра Могилі вважали своїм священним обов'язком опікуватися Київською Академією. Її часто так і називали – "школа Его Преосвященства" або "Академія його Преосвященства". Цьому сприяла та обставина, що практично всі наступні зверхники Київської митрополії були не лише вихованцями, а й професорами та ректорами навчального закладу. У цьому контексті слід виокремити декілька сфер діяльності Київських архієреїв як патронів Київської Академії: забезпечення правового статусу; опікування навчально-виховним процесом; підтримка матеріального становища (детальніше див. [6]).

Іншим важливим напрямком культурно-просвітницької діяльності київських ієрархів була підтримка найпотужнішого в Україні видавничого осередку – Києво-Печерської друкарні, яка виконувала духовні запити населення всіх українських земель, та сприяння діяльності Печерського культурно-освітнього гуртка її авторів. Найбільша заслуга у цьому сенсі належала Петру Могилі, який, ставши Київським митрополитом, як екзарх святого апостольського Константинопольського трону зміг зосередити в своїх руках три найважливіших позиції – Київську митрополію, Печерську лавру та Київське братство з Академією при ньому, для розвитку богословської освіти й науки. За визначенням М. Грушевського, Петру Могилі вдалося максимально сконцентрувати матеріальні і моральні засоби роботи Печерського гуртка – "літературні і наукові здібності київських літератів і послуги друкарського верстату" [3, с. 424]. Могилянський Атеней у складі Сильвестра Косова, Ісайї Трохимовича-Козловського, Афанасія Кальнофойського та інших діячів провадив важливу теологічно-наукову діяльність. Зокрема, ними було підготовлено до друку праці, які мали впорядкувати православну догматику й обрядовість, а також продемонструвати світові життя святих Печерських отців і тим самим піднести духовний авторитет Києво-Печерської лаври. Особисто Петро Могила зініціював та безпосередньо підготував головні догматичні твори задля виведення Православної Церкви з кризового періоду і уніфікації богослужбової практики. Із цією метою, ще перебуваю-

чи на становищі архімандрита Києво-Печерської лаври, він у 1629 р. перевидав Номоканон, а згодом опублікував Требник, Служебник і Катехізіс, які супроводжувалися розгорнутими передмовами. Як зазначала у цьому контексті В. Нічик, "це був єдиний задум, ланки цілісної масштабної праці щодо уніфікації, систематизації й осмислення канону, літургії й догматики, які твердою рукою митрополита вводилися в практику української православної церкви" [15, с. 153].

Створення Петром Могилою польсько-латинського відділу Печерської друкарні мало задовольнити потреби Православної Церкви в умовах наростаючого впливу католицизму та унії і протидіяти тенденції переходу місцевої шляхти в інше віросповідання, водночас надати друкарні міжнародного авторитету і сприяти широкому поширенню лаврських видань далеко поза межами України, а також серед представників інших віросповідань.

Наступники Петра Могили на Київській кафедрі розвинули богословську та догматичну проблематику українського православ'я. Так, Печерський архімандрит, згодом Київський митрополит Варлаам Ясинський відновив польсько-латинський відділ Печерської друкарні. За Іоасафа Кроковського продовжилася започаткована Петром Могилою традиція написання передмов до фундаментальних богослужбових видань, які виходили друком у Києво-Печерській лаврі. Про це, зокрема, свідчать передмови до Тріоди Пісної 1702 р., Нового Завіту 1703 р., Служебника і Псалтиря 1708 р.

На значенні діяльності обох осередків, яке завдяки діяльності Київських митрополитів виходило далеко поза межі України, наголошував Франко Богдан Корчмарик: "... відроджений Київ з його Києво-Печерською Лаврою та високошкільною інституцією – Києво-Могилянською Академією стає головною опорою Української Православної Церкви, і водночас головним рушієм культурно-релігійного відродження майже серед усіх народів Православного Сходу..." [9, с. 131–132], а також митрополит Іларіон (Огієнко): "Києво - Печерський монастир зо своєю Могилянською колегією та найсильнішою в Україні друкарнею стали правдивим культурно – освітнім центром для всього православного слов'янства" [16, с. 176].

За прикладом київських ієрархів діяли і очільники Чернігівської, Харківської та Переяславської єпархій. Здобутий в Київській Академії й інших навчальних закладах високий рівень освіти разом із очолюванням православних кафедр послужили вагомим чинником активної просвітницької діяльності православних ієрархів на українських землях. Вона виявилася, зокрема, в започаткуванні, становленні та налагодженні успішної діяльності академічних філій – шкіл і колегіумів у Чернігові, Харкові, Переяславі, та творенні на їх базі культурно-просвітницьких осередків.

Чернігівський осередок. На початку XVIII ст. центром культурно-просвітницького життя Чернігівщини став колегіум, реорганізований на базі школи Лазаря Барановича архієпископом Іоанном Максимовичем за підтримки гетьмана Івана Мазепи. Як вважають сучасні дослідники, правління Амвросія Дубневича було часом другого піднесення в історії Чернігівського осередку після часів Іоанна Максимовича, яке перегукувалося з розквітом Київської Академії за часів Рафаїла Заборовського (1731–1747). Зокрема, М. Андрущенко пов'язує це з тим, що колишній київський ректор Амвросій Дубневич доклав зусиль, щоб залучити до викладання та культурно-просвітницької діяльності в Чернігові своїх вихованців із Київської Академії [1, с. 141]. За єпископа Феофіла Ігнатовича (1770–1788) колегіум був реорганізований в духовну семінарію.

Важливим фактом Чернігівського осередку від початку його заснування був розвиток друкарства та поширення просвітництва через книговидавничу справу. Архієпископ Лазар Баранович започаткував у Новгород-Сіверську друкарню, яку пізніше перевів до Чернігова. Особливістю її діяльності було те, що вона передусім була спрямована на видання авторських творів, головним чином її власника, які становили не менше двох третин усієї продукції (так, з 21 новгород-сіверського видання 14 були авторськими літературними творами: сім належали перу самого Лазаря Барановича, п'ять Іоанкія Галятовського, по одному – Олександра Бучинського та Димитрія Туптала). Ця специфіка збереглася і з переміщенням 1679 р. друкарні Лазаря Барановича до Чернігова. Так, за життя Лазаря Барановича (†1693) у Чернігові було надруковано не менше як 33 книги, з яких 19 – твори тогочасних українських авторів, зокрема, п'ять самого Барановича, вісім – Іоанкія Галятовського, три – Димитрія Туптала. За тематикою це були панеґірики, релігійно-моралізаторські вірші та проповіді. Іншою характерною рисою чернігівського друкарства була багатомовність. Так, Лазар Баранович писав твори церковнослов'янською та польською мовами, Димитрій Туптало – українською й церковнослов'янською.

Архієпископ Іоанн Максимович за допомогою префекта колегіуму Антонія Стаховського також провадив активну літературно-видавничу діяльність. Відома низка видань Чернігівської друкарні, яка була результатом колективної співпраці письменників – викладачів колегіуму. Так, збірник "Зерцало от писанія Божественного" 1705 р., піднесений Івану Мазепі (чи не останній, як вважає М. Андрущенко, присвячений гетьману твір) від засновника колегіуму архієпископа Іоанна Максимовича та викладачів закладу містив присвяту, яку підписав "ієромонах Антоній, наместник кафедры Черниговской и префект коллегиума Архиепископии Черниговской с труждающимися". Крім історичних відомостей про заснування колегіуму до збірника ввійшли декілька проповідей Іоанна Максимовича, виголошених ним ще як проповідник Києво-Печерської лаври, та вірші про страждання Ісуса Христа за ймовірним авторством префекта Антонія Стаховського.

Аналізуючи літературну діяльність митців чернігівського осередку, зокрема в порівнянні твору цього кола "Зерцало" з панеґіриком Софронія Почаського "Евхаристиріон", М. Андрущенко прийшла до висновку, що "певною мірою в чернігівській літературі можемо бачити консервацію формальних здобутків, освоєних та розроблених на київському ґрунті, які там уже відживали" [1, с. 132].

Завдяки зосередженню інтелектуальних сил навколо друкарні Чернігівська архієрейська кафедра стала провідним культурно-просвітницьким осередком Лівобережної України. За часів Лазаря Барановича навколо нього гуртувалися такі визначні письменники, як Іван Величковський, Іоанкія Галятовський, Лаврентій Крщонович, Іван Орновський, Димитрій Туптало, Стефан Яворський. На думку А. Макарова, саме серед митців кола Лазаря Барановича було створено перший український посібник із проблем поетичної формалістики – "Млеко" І. Величковського, а в його друкарні вийшов відомий твір "Воскреслий Фенікс" Л. Крщоновича – панеґірик, присвячений Лазарю Барановичу [13, с. 32]. Іван Орновський у 1688 р. видав у Чернігові "Музу Роксоланську", а наступна його книга – "Багата дорогого каміння скарбниця" – вийшла 1693 р., в рік смерті преосвященного. Димитрій Туптало, який із 26 років свого чернечого життя в Україні 19 провів на Чернігівщині, з ініціативи Лазаря Барановича написав у Чернігові свою першу книгу "Руно орошене" – опис чудес Іллінської ікони Богоро-

диці, на яку Баранович відгукнувся спеціальними віршами. Стефан Яворський видав у Чернігові панегірик на честь Варлаама Ясинського – "Геркулес – наступник Атланта". І пізніше, в сані місцезбудителя Московського патріаршого престолу, він постійно підтримував зв'язки з Ніжином, зокрема, заповів місцевому Благовіщенському монастиреві свою бібліотеку. Щодо творчості І. Величковського в Чернігові, то, як вказали у передмові до видання творів поета (К., 1972) сучасні дослідники В. Колосова та В. Крекотень, "...його літературна діяльність тісно зливається з діяльністю Д. Туптала і С. Яворського, тобто молодших сучасників Л. Барановича" [29, с. 47]. Опублікований корпус епістолярії архієпископа, який листувався з більшістю з названих осіб, засвідчує його тісні контакти з діячами як київського, так і чернігівського кола [21; 29, с. 58–173].

Харківський осередок. До заснування Харківського університету роль провідного культурно-просвітницького осередку й центру формування світської та церковної еліти Слобожанщини виконував Харківський колегіум – навчальний заклад вищого типу.

Засновник просвітницького центру Слобожанщини, єпископ з вихованців Київської Академії Єпифаній Тихорський (1722–1731), започаткував 1722 р. у м. Белгороді архієрейську школу замість цифірної, яка існувала з 1716 р. За сприяння відомого мецената, правителя Белгородської провінції князя М. Голіцина, школу 1726 р. було переміщено в м. Харків і реформовано в колегіум з повним курсом наук.

Харківський колегіум від початку свого заснування став центром гуртування духовної й інтелектуальної еліти. Це, зокрема, відбувалося завдяки тісним зв'язкам керівництва колегіуму та його протекторів з іншими просвітницькими центрами України-Гетьманщини, передусім із Київською Академією. Як видно з устрою та програми Харківського колегіуму, він багато в чому копіював провідний український навчальний заклад. За аналогією Києво-Братського монастиря отримав назву училищного і Харківський Покровський монастир, де розміщувався колегіум. Окрім того, Київська Академія постійно постачала свою філію викладачами та студентами. Окрім Академії кадри для колегіуму значною мірою постачала й Києво-Печерська лавра.

Особлива турбота про колегіум була характерною й для белгородського архієпископа Іоасафа Горленка (1748–1754). Він часто любив бувати у ньому, неодноразово служив літургію, відвідував студентські диспути. Про це, зокрема, повідомляв у своїх записках племінник Іоасафа Горленка – І. І. Квітка". Ось декілька його свідчень у цьому зв'язку: ""В 1751 г. февр[аля] 16 чис[ла] преосв[ященний] Іоасаф погребал в харьковском Успенском соборе полковника Ивана Григорьевича Кветку, и квартировал на Основе"; в другой раз "прибыл на шестой неделе велик[ого] поста и отправлял в четверток свящ[енный] обряд умовения ног в соборной церкви; а в Пасху литургисал в коллег[иумской] церкви". "В июне опять был в Харькове, по случаю экзамена в Коллегии и прибытия матери своей, Марии Даниловны Апостоловой-Горленковой." "1752 г. "Его Преосвященство прибыл в Харьков к Троицкому дню, и в Троицын день служил в коллег[иумской] Покровской Церкви, посвятил брата, монаха Наркиса, в иеродиакона"". "1753 г. к новому году прибыл в Харьков, квартировал в Коллегии. К новому году прибыли в Харьков губернатор Воронежский Мусин-Пушкин, генерал майор кн. Кантемир, граф Девьер, Петр Семенович Салтыков "для некоторого консилиума". 6 января Преосвященный "служил в Коллегии, и нарочитая церемония была на Иордане". "Июня 29, во второй раз, был в Харькове, "отправляемые были диспуты философские генеральные"" [26, с. 11–12].

Проте, мабуть, найпоказовішим прикладом активного спілкування між українською церковною та світською елітою в Харківському колегіумі у 50-х рр. XVIII ст. є постать видатного філософа та просвітника Григорія Сковороди. Відоме його тісне особисте й письмове спілкування з багатьма духовними особами: белгородським архімандритом Гервасієм Якубовичем, який запросив його викладачем до Харкова, ректором Харківського колегіуму Іовом Базилевичем, префектом Лаврентієм Кордетом, який водночас був ігуменом Святогорського монастиря, а особливо – із самим белгородським пресошвященним Іоасафом Миткевичем. На честь дня народження єпископа Г. Сковорода написав окремих вірш, присвятив йому 27 пісню із "Саду божественних пісень", казку про музиканта Вовка [25, Т.1. – С. 84–85, 390, 391, 463, 478; Т.2. – С. 446–449, 543]. З другого боку, відомо вплив Г. Сковорода на єпископа Іоасафа, який після знайомства з твором поета "Басня Есопова" виключив із Харківського колегіуму 40 "недорослей", які не могли й не хотіли навчатися [14, с. 194].

Різноманітність навчальних предметів в колегіумі потребувала відповідної кількості підручників. Очевидно, тому колектив колегіуму висловив Слобідсько-Українському губернатору Є. Щербініну думку про необхідність заснування в Харкові друкарні. Той, у свою чергу, звернувся до белгородського преосвященного Самуїла Миславського: "Для всякаго публичнаго училища сколь необходимая есть вещь типография и какая из того и всему обществу следует польза, о том вашему преосвященству более, нежели мне, известно. Я в самое то время, когда во исполнение всемилостивейшаго Ея Императорскаго Величества соизволения, старался основать при здешнем Харьковском Коллегии новые классы наук, не мог упустить сего важнаго пункта, для чего и вошел с представлением о сей материи в Правительствующий Сенат"[8, с. 107–108]. Друкарню з невідомих обставин так і не було відкрито, хоча преосвященний був особисто зацікавлений у цьому і, зокрема, активно сприяв вивченню в колегіумі іноземних мов [22, с. 78].

У тогочасних документах Харківський колегіум неодноразово називався академією. Ще Єпифаній Тихорський, реорганізовуючи архієрейську школу в навчальний заклад вищого рівня, видав 1726 р. указ "об открытии новой академии и отдаче детей для обучения людям всякого звания" [27, арк. 1], а 1740 р. зустрічається навіть назва Тихоріанської академії – за іменем її засновника [18, с. 12].

З розкладу занять Харківського колегіуму, складеного 1769 р., видно, що у ньому, крім традиційних латинської та грецької мов, поезії, риторики і філософії, існували додаткові класи для вивчення французької, німецької, італійської мов, а також геометрії, архітектури, живопису, історії та географії [11, с. 11]. Ці класи мали бути започатковані ще 1765 р., згідно з указом Катерини II на клопотання сенаторів із місцевого дворянства – М. Шаховського, А. Олсуф'єва і М. Паніна, однак тогочасний преосвященний Порфирій Крайський (1763–1768) не виявив щодо цього особливого ентузіазму, розцінюючи їх "инородным придатком" [24, л. 430]. Проте наступник Крайського на Белгородській кафедрі Самуїл Миславський (1768–1771), ревізій і високоосвічений просвітник, виявив значно більше ініціативи. Вважаючи "прибавочные классы" корисними для розвитку колегіуму, він увів їх до загального розкладу навчальних предметів із максимальною зручністю для студентів. Понад те, приділяючи найбільше уваги саме вивченню іноземних мов, за власні кошти відправив двох найбільш здібних студентів богослов'я для навчання у провідних університетах Німеччини. 1771 р. єпископ Самуїл викликав із Московсь-

кого університету студента Петра Аттона як учителя французької мови для додаткових класів Харківського колегіуму (детальніше про Харківський культурно-просвітницький осередок у контексті діяльності українських архієреїв див. [7]).

Переяславський осередок. Відкриття Переяславського колегіуму (1738 р.) та його успіхи, як провідного культурно-просвітницького осередку в регіоні Переяславського краю, значною мірою завдячують активності єпископа Переяславського і Бориспільського Арсенія Берла (1733–1744), який відшукував різні засоби для матеріального й кадрового забезпечення навчального закладу. Показово, що в тогочасних документах влаштоване Арсенієм Берло училище називали його іменем – в одному з підручників за 1743 р. значилася назва Берланського колегіуму – на честь його засновника [25, с. 49].

Для подальшого розвитку навчального закладу особливо позначилося правління єпископа Іоанна Козловича (1753–1757), який побудував для нього новий кам'яний корпус із чотирма кімнатами. За його ж розпорядженнями з монастирських і власних коштів архієрея було побудовано два кам'яних флігелі, у яких розміщувалися від 30 до 40 бурсаків. На утримання бідних учнів, опалення й ремонт приміщень додатково влаштовувалися єпархіальні збори, зокрема, з новопоставлених священників. Викладачам навчального закладу починаючи з 1753 р., уперше було призначено сталу заробітну плату [4, с. 742].

Єпископ Переяславський і Бориспільський Гервасій Лінцевський (1757–1769) відправляв кращих учнів Переяславського колегіуму по закінченні класу риторики на навчання у вищих класах в Київську Академію та Чернігівський колегіум, за потреби підтримуючи їх матеріально [22, с. 77]. Цікавими видаються заходи архієрея щодо розвитку в колегіумі іконопису й інших ремесел. У серпні 1764 р. він видав розпорядження, щоби ті семінаристи, які "к ученію схоластическому латинському покажуться неспособні", навчалися "честного и политического ремесла живописства, аптекарства, столярства и других подобных", причому вправних в іконописній майстерстві учнів висвячували на священників незалежно від рівня отриманої ними освіти [22, с. 77].

За єпископа Іова Базилевича (1771–1776) викладачі колегіуму отримували додаткову платню з архієрейської скарбниці, за її кошт фінансувалися й окремі витрати на учнів колегіуму" [12, с. 63]. Існують дані про сприяння єпископа у придбанні книг для навчального закладу в Москві [28].

У розвитку Переяславського колегіуму особливо відзначився хіротонований 1776 р. на єпископа Переяславського і Бориспільського Іларіон Кондратовський (1776–1785). Його зусиллями в Переяславському колегіумі було відкрито у 1781 р. вищий клас – богослов'я [24, л. 1–4; 12, с. 64].

Вищенаведене підтверджує, що українські архієреї, які стояли на чолі Чернігівської, Белгородської і Переяславської єпархій, не лише виконували роль засновників місцевих навчальних закладів, а й задавали напрям їх діяльності, забезпечували матеріальне становище та кадровий викладацький склад. Діяльність колегіумів у Харкові, Чернігові та Переяславі переконливо засвідчила вагому роль їх покровителів-єрархів у поширенні освіти на українських землях. Порівняно з іншими осередками Чернігівський колегіум був найзначнішим після Київської Академії культурно-просвітницьким центром на Східній Україні, чому сприяло відносно раннє, започаткування навчального закладу в місті з багатими історичними та культурними традиціями та наявністю друкарні, яка забезпечувала освітні й духовні потреби місцевого населення. Водночас Харківський осередок мав свої перева-

ги – завдяки суттєвій підтримці місцевої світської еліти він отримав найкраще матеріальне забезпечення.

Завдяки своїм ктиторах-архієреям навчальні центри служили провідними культурно-освітніми осередками, навколо яких гуртувалася вся українська церковна і світська еліта. Саме тому діяльність українських архієреїв відігравала велику роль в консолідації українського народу, яка набирала особливої ваги за неієздатності світської еліти в умовах російського централізованого режиму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Андрущенко М. Парнас віршотворний. Києво-Могилянська академія і український літературний процес XVIII ст. / Мирослава Андрущенко. – К.: Українська книга, 1999. – 208 с.
- Берло А. Арсеній Берло, єпископ Бориспольский и Переяславский / А. Берло. – К., 1904. – 56 с..
- Грушевський М. С. Історія української літератури / М. С. Грушевський. – Т. VII. – К., 1995. – 628 с.
- Демидовский В. Краткий исторический очерк состояния Переяславско-Полтавской семинарии со времени основания ее (1738) до преобразования в 1817 г. / В. Демидовский // Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная (далі – ПЕВ). – 1888. – № 20. – С. 735–776.
- Ісаєвич Я. Українське книговидання: витoki, розвиток, проблеми / Ярослав Ісаєвич. – Львів: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича, 2002. – 520 с.
- Кагамлик С. Р. Київські єрархи – ктитори Києво-Могилянської академії / С. Р. Кагамлик // Православ'я в Україні: – К.: Київська православна богословська академія, 2012. – С. 210–219.
- Кагамлик С. Р. Харківський культурно-просвітницький осередок у контексті діяльності українських архієреїв (XVIII ст.) / С. Р. Кагамлик // Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут". Збірник наукових праць. Тематичний випуск: Історія науки і техніки. – Харків: НТУ "ХПІ", 2011. – № 64. – С. 63–71.
- Каганов І. Я. Каталог библиотеки Харьковского коллегіума 1769 г. Из истории украинской книжной культуры XVIII столетия / И. Я. Каганов // Книга. Исследования и материалы. – М.: Издательство Всесоюзной книжной палаты. – Сборник VI. – 1962. – С. 107–108.
- Корчмарик Ф. Духові впливи Києва на Московщину в добу Гетьманської України / Франко Богдан Корчмарик. – Нью-Йорк, 1964. – 147 с.
- Лебедев А. С. Белгородские архиереи и среда их архипастырской деятельности / А. С. Лебедев. – Харьков: Печатное дело, 1902. – 286 с.
- Лебедев А. С. Харьковский коллегіум как просветительный центр Слободской Украины до учреждения в Харькове университета / А. С. Лебедев. – М.: Университет. тип, 1886. – 103 с.
- Лоха В. Духовенство, церкви та колегіум міста Переяслава середини XVII–XIX ст. / Вячеслав Лоха. – К.: Міленіум, 2006. – С. 63.
- Макаров А. Пророцтво Лазаря Барановича / Анатолій Макаров // Чернігівські Афіни. – С. 6–42.
- Ніженець А. М. Діяльність Г. С. Сковороди в Переяславському і Харківському колегіумах / А. М. Ніженець // Педагогічні ідеї Г. С. Сковороди: зб. статей. – К.: Вища школа, 1972. – С. 185–212.
- Нічик В. М. Петро Могила в духовній історії України / В. М. Нічик. – К.: Український Центр духовної культури. – 328 с.
- Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Українська церква за час руїни (1657–1687) / Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). – Вінніпег, 1956. – 564 с.
- Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія українського друкарства / упоряд., авт. іст.-біогр. нарисів та приміт. М. С. Тимошик / Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). – К.: Либідь, 1994. – 446 с.
- Основание Харьковского коллегіума, нынешней Харьковской духовной семинарии // Молодик на 1844 год: Украинский литературный сборник, издаваемый И. Бецим. – Часть третья. – Харьков, 1843. – С. 7–32.
- Памятники, изданные Временною Комиссиею для разбора древних актов. – Т. 2. – К., 1846. – 371 с.
- Пархоменко В. Очерк истории Переяславско-Бориспольской епархии (1733–1785) / В. Пархоменко. – Полтава, 1908. – 134 с.
- Письма преосвященного Лазаря Барановича. – Чернигов, 1865. – 364 с.
- Посохова Л. Ю. На перехресті культур, традицій, епох. Православні колегіуми України наприкінці XVII – на початку XIX ст. / Людмила Посохова. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2011. – 400 с.
- Російський державний історичний архів (РДІА), ф. 796, оп. 48, спр. 430.
- РДІА, ф. 796, оп. 62, спр. 476.
- Сковорода Г. Твори у двох томах / Григорій Сковорода. – К.: Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка, 1973.
- Филарет (Гумилевский)]. Историко-статистическое описание Харьковской епархии. – В 5 кн. – Отд. 1. Краткий обзор епархии и монастыри. – М., 1859. – 322 с.
- Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України), ф. 2009, оп.1, спр. 200, арк. 1.
- ЦДІАК України, ф. 990, оп.1, спр. 848.
- Чернігівські Афіни / Передмова й упоряд. А. Макарова. – К.: Мистецтво, 2002. – 288 с.

S. Kahamlyk, Phd, Senior Researcher
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

CULTURAL-EDUCATIVE CENTRES OF UKRAINIAN ORTHODOX HIERARCHS OF EARLY-MODERN TIME AS A FACTOR OF CONSOLIDATION OF UKRAINIAN PEOPLE

Cultural-educative centres in Kyiv, Chernihiv, Kharkiv and Perejaslav, which were created under the patronage of Ukrainian Orthodox hierarchs of Early-Modern time, are researched in the article. It was concluded that Ukrainian bishops, who stood at the head of Kyiv metropole and Chernihiv, Belgorod and Perejaslav dioceses, not only carried out the role of founders of Kyiv Academy and local collegiums, but also directed their activity, provided there material positions and skilled teaching body. Due to their patrons these educational and publishing centres served as leading cultural and educational institutions, which united all Ukrainian church and society elite. For this reason the activity of Ukrainian bishops played an important role in consolidation of Ukrainian people which had special meaning by incompetence of society elite under conditions of Russian policy of centralization.

Key words: Cultural-educative centres, Ukrainian Orthodox hierarchs, Factor of consolidation, Kyiv Academy, Collegiums, Educational and publishing centres.

УДК 323.113(=161.2) +378.6(430.129)УТГІ

К. Кобченко, канд. істор. наук
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

УКРАЇНСЬКИЙ ТЕХНІЧНО-ГОСПОДАРСЬКИЙ ІНСТИТУТ У РЕГЕНСБУРЗІ-МЮНХЕНІ: ДО ІСТОРІЇ ТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТЕХНІКИ В ЕМІГРАЦІЇ

Український технічно-господарський інститут, відкритий у 1945 р. у Регенсбурзі та пізніше перенесений до Мюнхена, Німеччина, стає продовжувачем традицій Української господарської академії міжвоєнного періоду в Подєбрадах, Чехословаччина. На прикладі цієї єдиної в українському зарубіжжі навчально-наукової установи політехнічного профілю показано значення навчальних закладів діаспори не лише для підготовки фахових кадрів української, але також для національної консолідації українства за межами України.

Ключові слова: українська еміграція, переміщені особи (Ді-Пі), діаспора, вища освіта, політехнічна освіта, Німеччина, Український технічно-господарський інститут, національна консолідація.

Важливою складовою історії науки та освіти в Україні є діяльність науково-освітніх установ, створених представниками української еміграції як міжвоєнного періоду, так і у часи після Другої світової війни. Їм належить визначна роль у збереженні української інтелектуальної традиції у транснаціональному вимірі, у середовищі діаспори, а також і поширення знань про Україну в Західному світі.

Одним з таких закладів, який заслуговує на спеціальне дослідження його історії, є Технічно-господарський інститут (УТГІ), який діяв у Німеччині, спершу в Регенсбурзі, пізніше у Мюнхені, у період з 1945 по 2009 роки, пройшовши за цей час кілька різних етапів навчальної та наукової діяльності. УТГІ був спадкоємцем та продовжувачем справи евакуйованої з чеських Подєбрад Української господарської академії (УГА), проте період власної історії інституту, складної і драматичної, заслуговує на спеціальну увагу. У статті зроблено огляд історії УТГІ періоду його діяльності як насамперед навчальної установи.

Це питання є недостатньо висвітленим в історії української освіти, проте минуле інституту є досить добре задокументованим не лише в офіційних джерелах, але й у низці спогадів: збереження пам'яті про інститут є заслугою його викладачів та, особливо, випускників. Тому основу цього огляду складають документи власного архівного фонду УТГІ, який нині знаходиться в Україні [12], так і друквані джерела, пов'язані з його історією, насамперед видання інституту.

Історія Українського технічно-господарського інституту є цікавою та важливою сторінкою потужної інтелектуальної традиції української емігрантської спільноти. Її початок припав на період таборового життя української повоєнної еміграції, коли після Другої Світової війни в таборах для переміщених осіб (ДіПі – Displaced Persons) в Німеччині та Австрії у 1945–1950 рр. опинилося бл. 250 тис. українців, які уникли примусової репатріації до СРСР. Завдяки наявності серед повоєнних емігрантів значної кількості інтелектуалів – науковців, вчителів, письменників та журналістів (у таборах Ді-Пі в Німеччині та Австрії проживало понад 200 українських науковців) [8, с. 61], в умовах таборового життя "Західна Німеччина стала центром української еміграції –

осередком шкільництва, видавничої діяльності, різноманітних інституцій та угруповань" [4, Арк. 6]. Хоча швидко стало очевидним, що повоєнна Німеччина, керована західними союзниками, – це місце тимчасового перебування українських переміщених осіб, яким незабаром довелося шукати інших місць проживання, насамперед у США та Канаді, проте короткий т.зв. "табірний" період став моментом згуртування наукових та інтелектуальних сил та їхньої високої культурної активності.

Ось як завдання української еміграції та насамперед її інтелектуальної частини визначали організатори однієї з українських вищих шкіл періоду Ді-Пі: "Завдання української еміграції, як еміграції політичної, полягає не тільки в ознайомленні чужинців з українською проблематикою, але в організації політичної акції та в підготовці кадрів для відбудови Української Держави і зруйнованого господарства України" [13, с. 4].

Однією з таких інституцій став УТГІ, у якому поєдналися досвід та здобутки інтелектуалів міжвоєнної УГА та інтелектуальна потуга нової, третьої хвилі політичної еміграції. Непростий час Ді-Пі, який позначився в житті української емігрантської громади непевним становищем й матеріальними нестатками, водночас став періодом її бурхливої наукової та культурної потуги. У повоєнній Німеччині зустрілися представники різних поколінь еміграції, вихідці з різних регіонів (дві третини українських Ді-Пі склали галичани, близько третини – уродженці радянської України), люди з різним досвідом Другої світової війни та відмінними політичними поглядами. У цій неоднорідній спільноті відбувалося згуртування сил для розбудови національного життя, формулювалися проекти консолідації закордонного українства, в яких національна освіта займала визначне місце.

"Відродження України, її господарський розвиток та піднесення добробуту українського народу зумовлені не тільки політично-національними змаганнями української державно-визвольної боротьби, але й систематичним творенням українських фахових сил на всіх ділянках національно-суспільного життя. Зокрема виникає неминуча потреба підготування українських висококваліфікованих фахових кадрів в царині економіки й техніки та поширення серед українців практичних техніко-господарських знань. Витворення таких фахових

кадрів, як і розвиток української науки та науки в царині технічних та економічних знань, залежать в першу чергу від існування та науково-педагогічної чинності українського високого технічного шкільництва, рівного по своїх завданнях західно-європейським політехнічним школам та американським технічним університетам, але з пристосуванням до наших національних потреб та можливостей" [3, арк. 120].

Національна освіта розглядалася її організаторами як важливий чинник консолідації українства за кордоном – спільноти, яка мала розбудувати майбутню українську державу. Фактично сфера освіти розглядалася як інтелектуальний фронт боротьби за майбутню національну державність. "Факт існування і діяльність УТГІ, це не більше не менше як пряме і безпосереднє продовження українських визвольних змагань у формі виховання інтелектуальних висококваліфікованих українських патріотів" [6, с. 1].

УТГІ бере свій початок у 1932 р., коли він був створений в статусі інституту заочного навчання при УГА. За період до 1945 р. в УТГІ навчалось 8 тис. студентів. Під час та після евакуації академії з Подєбрад напередодні наступу Червоної армії в квітні 1945 р. більшу частину його майна було втрачено – вагони, в яких перевозилися взяті з собою речі, згоріли, а залишене в Подєбрадах для передачі чеському музею майно було частково конфісковане радянськими посадовцями буцімто для Української Академії Наук, а почасті знищене чи розграбоване [1, арк. 8–9]. Попри те, що професори мусили покинути, у зв'язку із військовими подіями, свої матеріали і праці, багато що починаючи з нуля, вони активно взялися за відтворення цієї вищої школи на новому місці.

Опинившись, як і решта переміщених осіб, на території зайнятої союзними військами Німеччини, а саме в Баварії – американській окупаційній зоні – УТГІ зусиллями свого викладацького персоналу вже 28 червня 1945 р. отримав від американської окупаційної влади дозвіл на відновлення своєї діяльності у місті Регенсбург – важливому осередку українських Ді-Пі [2, арк. 6]. Очільники інституту пишалися тим фактом, що "в той час, коли розпочав свою шкільно-навчальну працю УТГІ, ще не діяли жодні німецькі університети" [6, с. 1].

У дещо новому статусі цей навчальний заклад продовжив свою працю для українства, яке і після Другої світової війни продовжувало залишатися бездержавною нацією, а чисельність українців, які не бажали вертатися до СРСР, значно зросла. Тому питання національної освіти й підготовки кадрів для розбудови української держави набувало більшої актуальності, особливо зважаючи на те, що перший час по війні, із зростанням суперечностей між союзниками, багато хто плекав надії на швидку перемогу також над радянським тоталітарним режимом. Тому кінцевою метою національної освіти на еміграції було "Усебічне вивчення стану й потреб України, зокрема проблем господарського характеру, та основних підстав відбудови Української демократичної держави по звільненні України від більшовицької окупації" [2, арк. 30].

Відповідно до цього формувалася й безпосередні цілі Українського технічно-господарського інституту: "УТГІ має своїм завданням: бути огнищем наукового й культурного поступу для Українського народу; дати своїм студійникам можливість набути докладні теоретичні й практичні знання й підготувати їх як до самостійних наукових досліджень, так і до творчої технічної чинності; дати практичні знання і відомості ширшим колам українського громадянства" [2, арк. 6].

Оскільки ця вища школа була насамперед орієнтована на підготовку фахівців для українського господарства, навчання було орієнтоване на вивчення українсь-

ких реалій: "Тому не можемо рабськи наслідувати пляни навчання, програми чужих шкіл, але мусимо творити пляни й програму оригінальну, відповідну до потреб і особливостей українських земель та укр. люду" [10, с. 2]. Водночас було зрозумілим, що випускники мають бути готовими застосувати свої знання, працюючи в країнах свого мешкання. У той же час українські вищі школи в еміграції розглядалися як осередки наукової праці в різних галузях українознавства.

Новий імпульс діяльності Інституту було дано також завдяки залученню нових сил викладачів, що належали до повоєнної, Третьої хвилі української політичної еміграції й принципово не бажали вертатися до радянської України. "УТГІ являє собою науковий осередок української демократичної еміграції, що, не погоджуючися з політичною системою тоталітарного більшовизму, ще в 1920 р. емігрувала з України. Нині, по закінченні Другої світової війни – значно поповнилася новими силами українських науковців та фахівців, що до кінця останньої війни працювали у високих школах, дослідних установах та в господарських підприємствах України" [2, арк. 27]. Таким чином, українська повоєнна емігрантська громада була місцем, де вперше зійшлися разом представники різних частин України із відмінним політичним досвідом, прагнучи витворення з цих гетерогенних сил органічної національної спільноти.

Свої завдання Інститут реалізовував шляхом організації факультетів за зразком вищих політехнічних шкіл. Також під егідою Інституту було організовано професійні школи та курси, які здійснювали "фаховий вишкіл серед української еміграції з метою підготовки молоді й старших людей для практичної праці в майбутніх місцях їх осідку". У 1947–48 рр. таких шкіл було 61 [2, арк. 27]. Також було організовано загальноосвітні курси та короткотермінові практичні курси з окремих предметів, насамперед мов [2, арк. 6].

Інститут працював у складі п'яти факультетів: агрономічно-лісового (з відповідними двома відділами), інженерного (відділи будівельний і хімічний), економічного, ветеринарного й фармацевтичного. Більшість підрозділів були зосереджені і працювали у Регенсбурзі, проте деякі в інших місцях – як, приміром, ветеринарно-зоотехнічний відділ у Мюнхені [2, арк. 63в]. Окремі ж фахові школи працювали по різних містах Баварії, в яких знаходилися табори зі значною кількістю українців, такі як Аугсбург, де діяв агрономічний технікум.

Упродовж чотирьох років (1945–1949) у секторі аудиторного навчання працювала 191 особа педагогічного персоналу; на липень 1949 р. навчання завершили 185 студентів. При цьому найбільше було агрономів (72) та фармацевтів (82), за ними йшли ветеринарні лікарі (14) та лісівників (11). Диплом у цей час також здобули три хіміки, два економісти та один будівельник. Науковий ступінь доктора було надано 11-ти особам [2, арк. 26–27]. Водночас діяв науковий сектор інституту, готуючи дослідні праці та навчальні видання, переважно з українки, виходили друком "Наукові записки" та "Наукові бюлетені" УТГІ. Заочно упродовж цих 4-х років навчалось 1599 осіб – "предметами студій були мови (головно – англійська, також французька), економічні й політичні науки, україніка та різні технічні предмети" [2, арк. 27]; було також підготовлено бл. 3 тис. фахівців середнього і нижчого ступеня [2, арк. 29]. Лише упродовж 1947 р. було видано бл. 50 підручників [3, арк. 12].

Крім завдань освітньої та фахової підготовки українських емігрантів, велике значення надавалося політичній освіті: "поширення ідей і вияснення значення правдивого демократизму з погляду моралі й справедливості у внутрішніх суспільно-політичних відносинах та в інтересах добра особи"; особлива роль у цьому сенсі відво-

дилася прикладу США як країни з найбільш розвиненими принципами демократизму [2, арк. 28]. Також своїм завданням очільники інституту визначали популяризацію "засад християнської моралі" [2, арк. 30].

Альтернативною формою навчання для українських переміщених могли бути студії в університеті УНРРА в Мюнхені, який мав міжнародний характер і був відкритий для усіх переселенців. Проте для багатьох студентів-українців освіта у національній школі більш привабливою. Деякі українці, що опинилися в повоєнній Німеччині та Австрії, щоправда, віддавали перевагу навчанню у тамтешніх університетах та високих школах, особливо ті, хто вже навчався в них раніше – перед чи під час Другої світової війни. Причинами цього було прагнення кращого рівня навчання, ніж той, який могли запропонувати еміграційні освітні осередки, адже, за деякими оцінками, "в тодішніх обставинах, із прорідженим або імпровізованим професорським складом, без бібліотек і постійних приміщень, зі студентами сумнівних кваліфікацій, ці заклади були лише сурогатами справжньої університетської освіти" [9, с. 107]. З цим важко не погодитись по суті, адже можливості відтворення повноцінної освіти в умовах таборового життя української громади були досить обмеженими. Проте одним із здобутків цих шкіл, включно з УТГІ, було збереження наукового потенціалу українських інтелектуалів та надання їм можливості його застосування, а також і згуртування навколо них значної частин українського студентства – недаремно випускники УТГІ тривалий час після закінчення навчання з теплою і вдячністю згадували свою Alma Mater.

Період (1945–1949) був апогеєм діяльності УТГІ як навчальної установи, адже починаючи з 1949 р. відбувався масовий від'їзд як студентів, так і викладачів інституту за кордон – насамперед у США та Канаду. Та навіть і ці, як може здатися на перший погляд, скромні результати діяльності УТГІ є значними, якщо взяти до уваги умови, в яких працював інститут: він не міг забезпечити своїм викладачам гідної оплати праці: персонал УТГІ, працюючи з ідейних мотивів, задовольнявся скромною винагородою [2, арк. 46].

Джерелами існування для більшості як викладачів, так і студентів була допомога від організацій, що опікувалися біженцями та переміщеними особами (УНРРА-ІРО), яка полягала у наданні помешкань, виділенні одягу та продуктів. Тоді як сам інститут функціонував за рахунок плати за навчання та пожертв, які йшли, зокрема, на підтримку студентів, що не могли самостійно оплачувати студії. З цією метою в 1947 р. було відновлено Товариство підтримки УГА (ТПУГА), яке раніше діяло в Чехословаччині. Його завдання полягало у зборі коштів серед української громади на користь інституту, а головою було обрано відомого громадського і кооперативного діяча проф. Юліана Павликовського [3, арк. 15].

Керівниками УТГІ у цей час були: директор – професор хімії Сергій Комарецький, надалі ректором став професор соціології та агрономії Віктор Доманицький (з 25 січня 1946 р.), якого в листопаді 1947 р. змінив проф. д-р h.c. лісових наук Борис Іваницький – колишній ректор УГА [5, с. 50–51]. Після смерті останнього в м. Детройті, США, у квітні 1953 р. професорська рада Української Високої Політехнічної Школи на своєму засіданні січня 1953 р., обрала ректором проф. д-ра Петра Савицького, який працював в УТГІ від 1947 р. [11, с. 11].

Свого роду апогеєм діяльності УТГІ як навчально-наукової установи періоду Ді-Пі стало урочисте святкування у травні 1947 р. 25-річчя УГА–УТГІ, на яке зібралися члени української громади, були присутні також представники німецьких кіл та американської адміністрації. На цей час інститут мав 600 студентів та "розсяглий ака-

демічний персонал, zatrudнюючи 150 професорів, доцентів, лекторів і асистентів" [3, арк. 12]. Ювілейні святкування завершилися святковою Академією-Концертом у Великій залі м. Регенсбурга, переповненій гостями.

З нагоди Ювілею відбувся Другий з'їзд випускників (абсолютентів) УГА та новітніх випускників УТГІ, які з'їхалися з усієї Баварії та англійської окупаційної зони – загалом близько сотні осіб. Головою Товариства абсолютентів було обрано "діяльного та енергійного" інженера Шабельського. Загалом активність об'єднаних у товариство випускників УГА–УТГІ є важливою складовою історії цієї вищої школи: вони не лише підтримували її, але й виступили її літописцями, друкуючи власний бюлетень. "Це Т-во бувших вихованців Школи особливо близько бере до серця долю своєї Alma Mater і стоїть на сторожі її інтересів." [3, арк. 15]. Навіть переїхавши за океан, випускники національної політехніки зберігали зв'язок між собою і зі школою, утворивши відповідні товариства у Канаді та США.

Водночас відбувалася зміна поколінь в середовищі емігрантів-інтелектуалів. "Оглядаючи життя і працю Академії-Інституту на протязі чверть століття існування, професорська рада мусила констатувати з великим болем і сумом відхід у вічність цілої низки членів педагогічного персоналу УГА–УТГІ, організаторів Школи і технічних працівників її. Так, за цей час померло 20 професорів, 6 доцентів, 9 лекторів, всього 43 особи. Між ними низка визначних особистостей і людей великих загальнонаціональних заслуг, як Євген Чикаленко, проф. Софія Русова, доц. Ольгерд Бочковський, проф. Микита Шаповал, проф. Іван Шовгенів, проф. Дмитро Антонович, проф. Василь Біднов, проф. Олександр Лотоцький, проф. Кость Мацієвич, проф. Володимир Старосольський, проф. Максим Славінський та інш." [3, арк. 15].

У зв'язку з масовим від'їздом студентства і частини викладачів за океан та розпорошення тих, хто залишився, по різних містах Німеччини, вже у 1951 р. викладацька діяльність УТГІ була значно обмежена й полягала переважно у здійсненні предметних та дипломних іспитів. Тим не менше УТГІ продовжував працювати, хоч обсяги праці значно зменшилися. У 1951–52 рр. кількість викладачів дорівнювала 36 особам, тоді як студентів було 63, серед них 5 дипломників і 3 докторанти, які закінчували студії [11, с. 8]. У зв'язку з вирішенням питання переміщених осіб за рахунок їхнього від'їзду до інших країн, подальше існування УТГІ ставилося в залежність від вирішення життєвої ситуації персоналу, який залишився в Німеччині, проте більше не отримував допомоги ІРО й мусив організувати власне життя. У результаті пошуків нових форм існування Інститут у 1950 р. переїхав з Регенсбурга до Ульму, потім до Аугсбурга, врешті у 1952 р. остаточно зупинившись у Мюнхені. Із зменшенням аудиторних занять та кількості студентів головна діяльність співробітників інституту зосереджувалася у науковій площині, завдяки чому УТГІ все більше набував характеру та статусу науково-дослідної установи, який був офіційно закріплений за ним у 1960-ті роки.

Проте рішення співробітників інституту залишитись в Німеччині не було само собою зрозумілим: наприкінці періоду Ді-Пі його професори активно шукали можливості розмістити інститут в інших країнах, де були українські емігрантські громади та наукові осередки. Так, розглядалася плани перенесення УТГІ до Франції, де передбачалося придбати для інституту власну будівлю, проте їм не судилося справдитись, як і намірам передислокації інституту до Лондону [2, арк. 45]. Але найбільш активно обговорювалося питання перенесення УТГІ до США, куди переселилася значна кількість студентів та більшість викладачів інституту, шляхом створення там його представництва – за умови збереження

німецького центру. Проте така ідея зрештою зазнала краху. Однією з головних причин цього була необхідність зміни у США статусу цієї навчальної установи, яка мала, на думку її керівництва, лишатися українською еміграційною інституцією: "під теперішню пору в Західному світі тільки в Німеччині, завдяки політичній ситуації й законним приписам єдино можливістю існування Української Високої Політехнічної Школи – УТГІ, як азильної (тобто такої, що отримала прихисток) автономної української школи, тоді, коли в інших країнах поселення нашої еміграції, через відсутність правних підстав, стратила вона б свій азильний автономний характер" [12, с. 17].

Професорська рада інституту прагнула будь-що зберегти цю унікальну інституцію із її значними напрацюваннями, адже це був єдиний український навчальний заклад політехнічного профілю за кордоном: вищі технічні школи на теренах радянської України, хоча й із добрим фаховим рівнем, представники діаспори не могли вважати національними начальними закладами. Крім того, нові часи вимагали й нових відповідей: з переходом політичного протистояння владних систем та політичних блоків у стан Холодної війни стало очевидним, що швидкої перемоги над СРСР не буде і слід готуватися до тривалого протистояння із ним. Тож місія закордонного українства зі збереження національного наукового потенціалу та підготовки до розбудови незалежної України мала бути орієнтованою на тривалу перспективу. У цьому сенсі, крім підготовки національних наукових кадрів, особливу увагу українські науковці почали приділяти контактам із зарубіжними колегами та поширенню знань про Україну в Західному світі.

Завершення короткого, але насиченого подіями періоду таборового життя переміщених осіб стало випробуванням для усіх українських навчальних та наукових закладів на еміграції. З початком 1950-х років науково-дослідні установи були перенесені та створили нові потужні центри у США чи Канаді (НТШ та УВАН). З навчальних закладів зберігся та зміг продовжити діяльність

Українських вільний університет у Мюнхені, який працює донині. Майже всі інші вищі школи таборового часу припинили існування. У цьому сенсі доля УТГІ є особливою – залишившись у Німеччині, цей інститут продовжив існування як наукова установа, остаточно склавши свої повноваження та припинивши діяльність уже в 2009 р., після виконання одного з ключових завдань української еміграції – проголошення Україною незалежності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архів НаУКМА. Ф. 11 (Український технічно-господарський інститут). – оп.1. – спр. 4. (Інформації про евакуацію УТГІ з території ЧСР, залишене майно). – 9 арк.
2. Архів НаУКМА. Ф. 11. – оп. 1. – спр. 11 (Меморіали про стан та організацію роботи УТГІ, 1945–1951) – 61 арк.
3. Архів НаУКМА. Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 29 (Матеріали про відзначення 25-річчя УТГІ). – 121 арк.
4. Архів НаУКМА. Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 33 (Протоколи засідання ректорату, 1946–1985). – 51 арк.
5. Борис Іваницький [Некролог] // Вісті УТГІ, Ч. 16–18, квітень 1953 р. – С. 50–51.
6. Бюлетень абсолювентів УТГІ. – Н.Й. Грудень 1965 р. Ч. 32. 20-ліття аудиторного навчання в УТГІ, 8 с.
7. Васюк В. Спогади // Вісті УТГІ, 1953, № 16–18, с. 24–26.
8. Винар, Любомир. Відродження українського наукового життя після Другої світової війни: 1945–1952 // Наукові записки Національного університету "Острозька академія": Історичні науки. – Вип. 9: Матеріали Другої міжнародної наукової конференції "Українська діаспора: проблеми дослідження". – Острог: РВВ Національного університету "Острозька академія", 2007. – С. 60–70.
9. Волчук, Роман. Спомини з повоєнної Австрії та Німеччини. – К.: Критика, 2004, 143 с.
10. Доманицький В. Новорічне слово ректора УТГІ // Вісник УТГІ. – Січень 1947 р. Частина I. – с. 1–6.
11. Звідомлення із чергового 12-го засідання Професорської Ради Вісти Української Високої Політехнічної Школи – УТГІ, що відбулося дня 10.I. 1953 р. //, Ч. 16-18, квітень 1953 р. С. 4-11.
12. Комунікат Ректорату Української Високої Політехнічної школи УТГІ в справі її 30-річної діяльності та планів на майбутнє... // Вісті УТГІ 1953 С. 16–17.
13. УЕВШ. Шість років української Економічної Високої Школи в Мюнхені (1945–1951). *Ukrainische Wirtschafts-Hochschule in München*. München 1951, 24 с.
14. Ярошенко Тетяна. До історії одного архіву: фонди українського технічно-господарського інституту в Мюнхені – відтепер у Могилянській книгозбірні // Вісник книжкової палати, 2011. – № 1. – С. 25–28.

Стаття надійшла до редколегії 12.09.16

K. Kobchenko, PhD, Research worker,
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

TECHNICAL-HUSBANDRY INSTITUTE IN REGENSBURG-MUNICH: TO THE HISTORY OF CREATION OF THE NATIONAL UNIVERSITY OF APPLIED SCIENCES IN EMIGRATION

Ukrainian technical-husbandry institute opened 1945 in Regensburg and later replaced to Munich was the follower of traditions of the Ukrainian Economical Academy of the interwar time in Podesbrady, Czechoslovakia. On the example of this only one Ukrainian University of applied sciences abroad the role of the higher schools of Diaspora in the processes of preparing of professional workers in Ukrainian as well as for consolidation of the Ukrainians abroad is shown.

Key words: *Ukrainian Emigration, Displaced Persons, Diaspora, Higher Education, Applied Sciences' Education, Germany, Ukrainian Technical-Husbandry Institute, National Consolidation.*

УДК 398(=161.2):[056.157(47+57)]

Ростислав Крамар, канд. філол. наук
Варшавський університет (Варшава, Польща)

ДО ПИТАННЯ ПРО РАННІ ПУБЛІКАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО АНТИРАДЯНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ

Український політичний фольклор антирадянського спрямування став предметом зацікавлення фольклористів уже на ранніх етапах його функціонування, тобто в 1920–1930 рр. Комуністичний репресивний апарат переслідував носіїв і збирачів такого фольклору; як ворогів радянського устрою, тому наукове опрацювання зібраних фольклористами матеріалів було штучно перерване на кілька десятиліть. Сучасні дослідники українського політичного фольклору покликаються на повоєнні еміграційні збірники антирадянської народної творчості як на найбільш ранні публікації такого типу. У статті показано, що український антирадянський фольклор доволі часто публікувався на шпальтах міжвоєнної еміграційної преси, а також в українській пресі періоду німецької окупації.

Ключові слова: *політичний фольклор, УРСР, еміграція, преса, німецька окупація.*

Український антирадянський фольклор став предметом зацікавлення фольклористів уже на ранніх етапах його функціонування, тобто в 1920–1930-ті роки. Про те, що тодішні збирачі усної народної творчості

реєстрували зразки такої словесності свідчать численні матеріали, надіслані на межі 1920–1930 років краєзнавцями та фольклористами-аматорами до Етнографічної Комісії Всеукраїнської Академії Наук [1, ф. 1–6]. Частів-

ки, монострофи, анекдоти, прислів'я, перекази та пісні антирадянського змісту надходили до комісії серед зразків "нового" ("пожовтневого") фольклору, збирати який заохочували професійні фольклористи [20, с. 130]. Проте з огляду на суспільно-політичні реалії СРСР лише деякі тематичні групи такого фольклору були науково опрацьовані й частково опубліковані ще в двадцять роки, як наприклад, "фольклор чудес" [10, с. 50–65; 10, с. 168–180]. Те, що українські вчені вже тоді усвідомлювали, наскільки цікавим документом епохи є тогочасна автентична усна народна творчість підтверджують щоденникові записи професора Сергія Єфремова. В його щоденниках за 1923–1929 рр. вміщено понад 200 зразків народної сатири, яку вчений вважав вох роролі, виявом реального ставлення носіїв фольклору до радянської дійсності [13, с. 62].

Утім переважна більшість уснопоетичних творів антирадянського спрямування, зібраних українськими фольклористами і краєзнавцями в міжвоєнний період, видання й ґрунтовного наукового опрацювання дочекалися щойно у 1990-х рр. Скажімо, вище згадані зразки політичного фольклору, нагородженого Етнографічною комісією ВУАН, після ліквідації цієї наукової установи у 1933 р., потрапили в закритий спецфонд Інституту українського фольклору АН УРСР, тож протягом десятиріч були недоступні для дослідників. Щойно після розпаду СРСР та виникнення незалежної української держави зникли ідеологічні перепони для ретельного аналізу українського політичного фольклору ХХ століття. Раніше в Радянському Союзі саме його виконання чи зберігання, не кажучи вже про збирання, переслідувалося репресивним апаратом як антирадянська діяльність. Носіїв політичного фольклору карали за статтею 58-10 Кримінального кодексу УРСР ("пропаганда або агітація, яка містить заклик до повалення, підриву чи ослаблення радянської влади") й засуджували до кількарічних термінів ув'язнення. В українських архівах колишніх радянських спецслужб не бракує кримінальних справ "антирадянщиків" і "контрреволюціонерів", підривна діяльність яких полягала в розповіданні анекдотів чи співанні частушок. Аналіз змісту таких справ дає підстави вважати, що для радянського апарату репресій політичний фольклор був переконливим доказом нелояльності та ворожості громадянина до комуністичного режиму. У матеріалах, що зберігаються в Галузевому державному архіві Служби безпеки України (ГДА СБУ) – чимало справ у яких як докази контрреволюційної діяльності арештованих фігурують тексти анекдотів, частівок, моностроф, причому серед звинувачених є навіть підлітки і діти [2, с. 33–34, с. 62, с. 84].

За такого ставлення радянського режиму до автентичного фольклору не було й мови про публікацію відповідних тематичних збірок в СРСР. Єдиний виняток – нелегальні видання збройного підпілля на території Західної України. У 1940-ві роки добірки антирадянської усної народної творчості з'являлися, до прикладу, на шпальтах сатиричного часопису "Український перець" (1942–1945), траплялося, що в підпільних друкарнях виходили невеличкі фольклорні збірники ("Збірник революційних пісень", 1947) [6, с. 7–79]. Натомість перші легально видані антології автентичного українського політичного фольклору – це результат зусиль емігрантів, які під час Другої світової війни виїхали з України на Захід. Серед повоєнних емігрантських збірок антирадянської народної словесності – чотири книжки, впорядковані фольклористом з Чернігівщини Григорієм Сеньком: "Правдивий український фольклор під совітами" (Вінніпег, 1947), "Народні приповідки-частівки про національно-визвольну боротьбу 1917–1921 рр." (Буенос-Айрес, 1953), "Підсоветські анекдоти" (Буенос-Айрес, 1956) та "Штани латані у клітку,

виконує п'ятилітку" (Буенос-Айрес, без дати). Як слушно зазначив російський дослідник М. Мельниченко, Г. Сенько укладаючи фольклорні збірники "був більше орієнтованим на свій досвід носія традиції, ніж на тексти попередників" [19, с. 41]. У 1964 р. в Мюнхені світло денне побачила збірка "Народне слово. Збірник сучасного українського фольклору", впорядкована Юрієм Семенком, куди значною мірою ввійшло записане укладачем у 1940-ві роки [27, с. 16].

Окремо треба загадати збірку "Советські анекдоти", укладену О. Шилом, в якій не вказано повного імені упорядника, місця й дати видання. У передмові упорядник написав: "Подана нижче збірка советських анекдотів є першою спробою дати цей багатющий і, на жаль, ніким не записаний матеріал. Зрозуміла річ, що це тільки малесенька частина багатющої народної творчості" [34, с. 4]. М. Мельниченко вважає книжку О. Шило найранішим повоєнним емігрантським виданням українського політичного фольклору. Дослідник зазначає: "Судячи з усього, вона була підготована й видана кимось із представників української еміграції другої хвилі вже після Потсдамської конференції (липень-серпень 1945 року) [19, с. 39]. Аналіз змісту цієї збірки дає підстави твердити, що це скорочена версія збірника "Як живе? Анекдоти з советського життя", впорядкованого Юрієм Музиченком й виданого у Берліні видавництвом Богдана Кравціва у серії "Бібліотечка для українських робітників". Хоч на книжці нема року її видання, скоріш за все вона побачила світло денне між 1942 р. та 1944 р. Саме у цей період масового примусового переміщення до Німеччини остарбайтерів з України Б. Кравців мешкав у Берліні й займався активною видавничою та редакторською діяльністю [17, с. 1158]. Порівнюючи збірник О. Шило із його першоджерелом, неважко зауважити, що в повоєнній версії немає антисемітських текстів сумнівного походження, які за своїм змістом та формою значно ближчі до псевдоанекдотів з німецьких пропагандистських видань, аніж до автентичного українського фольклору.

Саме на згадані повоєнні видання, як найраніші збірники антирадянської народної творчості посилаються сучасні дослідники українського політичного фольклору [18, с. 151–161; 14, с. 139–142]. Піонерський характер цих публікацій підтверджує, зокрема, той факт, що власне вони служили за взірць російським політичним емігрантам, які по війні видають свої збірники антирадянського фольклору. Як довів М. Мельниченко, один із перших післявоєнних збірок російського політичного фольклору "Антисоветские анекдоты – борьба народной пропаганды с большевистской", виданий у Буенос-Айресі, – це не що інше як переклад з української та адаптація до російських реалій "Советських анекдотів", упорядкованих О. Шило [19, с. 39]. Скажімо, в анекдотах із першоджерела, де йшлося про Тараса Шевченка на його місці з'явився Олександр Пушкін.

Відаючи належне видавцям повоєнних еміграційних збірок, варто утім зазначити, що українські фольклорні твори антирадянського спрямування виходили друком задовго до появи цих книжок. Йдеться про публікації фольклору в міжвоєнній еміграційній періодиці, а також в українських газетах, які видавалися в період німецької окупації України (1941–1944 рр.). На шпальтах часописів, котрі виходили в Рейхскомісаріаті України вперше були опубліковані зразки фольклору, вміщені Юрієм Семенком в збірнику "Народне слово", про що він сам згадує у передмові до цієї книжки [27, с. 16].

Поодинокі зразки антирадянської народної творчості з'являються у виданнях української політичної еміграції вже на початку 1920-их років, передусім у Польщі та Чехословаччині. Саме тоді у цих двох країнах виникли десятки українських часописів, адже до них прибуло

понад 30 тисяч утікачів з УНР, окупованої більшовиками [30, с. 147]. Щоправда, частина нових видань виходила нерегулярно, а деякі взагалі були одноразовими. М. Савка у монографії, присвяченій українським еміграційним виданням в міжвоєнній Чехословаччині пише про 177 позицій періодики [26, с. 5]. Натомість О. Вішка, дослідник української еміграційної преси, яка виходила в міжвоєнній Польщі, уклав перелік із 164 видань найрізноманітнішого спрямування. Він зазначає, що третьою за кількістю тематичною групою емігрантських часописів були сатирично-гумористичні видання [35, с. 100]. Вони охоче публікували фольклорну сатиру. Видавці празького журналу "Реп'ях" у редакційній колонці зазначали: "Реп'ях" чіпляється до всього видатного, шкідливого, смішного, що є в політичній і громадській житті України та іншого світу. "Реп'ях" виходить тимчасово, до евакуації комуни з Києва, в Празі" [25, с. 10].

Серед фольклорних творів антирадянського змісту, опублікованих еміграційними виданнями в міжвоєнний період, переважає народна сатира, передусім анекдоти, меншою мірою – частівки. Ці малі фольклорні жанри домінують також у відповідних рубриках в пресі, що видавалася на українських землях за німецької окупації. Варто зазначити, що еміграційні поети-сатирики та карикатуристи охоче використовували в своїй творчості характерні мотиви українського політичного фольклору. Як правило, сюжети антирадянських фольклорних творів, надрукованих в еміграційних виданнях чи газет періоду окупації типологічно близькі до тих, які функціонували в УРСР. Передусім це була фольклорна сатира, яка висміювала комуністичних "вождів", економічну, національну та культурну політику в СРСР.

Характерно, що сатирична народна творчість систематично з'являлася на шпальтах не лише тих видань, які позиціонували себе як гумористичні, але й загальноінформаційні, чи навіть спеціалізовані, як наприклад, часопис воєнних ветеранів "Український інвалід", що видавався у польському місті Каліш в 1926–1931 рр. У багатьох українських часописах зразки малих фольклорних жанрів періодично публікувалися на шпальтах, присвячених культурі та розвагам, іноді – в спеціальних тематичних рубриках, як наприклад: "З советських анекдотів" ("Реп'ях"), "На радянській Україні" ("Колючки"), "Народ про большевиків" ("За народ"), "Правдиве народне слово" ("Дзвін"). Дуже рідко поряд із публікаціями політичного фольклору подано інформацію про його збирачів. Якщо таке траплялося, то це досить скупі відомості. Наприклад, у криворізькій газеті "Дзвін" (1941–1943 рр.) добірки народної творчості підписані ініціалами збирача, рідше вказане його прізвище та населений пункт, де було записано опубліковані твори. Подекуди, як у згаданій газеті, яка за німецької окупації виходила в Кривому Розі, з'являються перші скромні спроби теоретичного осмислення такого явища як антирадянський фольклор. У рубриці "Правдиве народне слово" з промовистим підзаголовком "Український антисоветський фольклор" збирач Юрій Семенко написав: "Коли большевики підступом та зрадою зміцніли, вони наділи на нас тяжке ярмо і люто накинлись на наше слово – єдину зброю, яка в нас залишилась. Та слово українських мас неспроможні задушити ніякі утиски. Український Нарід створив багатющі антисоветський фольклор, який слід тепер записати і опублікувати" [28, с. 3]. Ю. Семенко протиставляє політичний фольклор "сюсюкаючим віршикам різних сосюр та тичин". За його словами, антирадянські пісні, прислів'я і анекдоти "вийшли з самого серця українського народу в годину горя". Фольклорист наголошує, що вони картають "кривавого ватажка Сталіна, проклинають советський лад, висміюють "щасливе" життя, за якого сотнями розстрілювали

неповинних ні в чому людей, а ще більше гинуло від хвороб і голоду".

Подекуди автори публіцистичних текстів використовували антирадянський фольклор як ілюстрацію до описуваних реалій життя в СРСР. Скажімо, у дописі про радянську колективізацію, опублікованому у 1931 р. в еміграційному часописі "Табір" наведено зразок народної сатири, який супроводжується коментарем автора: "Що справді робиться у колективах, показує спів складений "колхозниками" одного з колективів на Чернігівщині:

В колективі добре жить
Десять робить, сто лежить,
А як сонце припече,
То й тих десять утече" [29, с. 106].

Іноді в пресі, яка публікувала антирадянську народну творчість, можна натрапити на опис ситуацій у яких цей фольклор виконувався. До прикладу, газета "Голос Полтавщини" повідомляла про епізод, що трапився у 1938 р. під час політзанять для червоноармійців. Солдата Василя Удовика з села Бровари біля Києва запитали, що символізують серп і молот. Червоноармієць відповів: "Це є советський герб". "А після занять сам Удовик пошепки запитував друзів та сам і відповідав їм: "А що таке серп і молот? Смерть і голод..." [4, с. 4]. Те, що схожі ситуації справді траплялися в радянському війську підтвержують кримінальні справи, відкриті у 1930-ті роки проти червоноармійців за статтею 58–10 [3, с. 19, 37, 46, 50, 51].

Судячи з публікацій в еміграційних часописах, зацікавлення українським політичним фольклором серед вигнанців виникло вже в перші роки вимушеного перебування за межами України. Ймовірно, актуальна народна творчість діставалася в середовища емігрантів традиційним шляхом – передавалася з уст в уста від тих, хто в 1920-ті роки мав можливість перетинати кордон УРСР, або ж від утікачів, які тікали з комуністичного "раю". Деякі опубліковані емігрантами фольклорні мініатюри антибільшовицького спрямування, побутовали вже в часи УНР, тож емігранти могли їх зберегти у власній пам'яті. Скажімо, в 1921 році на шпальтах гумористичного часопису "Колючки", який видавали інтерновані на території Польщі вояки армії УНР, спорядично з'являються зразки народної сатири, яка висміює большевиків. В одному з номерів опубліковано варіант поширеної в Україні антибільшовицької частівки з характерним зачином про яблучко:

Ой, яблучко, куди ж ти котишся,
Большовички, чого вам хочеться?
Захотілось вам взяти Україну,
Покажете ви живо нам спину! [15, с. 7].

Твори фольклорного походження, які відображають життя в УРСР, трапляються й на шпальтах "Подебрадки", одного з перших гумористичних часописів, які видавалися зусиллями української еміграції у Чехословаччині. Цікавий приклад оперативного реагування на появу фольклорних новотворів – публікація у "Подебрадці" анекдоту про національну політику большевиків, яка не враховує місцевих реалій. У результаті волюнтаристського політичного рішення в 1924 р. українське місто Балта стало столицею Молдавської автономної республіки, на що народна сатира відреагувала в такий спосіб: "Балта. Відоме повітове містечко на Поділлію Балта перейменоване в столицю комуністичної Молдавської Республіки. Кажуть, що серед населення панує лиш молдавська мова. Так, напр., говорять: "Товарешта комісарешта, которешта теперешта годинешта?"... Дуже весело..." [21, с. 3].

Улюблені об'єкти народної сатири, опублікованої в українській періодиці у 1920–1940 роках – комуністичні "вожді" Ленін і Сталін. Варіанти одного з найпопулярні-

ших антирадянських анекдотів про Леніна, який після смерті намагається потрапити до раю, чи хоча б до пекла, зустрічаються в різних еміграційних виданнях [19, с. 168]. Скажімо, часопис "Український інвалід" у 1929 році серед інших публікує анекдот про Леніна, якого чорти не впустили до пекла, та спантелечений апостол Петро пропустив його за райську браму до Маркса, як "відсотки від капіталу" [31, с. 68]. Натомість у празькому сатиричному часописі "Реп'ях" на початку 1930 р. вміщено анекдот, згідно з яким "відсотки" від Марксового "Капіталу" втиснули чортові, який стеріг браму пекла [24, с. 3]. Аналогічний сюжет є серед записаного Сергієм Єфремовим у "Щоденниках" та в пресі періоду німецької окупації. Щоправда, Ленін фігурує у цих варіантах як "Марксове барахло" [13, с. 62; 26, с. 47].

Серед героїв фольклорної сатири, яка з'являлася на шпальтах аналізованих видань, були й інші представники комуністичного "пантеону", зокрема, Троцький, Ворошилов, Будьонний, Молотов, Хрущов. У фольклорному світі "навпаки" радянські "боги" не мудрі й справедливі, так як це представляла радянська пропаганда, а нікчемні та смішні. Комічний ефект створюється перевіреними засобами народної сатири:

Подивися, Молотов,
Як я штани полатав,
Тільки ... залишив,

Щоб ся Сталін подивив [5, с. 161].

Поширюваний емігрантськими часописами фольклор десакаралізує й найважливіші комуністичні символи, скажімо гімн "Інтернаціонал". Урочистий перший рядок цієї пісні в анекдоті набув нового значення: "Червоний генералісімус Троцький власним потягом летить до Катеринославу. Перед тим як кластися спати дає розпорядження червоноармійцю розбудити його о 8 год. рано. Наближається визначена година: червоноармієць у розпачі, бо не знає як делікатно розбудити "вождя". Нарешті вирішив, що найкраще буде це зробити співом інтернаціоналу і зачав: "Вставай прокляттям заклеюєний" [33, с. 94].

Помітною тематичною групою політичного фольклору, опублікованого в українській періодиці у міжвоєнні роки та під час Другої світової, є усна народна творчість, яка висміює неповороткий і неефективний радянський устрій, самодурство та кумівство у найвищих ешелонах більшовицької влади. Еміграційні видання як у Польщі, так і в Чехословаччині публікували варіанти анекдоту про те як святі Лука, Ілля, Павло та Мойсей на доручення Бога вирушили в СРСР, аби дізнатися, що таке комунізм. Троє посланців потрапили в лабета ЧК, один тільки Мойсей добре влаштувався в радянському уряді [31, с. 68; 24, с. 3]. Антирадянські анекдоти в яких обігруються біблійні мотиви, мабуть, не випадково потрапляли на шпальти еміграційних видань. Вони бо крізь призму сатири показували абсурдність комуністичних претензій на велич і божественність. Таким, наприклад, є анекдот про суперечку між правником, хірургом, будівельником та більшовиком, які з'ясовують, чия професія виникла першою. Переміг у цій дискусії більшовик. Мовляв, саме комуністи створили хаос [32, с. 88]. З поширеними в СРСР частівками, які висміювали стрімку кар'єру неосвічених і некомпетентних радянських чиновників перегукуються сатиричні мініатюри з часопису "Реп'ях": "До революції – швачка, боса і брудна запаска. За війни – сестриця, білий плащ і пухкі лиця. За комуни – дипльоматка, револьвер, зірка і лякові чоботята" [23, с.8]. "Осляча" наївність та довірливість радянських громадян – об'єкт сарказму в анекдоті про "паломництво" свійських тварин до Леніна. Кобила, корова та осел вимагають додаткових порцій харчування. Двоє перших обгрунтовують своє прохання тяжкою

працею, натомість в осла інше пояснення: "Якби не було нас ослів, то радянська влада не утрималася б ані два дні" [24, с. 4].

Деякі анекдоти представляють фольклорно узагальнений образ відносин неосвіченої, але самовпевненої радянської влади з країнами Заходу: "До одного з американських мільярдерів у Нью-Йорку з'явився большевицький "торгпред" і почав намовляти американця, щоб вклав гроші в радянську промисловість. "У нас, – каже "торгпред", – всі багатства: золото, мідь, вугілля, нафта, дорожінна руда є під землею". "Розумію, – відповіда мільярдер, що це все під землею. А що маєте на землі?". "Наш уряд народних комісарів". "Ну так доки не буде навпаки, не дістанете від мене ні цента" [23, с.5].

Редактори вище згаданих українських часописів охоче публікували зразки народної словесності, які висміювали неефективну планову соціалістичну економіку та різючу радянську вбогість і дефіцити. Такі фольклорні тексти були своєрідним народним спростовуванням брехливих заяв радянської влади про нечуваний добробут в СРСР. На сторінки еміграційної української преси потрапляли анекдоти про хронічний брак грошей (навіть папір на якому друкують банкноти для більшовиків надто дорогий); розмови голодних та напіводягнених селян з ситими "вождями" (Сталін потішає, що в Південній Америці люди ходять зовсім голі, тож селянин робить припущення, що більшовики там "панують з 30 літ"); дефіцит найелементарніших товарів (замість дьогтю селянин використовує екстременти, примовляючи при цьому: "Яка власть – така масть" [16, с. 9]. Серед надрукованих емігрантською пресою анекдотів – характерні для 1920-х фольклорні протиставлення між тим як жилося "колись" і як живеться "тепер": "Раніше жінка мала груди, як пухові подушки, а тепер (при совітському режимі) як наволочки" [33, с. 94]. Журналісти-емігранти не залишили поза увагою фольклорну інтерпретацію теми соціалістичних п'ятирічок. Навесні 1930 року в празькому "Реп'ясі" опублікували наступний анекдот: "Рік 1933 – кінець "п'ятилетки". Двоє товаришів опинилися в літаку, що являє собою приклад індустріалізації. Один каже до другого: Чого так квапишся? Не чув може, товаришу, – каже другий, – чи в Києві є на продаж кілька яєць?" [25, с. 7].

Окрему тематичну групу фольклорних творів, опублікованих у 1930–1940-их роках, становлять народні мініатюри про життя в колгоспі. Серед надрукованих зразків – анекдоти й частівки, в яких провину за колективізацію, голод в українському селі покладено на комуністичних "вождів". :

1. Коли Ленін помирав,
Сталіну приказував,
Щоб той хліба не давав,
Сала не показував [8, с. 3].
2. Приїдь Сталін подивися,
Як ми добре розжилися,
Клуня гола, хата боком,
Ще й коняка з одним оком [7, с. 4].

На шпальти періодичних видань потрапляли сатиричні твори, які висміюють колгоспний устрій та інтелектуальну обмеженість радянської сільської еліти. Характерно, що за німецької окупації таку сатиру публікували українські часописи не тільки на тій території, яка входила до складу УРСР, але й в окупованій німцями Польщі. Варіанти анекдотів і частівок, поширених у Центральній та Східній Україні, охоче публікував краківський часопис-календар "За народ" (1942–1944 рр.). Характерний приклад – анекдот з сюжетом, популярним у міжвоєнному політичному фольклорі – "звірі дізнаються, що таке колгосп". Мешканці села Жовтанці перш ніж заснувати колгосп послали свійських тварин довідати-

ся, що таке радянське колективне господарство. Невдовзі селяни задовільнили свою цікавість: "Минув місяць і повернулася свиня: "Я пробувала пробути в колгоспі місяць, та мало що не вмерла. Там люди з'їдають те, що призначене для людей, а свині гинуть з голоду". Минув ще місяць і вернулася корова: "Там корові важко витримати. Їсти не дають, а по-стахановськи доїти хотять. Минув місяць, два, а осел не вертає. Аж раптом прийшла депеша: "Я не вернуся. Мені тут добре. Я головою колгоспу. ОСЕЛ" [5, с. 161].

В українську еміграційну міжвоєнну періодику, а також видання, що виходили в роки німецької окупації потрапляли фольклорні твори, які відображали широкий тематичний спектр життя в УРСР. Тут і політичні репресії, що зачепили найрізноманітніші прошарки суспільства (перехожі опускають очі перед будинком ДПУ, щоб не бачити свого майбутнього) [25, с. 7], і облудна національна політика (анекдот про український "язик", який краще тримати за зубами) [32, с. 88], і гоніння на церкву (баби хрестяться на нові срібні рублі, бо вони з церковного начиння) [32, с. 88] і т. ін. До речі, варіант сюжету про "безбожницькі гроші", зроблені з "святих образів" С. Єфремов записав ще у 1924 році [13, с. 130].

Рідше, ніж анекдоти і частівки на шпальтах таких періодичних видань з'являлися інші жанри політичного фольклору. Серед них – прислів'я та приказки. Ось кілька прикладів із криворізького "Дзвону", записаних у селі Любимівка: "Серп і молот – смерть і голод. У колгоспі дуже робили, та голодні ходили. Совети жінку від рогачів звільнили, а ломом та кайлом її наділили. Злий неначе большевик" [9, с. 4].

На окрему згадку заслуговує опублікований у 1942 р. у "Дніпропетровській газеті" унікальний зразок ліро-епічного твору "Дума Соловецька", яку в 1964 р. у своєму еміграційному збірнику вмістив Юрій Семенко [20, с. 31–34]. Невелику передмову до тексту думи написав його автор або співавтор, який ховається за псевдонімом Андрій Перебендя. На підставі інших публікацій "Дніпропетровської газети" в якій публікувалися розповіді колишніх радянських в'язнів, можна висловити обережне припущення, що ця людина у 1930-ті роки побувала в ув'язненні у концтаборі на Соловках і, можливо, у час німецької окупації була причетна до однієї з капел бандуристів, що діяли в окупованій Україні (наприклад, у Кривому Розі). У поясненні до опублікованої газетою пісні сказано, що вона виникла на Соловецьких островах, де поневірялися українські політв'язні. Твір виконувався під акомпанемент "мальованої кобзи", яку ув'язненому кобзареві на Соловки передали друзі із Дніпропетровська. "На цій кобзі на Соловках, у Кемі та Архангельську невільникам по ротах grano пісні рідного краю та думи, в тому числі й скомпоновану на підставах народних мотивів "Думу соловецьку". Думу слухали і разом з кобзою плакали не тільки невільники, а й хвилі Білого моря, які носили байдарки з невільниками". А. Перебендя згадував, що в'язні закоркували текст пісні у пляшку й кинули у море "в надії, що хтось спіймає, думу прочитає, й люди дізнаються і прочитають про життя невільників".

Класична для даного жанру композиція, нерівноскладовий апострофічний вірш, традиційні епігети, фігури поетичного синтаксису "Думи Соловецької" схиляють до висновку про те, що вона написана кимось добре обізнаним з українською народнопісенною традицією. За своїм змістом та ідейною направленістю твір схожий на старовинний "Плач невольників". Він розпочинається з характерного для "плачів" заспіву ("заплачки") із картиною далекої чужини ("Що на морі Білому, а на камені сірому, хвилями ізмитому, мохом покритому..."). Емоційна напруженість твору зростає в уступах-тирадах, які є стогоном-наріканням на тяжку долю, що "розлучила

мужа з жоною, брата з сестрою, з отцем-ненькою старенькою, дітками маленькими, з родом-родиною, дівчиною милою". Дуже детальний, майже документальний опис соловецьких реалій підтверджує слова А. Перебенді про те, що автор думи – колишній в'язень страшного концтабора, який усе описане бачив на власні очі:

Церкви та собори людом набиті, –
Скити, каплиці, житла на дзвінничих,
Склепи. Землянки, келії бараки,
Невільного люду мешкання – в'язниці,
Чи на те ченці вас віки будували,
Щоб людей сердешних отут катували?

У "Думі" – докладний перелік різних категорій соловецьких невільників, з якими, мабуть, зіткнувся автор твору:

Кого тут немає? Яких мов не чути?
Смиренні черниці, владики – попи,
Ченці і сектанти, пастори і ксьондзи,
Робітники, селяни, крамарі, пани,
Білі офіцери, сатри генерали, графи та князі,
Учителі, агрономи, інженери, лікарі,
Кооператори, шляховики, бандити, шпана,
Каери, каерки, дівчата-повії,
Діди сивоусі і підлітки-діти, –
Усіх їх з'єднала однакова доля,
Далека північ, ГПУ-неволя.

"Дума Соловецька" завершується типовою для цього фольклорного жанру кінцівкою ("славословієм"), молитвою-благанням про свободу: "Зглянься ж на нас Боже, невільників бідних: визволь із неволі на вольную волю!". В цілому, цей твір опублікований "Дніпропетровською газетою" за своєю структурою та поетикою вельми схожий на традиційні українські ліро-епічні твори, проте відкритим залишається питання якою мірою він був фольклоризований, чи, можливо, функціонував як твір літературного походження, стилізований під "думи невільників".

Підсумовуючи все вище сказане, можна однозначно ствердити, що впродовж 1920–1940 років зразки українського політичного фольклору антирадянського спрямування нерідко з'являлися друком на шпальтах періодичних видань. Здебільшого це були варіанти анекдотів та частівок, які побутували в Радянській Україні у період сталінізму. Переважна більшість фольклорних творів, опублікованих в еміграційних виданнях і пресі періоду німецької окупації – це гостра сатира на радянський політичний та економічний устрій, а також "вождів" комуністичного режиму. Розпорошені в різноманітних українських виданнях фольклорні твори є цікавим документом епохи сталінізму в Україні. Варто їх зібрати й видати окремою антологією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України, ф. 1–6.
2. ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 47, 132 арк.
3. ГДА СБУ, Фонд 6, спр. 55462, 108 арк.
4. "Голос Полтавщини", 4 січня 1942 року, № 2.
5. "За народ: календар на 1942 рік", Відп. редактор Д. Штикало / Дмитро Штикало. – Краків, 1942. – 243 с.
6. Збірник революційних пісень/Марш героїв, Упор. А. Зарудний / Андрій Зарудний. – Тернопіль: Джура, 2007. – 175 с.
7. "Дзвін", № 5, 12 жовтня 1941.
8. "Дзвін", Кривий Ріг, №60, 28 лютого 1942.
9. "Дзвін", Кривий Ріг, № 51, 5 лютого 1942.
10. Дмитрук Н. Про чудеса на Україні року 1923-го. "Етнографічний вісник"/ Никанор Дмитрук. – К., 1925. – Кн. 1. – С. 50–65.
11. Дмитрук Н. Чудеса на Полтавщині року 1928-го. "Етнографічний вісник"/ Никанор Дмитрук. – К., 1929. – Кн. 8. – С. 168–180.
12. "За народ". Відп. редактор Д. Штикало / Дмитро Штикало. – Краків, 1942. – 243 с.
13. Єфремов С. Щоденники 1923–1929/ Сергій Єфремов. – К.: Газета "Рада". – 1997. – 832 с.
14. Кирчів Р., Двадцять століття в українському фольклорі/ Роман Кирчів. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2010. – 533 с.
15. "Колючки", Тарнів, 1921, с. 5–6.

16. "Колючки", Тарнів 1929, ч. 1 (11).
 17. Богдан Кравців. Енциклопедія українознавства. – Перевидання в Україні. Гол. Ред. В. Кубійович/Володимир Кубійович. – Т. 3. – Львів, 1994. – С. 1158.
 18. Луньо Є. Фольклорна сатира на Сталіна як організатора й винуватця Голодомору/ Євген Луньо. – "Вісник Львівського університету, Серія філологічна". – 2010. – Вип. 43. – С. 151–161.
 19. Мельниченко М. Советский анекдот. Указатель сюжетов/ Миша Мельниченко. – Новое литературное обозрение. – Москва, 2014. – 1103 с.
 20. Перебендя А. Дума Соловецька// "Дніпропетровська газета". – 22 лютого 1942. – №44, с. 3.
 21. "Подєбрадка", 1925, ч. 4.
 22. Рубан О., Етнографічна комісія Академії наук України/Оксана Рубан// "Народна творчість та етнографія". – 1999. – №4. – С. 126–132.
 23. "Реп'ях", 15 лютого 1930, ч. 2.
 24. "Реп'ях", 28 лютого 1930, ч. 3.
 25. "Реп'ях", березень-квітень 1930, Ч. 4–5.
 26. Савка М. Українська еміграційна преса у Чехословацькій республіці (20–30 ті рр ХХ ст). / Мар'яна Савка. – НАН України. Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника. Науково-дослід. центр періодики. – Львів.: 2002. – 308 с.

27. Семенко Ю. Народне слово. Збірник сучасного українського фольклору/ Юрій Семенко. – Друк. за виданням 1964 р. – Вечірня година. – Львів, 1992. – 96 с.
 28. Семенко Ю., Правдиве народне слово (Український антисоветський фольклор)/ Юрій Семенко// "Дзвін". – 24 лютого 1942. – № 58. – С. 3
 29. "Табора", 1931, Ч. 15, С. 106
 30. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921) Книга II – К.: Темпора. – 2011. – с. 147.
 31. "Український інвалід", 25 грудня 1929. – Ч. 24–27.
 32. "Український інвалід", 23 серпня 1929 року. – Ч. 19–23.
 33. "Український інвалід", 25 липня 1930 року. – Ч. 28–30.
 34. О. Шило. Советські анекдоти, б. м., б. р., 58 с.
 35. Wiszka E. Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939/ Emilia Wiszka. – Wydawnictwo Uniwersyteu Mikolaja Kopernika. – Toruń.: 2001. – 324 s.

Стаття надійшла до редколегії 11.07.16

Rostyslav Kramar, PhD in Philology,
 University of Warsaw (Warsaw, Poland)

TO THE PROBLEM OF UKRAINIAN EARLY PUBLICATIONS OF ANTI-SOVIET FOLKLORE

Ukrainian political folklore of the anti-Soviet content became the subject of folklorists' attention in the early stages of its functioning, in the 1920-1930's. The communist apparatus of repression pursued artists and collectors of folklore as the enemies of the Soviet system so the scientific processing of materials collected by folklorists was interrupted for a few decades. Modern researchers refer the Ukrainian political folklore to the post-war anti-Soviet emigration collections of folk art as the earliest publications of this type. The article shows that the anti-Soviet Ukrainian folklore often enough published in the interwar emigration publications as well as in the Ukrainian press during the German occupation.

Key words: Political Folklore, Ukrainian SSR, Immigration, the Media, the German Occupation.

УДК 027.552(021.61)Уляна Кравченко

Руслана Крамар, викладач,
 Варшавський університет (Варшава, Польща)

ДОЛЯ ОСОБИСТОГО АРХІВУ УЛЯНИ КРАВЧЕНКО

У статті йдеться про долю особистого архіву класика української літератури Уляни Кравченко (1860–1947), яка останні 27 років свого життя провела в м. Перемишль. Після виходу на пенсію вона займалася активною літературною та публіцистичною діяльністю. У міжвоєнний період письменниця почала впорядковувати свій багатий особистий архів. Після смерті У. Кравченко в 1947 р. власником цього архіву стала її донька Юлія Нементовська, яка протягом трьох десятиліть була секретаркою письменниці. У 1961 р. Ю. Нементовська передала частину материнського архіву в Інститут літератури АН УРСР. Проте більшість документів, листів і рукописів У. Кравченко залишилися в Польщі. У статті досліджується історія польської частини архіву української письменниці, представлено її загальний опис.

Ключові слова: Уляна Кравченко, українська письменниця, Польща, Перемишль, архів.

Класик української літератури Уляна Кравченко (1860–1947) останні 27 років свого життя провела в Перемишлі. У місто над Саном вона переселилася в 1920 р. з с. Солець (нині у складі м. Стебник), після того як завершила свою 40-річну педагогічну діяльність і вийшла на пенсію. Поштовхом до зміни місця проживання письменниці стала трагічна подія – смерть її сина Юрія (Єжи) Нементовського (1889–1918), поета і художника, який загинув під час польсько-української війни у 1918 р. [8, с. 34–38]. у Перемишлі Уляна Кравченко поселилась у помешканні своєї молодшої доньки Юлії-Валерії Нементовської (1899–1982), яка заопікувалася матір'ю і до кінця її віку була особистим секретарем письменниці.

У пізній період свого життя і творчості Уляна Кравченко зайнялася впорядкуванням та перевиданням власного літературного доробку кінця XIX – поч. ХХ ст. Зокрема, світло денне у новій редакції побачили її вірші для дітей ("Проліски", 1921, "Лебедина пісня", 1924) та оновлена перша збірка "Prima vera" (1925). Крім цього, протягом міжвоєнного двадцятиріччя вже немолода письменниця займалася активною літературною творчістю – вона видавала нові томики поезій ("В житті є щось", 1929; "Для неї все!", 1931; "Шелести нам, барвіночку", 1932, поетичні збірки, "Caritas", 1935). У Перемишлі Уляна Кравченко написала й підготувала до друку прозові твори, в яких представила життя української інтелігенції Галичини на межі сторіч ("Голос серця", 1934; "Замість біографії", 1934; "Спогади учительки",

1936). У той же період, упродовж восьми років, вона працювала над своїм найбільшим автобіографічним твором – повістю "Хризантеми", яка була видана набагато пізніше (1961). 1920–1930-ті роки у житті письменниці – це також період активної публіцистичної діяльності. Уляна Кравченко охоче дописувала до літературних та жіночих часописів ("Мета", "Нова хата", "Жіночий голос", "Жінка", "Жіноча доля", "Світ дитини"). На пенсії вона вела інтенсивну кореспонденцію з багатьма українськими письменниками, громадськими, культурними та церковними діячами. Її адресатами, зокрема, були Богдан Лепкий, Наталена Королева, Катря Гриневичева, Климентина Попович, Мілена Рудницька, Осип Назарук, Іванна Блажеквич, Василь Щурат, Іреней Назарко, Володимир Шаян, Євген Пеленський.

Крім всього іншого, у Перемишлі Уляна Кравченко зайнялася впорядкуванням своїх рукописів і нотаток, зроблених ще до Першої світової війни. Саме з розрізаних записів, які їй вдалося опрацювати, народилася збірка малої прози "Замість біографії" (1934). Чимало матеріалів біографічного змісту, замальовок, думок та афоризмів письменниця погрупувала за хронологічним або тематичним принципом і залишила на зберігання в домашньому архіві. Доволі часто такі матеріали – це окремі аркуші паперу із записаними на них фрагментами літературних творів чи уривками записів, які нагадують щоденникові. На таку особливість творчого методу Уляни Кравченко звернув увагу Іван Денисюк, аналізу-

© Крамар Руслана, 2016

ючи один із розділів збірки "Замість біографії", якому письменниця дала промовисту назву "Розгублені листочки". Дослідник говорить про "розсіпані перликартки" Уляни Кравченко, називає фрагменти творів "історією внутрішнього світу поетеси" [5, с. 4]. Про те, чому багато із творчих планів письменниці реалізувалися лише у формі незавершених рукописів та чернеток, неодноразово натякала сама поетка. "Тягар хреста за життя надміру придавив мене", – писала вона в одній із поезій у прозі, маючи, вочевидь, на увазі перипетії свого невдалого подружнього життя та виснажливу вчительську працю [6, с. 47].

Утім, рукописи письменниці – це не лише віддзеркалення її внутрішнього світу, а й цікавий документ епохи, який показує долю української емансипатки межі XIX–XX ст. Варто, до прикладу, згадати збірку нотаток, зроблених Уляною Кравченко під час відвідин львівської Бібліотеки Оссолінських. Дещо хаотичні на перший погляд записки, спостереження та афоризми при уважному прочитанні творять образ непересічної молодшої інтелектуалки, однієї з перших жінок у Галичині, яка наважилася працювати в книгозбірні [2, од. зб. 114]. Такі матеріали письменниці старанно збирала протягом усього свого життя, а в міжвоєнний період з допомогою Юлії Нементовської класифікувала і впорядковувала. Рукописи, машинописи та чернетки, а також листи, документи, фотокартки, вирізки з газет і часописів, що були нагромаджені в перемишльському помешканні Уляни Кравченко – цінне джерело інформації про довге творче життя письменниці, особливо про період її "золотої осені", який майже неописаний в науковій літературі. Можна зробити припущення, що останні три десятиліття життя письменниці дотепер залишаються для дослідників "білою плямою" з огляду на долю архівних матеріалів, які могли б пролити світло на маловивчені сторінки її біографії. В історії української літератури Уляна Кравченко фігурує передусім як соратниця і послідовниця Івана Франка, що не дає повного уявлення про її літературну та громадську діяльність [4, с. 4].

Що ж трапилося з домашнім архівом письменниці після її смерті? Куди і за яких обставин потрапили документи, які вона нагромаджувала протягом свого довгого життя? Досліджуючи пізній період життя і творчості Уляни Кравченко, авторці даної статті вдалося встановити, що архівні матеріали з Перемишля в повоєнні роки в основному опинилися у двох місцях – в Києві та у Варшаві. Переважна більшість рукописних текстів кінця XIX ст., їхні пізніші машинописні копії та частина листів, надісланих письменниці в міжвоєнні роки зберігається у Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України [2, Фонд 132]. До цього ж архіву із Перемишля потрапили й листи Івана Франка до Уляни Кравченко [2, Фонд 3]. Натомість, особисті документи письменниці та матеріали міжвоєнного періоду здебільшого потрапили в Архів монастиря Отців Василіан у Варшаві [1, Фонд XX]. Відповіді на питання про те, чому архів письменниці було розділено на дві частини почасти можна знайти у споминах Юлії Нементовської, у власності якої архів опинився після смерті письменниці в 1947 р. Протягом трьох десятиліть молодша донька Уляни Кравченко була найближчою для неї людиною. Допомогу матері-письменниці вона вважала своєю життєвою місією, тож до обов'язків секретарки ставилася надзвичайно відповідально. Ю. Нементовська не вийшла заміж, тому після матеріної смерті залишилася самотньою. Про це вона згадувала у листах до свого приятеля Трохима Марищука, українського громадського діяча в повоєнній Польщі [1, спр. 2., од. зб. 2]. У 1960 р., коли в Перемишлі відзначали 100-річчя від дня народження Уляни Кравченко Юлія Нементов-

ська писала, що була асистенткою письменниці до останнього її подиху. В листах до Т. Марищука вона зазначає, що з огляду на хронічні хвороби ("сталі стани підгорткові") встигла попрацювати вчителькою тільки 5 років (1920–1925 рр.), тому не заробила на пенсію. Крім цього, донька письменниці наголошує: "Матуся потребувала щораз більше моєї сталої помочі, яко доньки і яко "секретарки" при її праці – тепер по 3.3 1947р.". (3 березня 1947 р. – день смерті Уляни Кравченко – Р. К.) [1, спр. 2., од. зб. 2, арк. 3.8]. В іншому місці вона наголошує: "Матуся мала секретарку, котра стільки писала і радо, і скоро, і легко відписувала на листи" [1, спр. 2., од. зб. 2, арк. 3.6]. Ю. Нементовська звирялася своєму щирому другові у тому, наскільки важко їй без матері, до якої вона була сильно прив'язана. "Мені здається, я вже попрощалася з усім. Все вже скінчилось, коли в хвилині 3.3 1947 відійшла від мене моя матуся. Від дитини я боялась цієї хвили...", – сказано в одному з листів до Т. Марищука [1, спр. 2., од. зб. 2, арк. 3.8]. Ю. Нементовська не приховувала перед другом, що після матеріної смерті опинилася в матеріальній скруті. Аби якось зводити кінці з кінцями, вона займалася репетиторством, давала перемиським старшокласникам уроки польської та німецької мови. Проте зароблених таким чином грошей не вистачало навіть на те, аби холодної пори року обігріти помешкання. Пронизливий холод і туга за матір'ю супроводжували Ю. Нементовську 13 років після її смерті. У 1960-му донька письменниці звирялася: "Холод. Я привикла до нього. Відкопи матусю відійшла, згас і вогонь, жар вогнища, домового тепла. Для мене самої не все стає сил і часу, щоб дбати про тепло в кімнаті. І це не важне. Важне, щоб сонце, щоб промінь в серці не згас..." [1, спр. 2., од. зб. 2, арк. 3.10].

Беручи до уваги матеріальну скруту в якій опинилася Ю. Нементовська, можна припустити, що саме нестатки разом із прагненням зберегти материн доробок для наступних поколінь підштовхнули доньку письменниці до передачі частини архіву в Інститут літератури АН УРСР (нині – Інститут літератури НАН України). Посередником між Ю. Нементовською та Академією Наук УРСР у питаннях передачі архіву було Українське суспільно-культурне товариство (УСКТ) – громадське об'єднання українців в Польській Народній Республіці. У варшавському монастирі Отців Василіан збереглися деякі документи, на підставі яких можна відтворити процес транспортування цінних документів із Польщі в Україну. Зокрема, у протоколах про "видання рукописів" зазначено, що з Перемишля матеріали спершу надійшли до Варшави в Головну управу УСКТ. У січні 1961 р. тодішній голова організації Григорій Боярський вручив їх під розписку Миколі Мазурику, представникові української меншини в Польщі, який саме навчався у Київському університеті ім. Т. Шевченка [1, спр. 3, од. зб. 1, арк. 24, 25]. Той, у свою чергу, зобов'язався передати документи з архіву Уляни Кравченко в Інститут літератури АН УРСР [1, спр. 3, од. зб. 1, арк. 26–27].

Натомість у книзі актів відділу рукописів Інституту літератури НАН України збереглися два протоколи засідань експертно-оціночної комісії, яка визначала вартість переданих до Києва Ю. Нементовською архівних матеріалів, а також акт про їхнє придбання. Ці документи датовані першою половиною 1961 р. Головував під час засідань комісії академік Олександр Білецький. У протоколі від 24.02.1961р. наведено перелік архівних матеріалів, що складається з 31 позиції. Серед переданого – рукописи та машинописи повістей "Хризантеми", "Семинар", "Стокротки й туберози", "Василіанки", різноманітні біографічні матеріали ("Замість автобіографії", листи), а також низка нарисів ("Замітки", "Афоризми", "Фрагменти", "Різне"), автографи поезій та інше. Комісія

ухвалила оцінити передані Ю. Нементовською матеріали у 700 карбованців [3, с. 50–51]. Натомість в акті від 11.04.1961 р. йдеться про переданий до Києва Юлією Нементовською 31 лист, надісланий Уляні Кравченко Іваном Франком. В ухвалі комісії зазначено: "Листи мають велике історико-літературне значення: вони розкривають погляди Франка на літературну творчість, характеризують Уляну Кравченко як поетесу" [3, с. 57]. Листи І. Франка було оцінено в 300 карбованців. Проте, в акті про придбання архівних матеріалів ціну першої, тобто кількісно більшої частини, яка складалася з 31 позиції, зменшено з 700 до 500 карбованців. Вартість листів І. Франка залишилася незмінною [3, с. 62]. У документі сказано, що на прохання Юлії Нементовської гроші до Перемишля передасть студент Київського державного університету Микола Мазурик. Треба зазначити, що в одному з листів, надісланому у 1961 р. Ю. Нементовській з АН УРСР, плату за архів письменниці названо "винагородою за зберігання літературних пам'яток Уляни Кравченко" [1, од. зб. 1, спр. 3, арк. 7]. Київська комісія, яка ухвалювала рішення про придбання документів, постановила: "Всі матеріали архіву Уляни Кравченко після придбання надаватимуться для загального користування і публікації". У протоколі також зазначено, що з матеріалів, придбаних від Ю. Нементовської, для неї буде виготовлено мікрофільми [3, с. 63]. Судячи з листування Ю. Нементовської з Інститутом літератури процес передачі їй мікрофільмів затягнувся на кілька років. Станом на 1967–1968 рр. вона їх не отримала [1, спр. 3, од. зб. 1, арк. 8, 18]. Треба сказати, що в переписці Ю. Нементовської з київськими науковцями, яку вона вела протягом 1960-х років, трапляються нотки невдоволення й розчарування. Донька письменниці нарікала на те, що опис матиного архіву триває довше, ніж вона сподівалася [1, спр. 3, од. зб. 1, арк. 17].

Інакше склалася доля документів, які залишилися у власності Ю. Нементовської. Історію цієї частини архіву Уляни Кравченко вдалося відтворити на підставі усних спогадів керівника Архіву монастиря Отців Василіан у Варшаві брата Романа Лепака, записаних авторкою статті у 2015 р. За словами монастирського архівіста, після смерті у 1982 р. Ю. Нементовської її домашній архів опинився у перемишльському монастирі Сестер Службниць. Приблизно в середині 1980-х черниці передали цей корпус документів до бібліотеки Варшавського монастиря Отців Василіан. Справою передачі архіву Уляни Кравченко з Перемишля до Варшави опікувався тодішній настоятель Варшавської обителі отець Йосафат Романик (1919–2007). Оскільки жодного акту про передачу чи прийняття архіву Уляни Кравченко з Перемишля до Варшави не виявлено, доводиться покладатися на інформацію, переказану керівником архіву. За його ж словами, приблизно 20 років матеріали зберігалися в такому стані, як були передані Отцям Василіянам – у коробках без описів і каталогів. Процес упорядкування, каталогізації та виокремлення архіву Уляни Кравченко в спеціальний ХХ фонд тривав кілька років і здебільшого був завершений у 2015 р. Деякі матеріали з цього корпусу документів залишаються неописаними дотепер, тож поки що вони недоступні для дослідників. Натомість описана частина архіву Уляни Кравченко станом на 2016 рік складається з трьох справ: "1. Уляна Кравченко (Юлія Шнайдер)", "2. Юлія Валерія Нементовська", "3. Архів Уляни Кравченко по 1947 р.". До "Справи № 1" Варшавські ченці-архівісти внесли оригінали документів письменниці, зокрема свідоцтва про її народження, хрещення та вінчання, атестат зрілості, патент вчительки, різноманітні дипломи, паспорт, підтвердження громадянства, пенсійні посвідчення, різні документи, що стосуються її педагогічної

діяльності, а також фінансових операцій та про стан здоров'я, зрештою свідоцтво про смерть і поховання на перемишльському комунальному кладовищі. У цій же справі зберігаються оригінали кількох сотень листів, надісланих Уляні Кравченко, найраніші з яких датовані 1910 р. Серед іншого тут є кореспонденція з членами родини, яка проливає світло на маловідомі сторінки особистого життя письменниці. Крім цього, у даній групі документів – листи, надіслані Уляні Кравченко 83 громадськими організаціями (освітнянськими, жіночими, молодіжними, студентськими та ін.). Листи, що надійшли до письменниці від різних осіб, поділені на дві одиниці зберігання. У першій (од. зб. 3) – кореспонденція 93 світських осіб, серед яких – відомі українські громадські діячі, письменники, редактори та видавці. Найчисленніша добірка у цій групі (138 одиниць) – це листи, надіслані Дмитром Николишином, коломийським видавцем творів Уляни Кравченко. В окрему групу (од. зб. 4) виділено листи від духовенства. У переліку 25 духовних осіб, які писали до Уляни Кравченко, є такі імена як митрополит УГКЦ Андрей Шептицький, Перемишльський єпископ Йосафат Коциловський, а також відомий вчений-богослов Іринеї Назарко. Копії листування Уляни Кравченко з Іваном Франком, а також рукописи й машинописи спогадів письменниці про взаємини двох письменників, виділені в окремий підрозділ архіву [1, спр. 1, од. зб. 5]. Цінні для дослідників творчості Уляни Кравченко рукописні та машинописні матеріали включено в окрему одиницю зберігання (од. зб. 6 "Видавнича спадщина"). До цього підрозділу архіву ввійшло кількасот текстів поезій, а також прозові твори письменниці. Здебільшого її творча спадщина погрупована за тематичним або хронологічним принципом. Записана вона у зошитах або на окремих картках паперу.

У "Справу №2" іменного варшавського фонду Уляни Кравченко ввійшли документи, машинописи спогадів, нотатки і листування Юлії Нементовської. У кореспонденції доньки письменниці – чимало цікавої інформації про родину Нементовських і творчість Уляни Кравченко. У справі міститься понад 40 листів, написаних Ю. Нементовською (найраніші датовані 1909 р.), та понад 60 надісланих до неї. Важливі біографічні дані, що стосуються життя Уляни Кравченко, виділені в окрему одиницю зберігання №4, яку названо "Творчість Валерії" (Валерія – друге ім'я Ю. Нементовської – Р. К.). У цій частині архіву – кілька нарисів біографічного змісту (спогади доньки про Уляну Кравченко, фрагменти щоденника з 1919 р., біографічні дані батьків, родинне генеалогічне дерево і т. ін.).

Різноманітні вирізки з газет і часописів, в яких публікувалися твори, нариси і спогади Уляни Кравченко або ж статті про неї, включені у "Справу №3" ХХ фонду. Тут же – документальне підтвердження передачі частини перемишльського архіву письменниці до Києва (од. зб. 1). Серед цього корпусу документів – спогади й листи, що стосуються двох інших дітей Уляни Кравченко, – Теодора та Юрія. До даного підрозділу справи ввійшла також дуже докладна документація про спорудження на перемишльському цвинтарі гробниці Уляни Кравченко.

Підсумовуючи короткий огляд історії особистого архіву Уляни Кравченко, треба визнати, що рішення Юлії Нементовської про передачу частини матеріалів документів і рукописів в Інститут літератури АН УРСР було слушним. Попри тривалий процес опису й каталогізації переданих із Польщі матеріалів вони опинилися в надійному місці й давно потрапили в науковий обіг. Цінним набутком українського літературознавства стали, наприклад, листи Івана Франка до Уляни Кравченко [7, с. 96]. Тим часом, матеріали, які залишились у Польщі, щойно починають входити в науковий обіг. Є припу-

щення, що частина документів, рукописів та листів із перемишльського архіву письменниці безповоротно втрачена. Скажімо, безслідно зникли оригінали листування між Юлією Нементовською та її тіткою Валерією Коцовською (рідною сестрою Уляни Кравченко), датовані 1920 роком, які докладно відтворюють обставини загибелі Юрія Нементовського. У варшавському архіві збереглися тільки невіразні ксерокопії цих листів та рукописні копії, зроблені невстановленою особою [2, спр. 3, од. зб. 6]. Невідома також доля більшості рукописів, картин і малюнків Юрія Нементовського, які ще у 1960-х зберігалися в перемишльському помешканні його сестри Юлії, про що свідчить невелика розвідка польського краєзнавця Каспера Сьвержовського [9, с. 383–386]. Треба зазначити, що декілька картин авторства Ю. Нементовського останніми роками виставлялися на мистецьких аукціонах у різних містах Польщі, про що інформують інтернет-сайти аукціонних домів. Проте, яким чином картини, які колись були у власності родини Нементовських, потрапили у вільний продаж сьогодні, важко сказати. Та в цілому, варшавська частина колись єдиного особистого архіву Уляни Кравченко – це цікаве й майже неопрацьоване дослідниками цінне джерело знань як про саму письменницю, так і про її епоху.

Ruslana Kramar, lecturer,
University of Warsaw (Warsaw, Poland)

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Archiwum Klasztoru oo. bazylianów w Warszawie, Zespół XX, Уляна Кравченко (Юлія Шнайдер).
2. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України., Ф. 132, – Кравченко Уляна.
3. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Акти 1960–1962.
4. Горблянський Ю. І хто кому натхненням був... До 150-річчя від народження Уляни Кравченко/Юрій Горблянський//“Каменяр”, Інформаційно-аналітичний часопис Львівського національного університету ім. І. Франка. – Квітень 2010. – №4.
5. Денисюк І. Афористична проза Уляни Кравченко/Іван Денисюк// Уляна Кравченко. Розгублені листочки. – Львів.: Каменяр. – 1990. – 80 с.
6. Кравченко У. Розгублені листочки/Уляна Кравченко. – Львів.: Каменяр. – 1990. – 80 с.
7. Кравченко У., Пам'яті друга/Уляна Кравченко. – Львів.: Каменяр. – 1996. – 246 с.
8. Крамар Р. Перемишльська осінь життя Уляни Кравченко/Руслана Крамар// Метаморфози в сучасній українській літературі, За ред. П. Олександровської, М. Замбжицької, К. Якубовської-Кравчик. – Варшава-Івано-Франківськ.: Фонд Варшавського університету. – 2014. – 345 с.
9. Świerzowski K. Jerzy Niementowski. Zapomniany poeta i malarz/Kasper Świerzowski// Z dziejów kultury i literatury Ziemi Przemyskiej, Pod red. S. Kostzrewskiej-Kratochwilowej. – Przemysł.: Towarzystwo Literackie im. A. Mickiewicza w Przemyslu. – 1969. – s. 373–386.

Стаття надійшла до редакції 16.08.16

FATE OF ULIANA KRAVCHENKO'S PERSONAL ARCHIVE

The article tells about the fate of the personal archive of the classic of Ukrainian literature Uliana Kravchenko (1860–1947), whose last 27 years of life were spent in the city of Przemysl. After the retirement she spent active literary and journalistic life. In the interwar period the writer began to form her rich personal archive. After the death of U. Kravchenko in 1947 the owner of the archive was her daughter Julia Nyementovska who had been the secretary of the writer for three decades. In 1961 Y. Nyementovska transferred the part of the archive to the Institute of Literature of the USSR. However the most documents, letters and manuscripts of U. Kravchenko remained in Poland. The article examines the history of Polish archives of the Ukrainian writer and proposes its general description.

Key words: Ulyana Kravchenko, Ukrainian writer, Polish, Przemysl, archive

УДК 321.7:070(477)

О. Литвиненко, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

РОЛЬ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ В КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розглядається проблема консолідації українського суспільства в контексті забезпечення інформаційної безпеки держави.

Ключові слова: інформаційна безпека, інформаційний простір, консолідація, українське суспільство.

Розвиток Української держави протягом всього часу після здобуття незалежності 1991 року характеризувався безперервними процесами змін. Трансформаційні перетворення зачепили не лише адміністративно-територіальний та економічний уклад життєдіяльності суспільства, але також вплинули і на ціннісно-світоглядну орієнтацію громадян. Саме в цей час і розпочинається активний етап становлення української політичної нації.

Формування суверенної держави Україна відбувається в період проходження потужних світових процесів глобалізації та інформатизації. Інформаційна сфера набуває особливого значення й водночас стає як цілісним утворенням, так і складовою частиною інших галузей. Це пов'язано з універсальністю інформації та її властивістю передавати накопичені досвід і знання у просторі й часі. У цьому зв'язку стратегічною метою будь-якої демократичної держави є формування і становлення власного інформаційного простору – сукупності доступних у країні інформаційних джерел і потоків.

Події 2014–2016 років, коли проти української незалежності й територіальної цілісності держави розпочався активний наступ з боку сусідньої країни – Російської Федерації, ведення останньою гібридної війни, у тому

числі й інформаційної, виявили найуразливіші й найменш захищені сторони нашої держави. Слабка інтегрованість України у світовий інформаційний простір, використання інформаційного вакууму для підриву авторитету держави на міжнародній арені, неконтрольоване насадження цінностей і стереотипів чужих суспільств та інші численні інформаційні загрози її національній безпеці засвідчують: вивчення чинників, що впливають на захист і контроль національного інформаційного простору, нині, як ніколи, є вельми актуальним і значущим.

Один з елементів суспільного життя, який активно реагує на соціально-політичні, економічні, культурні та інші процеси і віддзеркалює їх, є базовим складником інформаційного простору – це засоби масової комунікації (ЗМК). У сучасних умовах мас-медіа, зважаючи на суспільну важливість, масовість та доступність, мають величезний вплив на різні процеси (культурні, політичні, духовні, освітні, економічні), що відбуваються в суспільстві. Залучаючи громадян до інформаційних відносин, ЗМК формують певні ціннісно-сміслові моделі для засвоєння їх суспільством і таким чином змінюють аксіологічну картину соціуму [3]. Здатність швидко і майже тотально охоплювати найширші аудиторії дає їм змогу

трансформувати традиційні інформаційні потоки у певному напрямі, тим самим формувати громадську думку, визначати духовні цінності тощо.

У час, коли в державі йде боротьба за суверенітет і територіальну цілісність, згуртування всіх громадян навколо єдиної ідеї є вкрай важливим і актуальним завданням. Оскільки ЗМК мають потужний вплив на суспільно-політичну думку, просування такої ідеї згуртованої й консолідації здебільшого залежатиме від її подання мас-медійними організаціями.

Метою статті є розкриття ролі ЗМК у процесах консолідації українського суспільства крізь призму проблеми інформаційної безпеки.

Сутнісні зміни у сучасному суспільстві, глобалізація інформаційної діяльності аналізуються у працях О. Андрєєвої, Т. Барташук, В. Вергуна, О. Литвиненка, Г. Почепцова. Окремі аспекти питання інформаційної безпеки вивчалися у працях Р. Арона, В. Баркова, І. Бекешкіної, Д. Белла, М. Вебера, К. Гаджієва, Є. Головахи, Р. Дарендорфа, С. Кара-Мурзи, С. Ліпсета, Н. Лумана, М. Маколі, Г. Мангоффа, Б. Парахонського, Т. Парсонса, К. Поппера, Н. Смелзера, С. Стояновича, О. Тоффлера, Ф. Фукуямі тощо.

У науковій літературі вивчення власне феномена і процесу консолідації є доволі новим, проте в останні роки спостерігається суттєве зростання таких досліджень. Зокрема, проблемі консолідації суспільства присвячені праці зарубіжних науковців Х. Арендт, У. Бека, М. Вебера, Р. Даля, К. Шмітта та ін. Проблема національної та політичної консолідації українського народу є предметом уваги багатьох вітчизняних дослідників у контексті вивчення актуальних питань державотворення, міжнародних відносин, націєбудівництва тощо. Так, етнополітичні і державознавчі процеси у контексті консолідації українського суспільства, аналізуються у працях І. Варзара, В. Євтуха, І. Іванова, А. Колодій, І. Кураса, Ю. Римаренка, М. Шульги та інших.

Але проблема консолідації, у тому числі й українського суспільства, з урахуванням необхідності гарантування його інформаційної безпеки, ще не достатньо досліджена.

Більшість українських науковців наголошує, що консолідація сучасного українського суспільства має фрагментарний характер із суттєвою різницею в обсязі такої фрагментарності залежно від теми обговорення. Як зазначає Г. Луцишина, консолідованість є однією з важливих ознак зрілої держави та формою існування сучасних націй. Це властивість, яка досягається в процесі формування і розвитку нації і без національної консолідації, тобто об'єднання, згуртування та зміцнення держави, неможливий стабільний розвиток. Консолідація у широкому значенні визначає якість державності та конкурентоспроможність нації і тому залишається важливим та актуальним для більшості сучасних держав, та України зокрема [4]. При цьому варто зазначити, що кожна держава повинна прагнути вибудувувати власну модель національної єдності та національної консолідації.

Як науковий феномен консолідація в перекладі з латинського (*consolido*) означає зміцнення, об'єднання [7]. Розрізняють низку похідних понять від слова "консолідація" – "політична консолідація", "національна консолідація", "суспільна консолідація" "етнічна консолідація", "політична консолідація" тощо. Деякі українські дослідники (С. Римаренко, І. Варзар та ін.) [6, с. 358] розглядають процес національної консолідації як процес націєтворення, який є тривалим та комплексним. Г. Луцишина визначає національну консолідацію як процес, спрямований на зміцнення та посилення етнонаціональних груп, які утворюють націю, формування

спільних цінностей та інститутів (політичних, економічних, соціальних, духовних) [4].

Національну консолідацію розглядають у таких вимірах: консолідація територіальна, консолідація ціннісна, консолідація загальнонаціональна. Територіальна засада консолідації української нації позитивно впливає на територіальну цілісність держави. Ціннісна консолідація є важливою з огляду на культурно-історичні відмінності регіонів України. Загальнонаціональна консолідація значною мірою пов'язана із формуванням національної ідентичності.

До проблеми консолідації слід підходити не лише з точки зору стабілізації і зміцнення суспільства, нації чи демократичного політичного режиму. У широкому значенні консолідацію суспільства можна розглядати як процес визначення і розвитку мети, стратегії, інтересів, цінностей на основі внутрішніх регуляторів (менталітету, моральних, історико-культурних цінностей, соціальних стереотипів) прийнятих суспільством і державою в цілому, визнаних представниками громадських організацій, що знаходяться в програмах політичних партій та відображених у меті суспільно-політичних рухів. Найширшим різновидом консолідації є саме консолідація суспільства [4], що полягає в об'єднанні представників одного соціуму спільною ідеєю, світоглядними цінностями та єдиною метою його розвитку.

Однією зі складових консолідації суспільства є інформаційна консолідація. Інформаційний вимір українського світу є наскрізним, оскільки він пронизує буття української спільноти від найдавніших часів до сьогодення (від етнокультурної інформації – до сучасної суспільно-політичної, соціально-економічної та геополітичної інформації). Тому без комплексного врахування впливу інформаційного чинника на процеси етнічного й національного розвитку української спільноти, а також на стійкість і стабільність українського соціуму в транзитивних умовах оптимальне вирішення багатьох невідкладних проблем українства, серед яких вагоме місце посідає саме консолідація суспільства, є неможливим.

Досягнення національного об'єднання можливе лише завдяки розповсюдженню цієї ідеї в інформаційному полі держави. Інформаційний простір України є досить неоднорідним, нерівномірно розподіляється інформаційний продукт всередині країни. Ця тенденція виявляється, зокрема, у тому, що мешканці столиці не читають регіональних новин, не дивляться регіональних телепередач, значно більше уваги приділяючи загальнонаціональним ЗМК.

Ця проблема має й інший вияв. Насамперед, у тому, що регіональне життя, різні його сторони мало представлені й у загальнодержавних мас-медіа. Якщо простежити географію матеріалів, розміщених на сторінках Інтернет-видань, на шпальтах газет, у теле- та радіоэфірах, можна побачити, що місцева тематика значно поступається центральній. Виникає й інше питання – наскільки національними за своєю суттю є загальнонаціональні мас-медіа.

Порушення територіальної цілісності України у 2014 році шляхом тимчасової окупації території Автономної Республіки Крим і міста Севастополь, а також окремих районів Донецької і Луганської областей з боку Російської Федерації багато в чому стало можливим і завдяки багаторічній відсутності єдиної інформаційної політики України щодо національного єднання, просування в інформаційному просторі принципів патріотичного виховання та загальнонаціональної ідеї. Сьогодні продовжуються потужні посягання на інформаційну безпеку України, пов'язані, головним чином, із намаганнями інформаційних суб'єктів, у тому числі закордонних, свідомо викривити зміст подій за участю України, подати у

сфальшованому вигляді відомості про розвиток політичних, соціальних, економічних та інших подій з метою дискредитації держави в очах міжнародної спільноти, підризу довіри до неї як до надійного партнера та вагомому суб'єкта міжнародного права.

Загрозу вітчизняному інформаційному простору несе тенденція до подальшої гонитви за легкими прибутками власників мас-медіа й заповнення шпальт газет, ефірів телебачення й радіо, контентів Інтернет-ресурсів запозиченою за кордоном низькоякісною продукцією, а також свідомо викривленими фактами, які часто пропагують чужі для українців моральні й політичні цінності, працюють на розкол суспільства.

Протягом всіх років незалежності імперсько-шовіністичні сили не послабили деструктивний наступ, тотально порушуючи інформаційну безпеку громадян України, намагаючись перетворити український народ в маргінальне російськомовне "населення", яке можна буде легко повернути в імперське лоно Росії з усіма історичними та сучасними рисами останньої: протиставлення себе зовнішньому світу, заперечення цінностей європейської цивілізації, нехтування правами людини, переважання імперських амбіцій над потребами демократичного розвитку, відсутність потреби мати ефективне громадянське суспільство тощо [2, с. 25–30].

Матеріали ЗМК були перенасичені деструктивним вторгненням в систему національних і загальнолюдських архетипів, інформацією, спрямованою на поширення байдужості й цинізму, деформування критеріїв суспільних оцінок, системи духовних і культурних цінностей; цілеспрямовано зберігаються й використовуються радянські стереотипи, розробляються нові інформаційні технології розбрату між східними і західними українцями; продовжується процес деукраїнізації та відчуження населення Сходу й Півдня від загальнонаціональних проблем). Локальні масштаби наслідків використання "брудних" інформаційних технологій поступово переростають у глобальні – відчуження громадян і території від своєї держави. Активно впроваджувалася також агресивна політика лінгво-етнічної міксації – влиття українців в російську культуру, яка була започаткована ще в роки існування СРСР [2, с. 16–35].

Тотальна залежність ЗМК від власників зумовлює спрямування їхньої роботи не на поширення національної ідеї та цінностей серед реципієнтів інформації, а на догодження господарям і дотримання вимог, які вони висувають підконтрольним мас-медіа. Тому, незважаючи на те, що наразі проти України розгорнута потужна інформаційна війна, наша держава поки що повністю не контролює власне інформаційно-ідеологічне поле. Напрями інформаційно-ідеологічних потоків, зміст офіційної та неофіційної інформації не спрямовуються у русло консолідації українського суспільства та формування національної ідентичності громадян України.

Антиукраїнський інформаційно-психологічний тиск з боку Росії не тільки деформує внутрішню структуру ідентифікаційних матриць громадян України, але й змістовно наповнення цих матриць, викликаючи змістовні деструкції та смислові розходження в розумінні громадянами української історії, українських національних інтересів, діяльності українських провідників, борців за сво-

боду й незалежність. Найбільш потужно поширюється думка про те, що українська мова є діалектом російської, що українці й росіяни – це один народ, просто українці є недорозвинутими росіянами [2, с. 25–30].

Усі ці факти свідчать про те, що ефективність і сила маніпуляцій ЗМК залежить від того, хто є власником і які інтереси він відстоює. Сьогодні вкрай необхідна цілеспрямована інформаційна політика держави, в результаті реалізації якої Україна стане розвиненою європейською державою з власним національним інформаційним продуктом та захищеним інформаційним простором. Власне інформаційна безпека як складова національної безпеки залежить від міри консолідованості громадян навколо реалізації єдиної національної ідеї та цінностей, формування спільної громадянсько-політичної ідентичності.

Проти України ведеться потужна гібридна інформаційна війна, метою якої є розкол українського суспільства шляхом нав'язування чужих стереотипів і викривлених чи неправдивих фактів. Особливо ця різниця в подачі інформації відчувається в регіональному розрізі. Таким чином, підтримка інформаційно-психологічної безпеки українського суспільства в умовах гібридної війни є важливим напрямом державної політики України, оскільки саме від об'єднання соціуму в єдине ціле залежить збереженість незалежності, суверенітету й територіальної цілісності нашої держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бичко А., Бичко І. Пошуки нової ідентичності в умовах інформаційного суспільства / А. Бичко, І. Бичко // Людинознавчі студії: Збірник наук. Праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. – Дрогобич: Науково-видавничий центр ДДПУ імені Івана Франка, 2009. – Вип. 12. Філософія. – С. 4–15.
2. Воропаєва Т. С. Національна ідентичність громадян України в контексті інформаційної безпеки / Т. С. Воропаєва // Людинознавчі студії: Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. – Випуск двадцятий. Філософія. – Дрогобич, 2009. – С. 16–35.
3. Карлова В. В. Вплив засобів масової інформації на формування української національної свідомості [Електронний ресурс] / В. В. Карлова. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/e-journals/DUTP/2007-2/txts/07kwvunc.htm>
4. Луцишин Г. І. Національна консолідація України в умовах демократизації суспільства [Електронний ресурс] / Г. І. Луцишин // Наукові праці. Політологія. – Режим доступу: [file:///C:/Documents%20and%20Settings/Seal/D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/Npc%20hdupol_2012_182_170_13%20\(1\).pdf](file:///C:/Documents%20and%20Settings/Seal/D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/Npc%20hdupol_2012_182_170_13%20(1).pdf).
5. Пиріг В. Національний інформаційний простір України активно денационалізують? [Електронний ресурс] / В. Пиріг. – Режим доступу: <http://postup.brama.com/usl.php?what=7180>.
6. Ренан Е. Що таке нація? / Е. Ренан / Націоналізм: Антологія. 2-ге вид. – К.: Смолоскип, 2006. – 684 с.
7. Юридична енциклопедія: в 6 томах [Електронний ресурс] / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: "Українська енциклопедія", 1998. – Режим доступу: <http://leksika.com.ua/16250512/legal/konsolidatsiya>.

Стаття надійшла до редколегії 12.09.16

O. Lytvynenko, Post-Graduate Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

THE ROLE OF MASS MEDIA IN CONSOLIDATION OF UKRAINIAN SOCIETY

The author considers the problem of consolidation of Ukrainian society in the context of implementation of information security.

Key words: Information Security, Information Space, Consolidation.

УДК 930:1:1 + 101:1:316

Т. Ліщук-Торчинська, канд. філос. наук, доц.,
Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки (м. Луцьк, Україна)**ФІЛОСОФСЬКО-ІСТОРИЧНИЙ ЗМІСТ ПОНЯТТЯ І ФЕНОМЕНА "ІСТОРИЧНА КУЛЬТУРА"**

Запропоновано структурну модель системи історичної культури, що містить професійний та позапрофесійний виміри. Конкретизовано функціонування історичної культури на когнітивному, риторичному, поведінковому, емоційному та естетичному рівнях.

Професійні історики, діючи в рамках етосу академічної історії, формують образ минулого і визначають загальний книжковий фонд історичної культури. Панівна влада прагне до продукування образу історії, який би узгоджувався із її політичними цілями. Відкритість історичного дискурсу та діалог стають запорукою формування історичної культури високого ґатунку.

Ключові слова: модель історичної культури, книжковий фонд історичної культури, етос історичної науки, метанаратив, комеморативні практики.

У час розвою публічної історії та кризи академічної історії у центрі уваги вчених, які досліджують написання і розуміння історії, виявляються поняття, що характеризують різні рівні історизування. Частина з них виражає функціонування історичного як складової ділянки буття людини і/чи соціуму. Такими є поняття історичної пам'яті, історичної свідомості, історичної культури, історичного досвіду тощо. Поняття історичної пам'яті, історичної свідомості, історичного досвіду достатньо напрацьовані а аспекти визначення основ їх концептуалізації, формування тезаурусу, теоретичних рамок застосування, визначеності структури та специфіки функціонування в соціально-гуманітарному дискурсі. Перу Франка Анкерсмита [1], Яна Асмана [13], Поля Рікера [8], Йорна Рюзена [9], Моріса Хальбвакса [12] належать фундаментальні праці, що присвячені аналізу цих понять. Концептуалізація поняття історичної культури в соціально-гуманітарному дискурсі ще тільки розпочинається. Це поняття досліджували зарубіжні вчені Бернар Гене [2], Аполлон Давидсон [7], Андрій Полетаєв [7], Лоріна Репіна [6; 7], Йорн Рюзен [9], Ірина Савельєва [7], Валерій Тішков [11], українські вчені Лариса Нагорна [3], Сергій Стельмах [10] та інші.

В часи "боїв за пам'ять", які з минулого отримало у спадщину двадцять перше століття, поняття історичної культури важливе в сенсі розуміння впливу минулого на сьогодення, історичних передумов реальної практики особистості та/чи спільноти. Предметом нашого дослідження є поняття та феномен історичної культури, її прояв на професійному та непрофесійному рівнях. Отож, за актуальні вважаємо завдання аналізу поняття культури в межах системи основних понять, які відображають ставлення до історичного минулого; розкриття структури історичної культури; характеристики професійного та непрофесійного вимірів функціонування історичної культури.

С. Стельмах та С. Котова розглянули визначення поняття історичної культури в сучасному зарубіжному та українському історіографічних дискурсах. Віддаючи належне доробку Я. Асмана, Е. Гобсбаума, П. Нори, Т. Рейнжера, Й. Рюзена, П. Фаулера, Л. П. Нагорної та іншим у розвитку поняття історичної культури, С. Стельмах та С. Котова висновують три основні позиції в трактовці цього поняття: "1) ...як синонім до "культури історичної пам'яті" в руслі осмислення проблематики культурно-історичної спадщини народів; 2) ...як засіб політичної інструменталізації знання про минуле; 3) ...як естетична презентація минулого через особливі способи символізації" [10, с. 50].

Йорн Рюзен поняття історичної культури досліджує в контексті історичної пам'яті та історичної свідомості [9, с. 112]. Стосовно структури історичної культури, Йорн Рюзен наполягає на її багатовимірності: до складу історичної культури він включає політичний, естетичний і когнітивний вимір, хоча стверджує, що така модель є спрощеною, тому що, поряд із названими, історична

культура дотична до релігії, риторики та інших сфер суспільного життя [9, с. 24]. По-суті, йдеться про функціонування історичної культури на кожному із зазначених вимірів – політичному, естетичному та когнітивному. Проте, запропонований поділ структури історичної культури базується на різних критеріях, які роблять непорівнянними політичний вимір історичної культури – з одного боку, та естетичний і когнітивний – з іншого. Окрім цього, на наш погляд, постає проблематичним аналіз політичного виміру історичної культури поза когнітивним та естетичним вимірами.

Серцевину історичної культури становить ставлення до історичного минулого: "Історичну науку, вивчення історії в школі, охорону пам'яток, музеї та інші інституції попри їхню розмежованість і відмінності почали розглядати й аналізувати як виявлення широкого загального ставлення до минулого. На позначення цього загального й широкого і живають термін "історична культура" " [9, с. 112]. Пропонуємо модель структури історичної культури, що містить професійний вимір історичної культури та позапрофесійний, а в межах останнього – політичний та неполітичний (громадянський) виміри історичної культури. Відмінність політичного та неполітичного вимірів історичної культури істотна з огляду на функції, які вона виконує. Зрозуміло, що всі названі виміри історичної культури перебувають у сув'язі, перетинаються, проте, це все ж таки відмінні ділянки історичної культури, і їх сув'язь не руйнує їхньої автономності. Виміри історичної культури, на наш погляд, доцільно розглядати на когнітивному, риторичному, поведінковому, емоційному та естетичному рівнях. Поряд з цим, існують простори історичної культури, такі як музейний простір, сімейно-родинне коло, шкільна та університетська аудиторія, засоби масової інформації тощо.

Феномен історичної культури, незважаючи на формально спільний прояви, унікальний для кожної спільноти, оскільки він невід'ємний від її способу буття та її історії. Стосовно неполітичного рівня історична культура містить сформоване почуття сув'язі віків, генераційну сув'язь, що затверджена шляхом знання історії своєї країни, історії малої Батьківщини, історії своєї сім'ї і родини. Ставлення до історичного минулого на неполітичному рівні, в свою чергу, виражається, поперше, у знанні історії та прагненні до примноження такого знання; по-друге, в оцінках історичних подій; по-третє, у рефлексії над власним досвідом у єдності з історичним буттям країни; по-четверте, в ідентифікації особи з виокремленими спільнотами та їх історичним минулим. Спільність історичної культури означає спільне достопамятне, спільні оцінки історичних подій і спільних героїв, що, в сукупності, постає надійним підґрунтям для тривкої національної ідентичності.

Професійний вимір надзвичайно важливий не тільки з огляду на його функцію виробництва і поширення знання про минуле, але й в аспекті формування серцевища історичної культури. В рамках професійної дія-

льності істориків виникає не стільки історична культура вузького кола тих, хто досліджує історичне минуле, скільки формується спосіб осягнення минулого, а також образ конкретного минулого, виробляється уявлення про всесвітньо-історичний процес, поняття про сенс історії. Незважаючи на те, що, згідно Бернара Гене, існує проблематичність у визначенні історичної культури, спільної для великих відрізків історії [2, с. 343], окремі такі проекти є доволі успішними. У праці "Історія та історична культура Середньовічного Заходу" (1980) Бернар Гене так формулює основне завдання дослідження: "...проблема не в тому, щоб намалювати одну єдино можливу картину середньовічної історичної культури, а в тому, щоб уточнити, в якому вигляді, в який час і в якому місці могли проявлятися історична культура істориків та історична культура інших людей" [2, с. 343–344]. Бернар Гене зосереджує свій виклад історичної культури на характеристиці фонду історичної культури Середньовіччя. У вищезгаданій праці він посилається на список римського письменника, історика та державного діяча VI століття Кассіодора, який є переліком текстів, що визначили формування історичної культури, і які, власне, склали історичну культуру Середньовіччя. Б. Гене висновує "...протягом тисячі років дві праці Йосипа Флавія (*Йдеться про книги "Іудейська війна" та "Юдейські старожитності"*), *Церковна історія* Євсевія Рифіна, *Хроніка* Євсевія – Ієроніма, *Історія* Орозія, *Historia tripartita* Кассіодора, *Хроніка* Іссіодора, *Церковна історія* Беди, як основи християнської історіографії, становили основи західної культури. З усієї християнської історіографії ці вісім книг були найбільш читаними. Вони збереглися в найбільшій кількості манускриптів. У XV столітті саме їх хотіли публікувати перші типографи – то з більшим, то з меншим успіхом. Любов публіки належала не хронікам... Тисячу років потому культурна публіка у всій Європі прихильно сприймала принципи, що покладені в основі праць, рекомендованих Кассіодором" [2, с. 346].

Визначений істориками книжковий фонд історичної культури – це не тільки роботи з "близької історії", але й зі стародавніх часів, дотичних до витоків сучасних суспільностей, наприклад, давньогрецька чи давньоримська історія чи історія стародавніх слов'ян.

З-поміж чинників формування історичної культури першочергове значення має вплив шкільної освіти. Цей вплив є настільки вагомим, що значна частина праць науковців, присвячених трактовці поняття історичної культури, змістовно і тематично перебувають у зв'язі з історичною дидактикою.

Професійний вимір історичної культури відображає відповідність діяльності істориків канонам їхньої професії – науковому етосу, що означає постійну рефлексію над засадничими основами своєї діяльності та над доробком колег по цеху. Імперативи наукової діяльності універсальні для професійної роботи спільноти вчених. В рамках академічної історичної науки елементом історичної культури є професійна добросовісність істориків, однією із проявів якої є ретельність в добірї джерел дослідження. Поряд з цим, у творчості історика важливі розвиток і робота історичної уяви. Концепт "історична уява" Хейден Уайт у 1973 р. використав у назві своєї праці, що здійснила насправді революціонізувальний вплив у погляді на практику вчених-істориків. Хейден Уайт проаналізував структуру праць істориків, зі структуралістських і постмодерністських позицій, визначив загальні принципи історіописання та сформував головні моделі, в яких втілені результати історичного дослідження [14, р. 5]. Історики вдосконалюють і розширюють методи історичних досліджень, все активніше використовують ті з них, що мають міждисциплінарний ста-

тус – кількісні методи, комп'ютерне моделювання, метод усної історії тощо.

Професійний вимір історичної культури на поведінковому рівні відповідає викликам часу, підтвердженням чого є присутність істориків та історичного матеріалу у кіберпросторі. Йдеться про оцифрування історичної наукової літератури, газет, архівних матеріалів, в результаті чого реалізовані проекти створення електронних бібліотек, наприклад, бібліотеки друкованих книг української діаспори, "Ізборник" – історія України IX–XVIII ст. тощо; інтернет-сторінки професійних істориків; електронний формат результатів діяльності наукових установ, таких, наприклад, як Інститут історії НАН України, Інститут національної пам'яті, Українська Асоціація Усної історії; електронні версії академічних журналів з історії, наприклад, тематичне числа українського журналу "Схід-Захід" (2008 р.), що присвячене усній історії; українське інтернет-видання, наприклад, газета "Історична правда" та міжнародний інтелектуальний часопис "Україна модерна" тощо як майданчики для обговорення актуальних історичних питань. Одним із способів широкого представлення доробку професійної спільноти є присутність істориків на теле- та радіоканалах задля публічних обговорень дражливих історичних тем – тих тем історичної науки, які викликають на сьогодні інтерес громадськості.

Іншим боком прояву поведінкового рівня професійної культури є ставлення до попередників, а також до колег; коректність цитування; культура ведення наукової полеміки та способи спілкування професійних істориків із читачами. Експертами щодо прояву цього рівня історичної культури постають і самі історики, діючи у відповідності з критичним імперативом як елементом етосу науки, і, звісно ж, зацікавлена публіка.

Емоційний рівень не є органічним елементом професійної історичної культури. Пригадаймо настанову Макса Вебера для науковця бути безпристрасним, виголошення автором праці "Наука як покликання і як професія" принципу свободи вченого від оціночних суджень. Емоційність, у складній сув'язі з іншими чинниками, може відігравати роль при обранні професії. Елементом методики у процесі навчання історії постає емоційна насиченість змісту історичного матеріалу. У вужчому розумінні емоційний рівень професійного виміру історичної культури можна потрактувати як пристрасність історика в процесі становлення його інтелектуальних уподобань, наприклад, при виборі та формулюванні теми наукового дослідження.

Хейдену Уайту належить ідея про те, що риторичний рівень професійної історичної культури дотичний до використаної в історичному тексті мови і стилю історіописання. Цю ідею Хейден Уайт реалізував в теорії тропів, які він побудував для обґрунтування тези про поетику історіописання [14, р. 31–32]. Спосіб організації історичного тексту відмінний від способу історичного дослідження: історик не реконструює, а репрезентує минуле – створює образ його. Для виразності та переконливості цього образу історик в певних типах текстів – насамперед тих, які є історичними синтезами, – використовує риторичні фігури. Проте вибір історіографічного стилю обумовлений не тільки інтелектуальними уподобаннями історика, але й здатністю вченого приймати чи протистояти консенсусу наукової спільноти, до якої належить вчений, щодо прийнятних способів історіописання.

В межах непрофесійного виміру історичної культури проаналізуємо політичний вимір. Йорн Рюзен розглядає політичний вимір історичної культури відповідно до його ролі у побудові владних відносин і, в такий спосіб, підкреслює його функцію легітимації політичної влади. Така легітимація зумовлює певні дії, порядок яких, хоча

і відмінний у різних соціумах, проте, містить спільні риси. Утвердження легітимації влади, на думку Йорна Рюзена, відбувається, передусім, шляхом побудови великої історичної оповіді, в якій чільне місце належить генеалогіям, що відображають сув'язь минулого і теперішнього [9, с. 24–25]. Між тим, на сьогодні метанаративи як чинники універсалізації соціально-політичного і культурного світу стають все більш проблематичними, чому в історичному дискурсі постмодернізму відповідає семантичний ряд на зразок "занепад метанаратив" (Ф. Ліотар), втрата сучасною культурою "домінантних кодів" (Ф. Джеймісон) тощо. Між тим, на сьогодні попит на метанаратив не зникає. Знову виникає потреба у створенні нових історичних синтезів, зміст яких відповідав би динаміці суспільства, і на сторінках фахових історичних видань обговорюють питання про те, яким повинен бути новий великий історичний наратив.

Домінування офіційної інтерпретації минулого з боку владних еліт виражається в освітній політиці з контролю освітніх програм і навчальних підручників та посібників, списків рекомендованих для вивчення наукових праць, у відсутності свободи наукового пошуку. Найхарактернішою такою освітньою політикою є для тоталітарних політичних режимів, державно-політична влада яких утверджує монополію на трактування минулого, прагне створити позбавлену суперечностей і помилок картину минулого, і задля узгодження минулого з теперішнім представити розвиток суспільства поступальним і лінійним. Внаслідок прямої чи непрямої цензури в історичній науці з'являються штучно створені "лакуни" у вивченні окремих тем, історичних постатей, періодів. "Наше ставлення до колективного минулого може деколи змусити нас частково відректися від нього, тобто відділити частину нашого колективного минулого від нашої колективної самості і від нашої колективної історичної ідентичності", – розмірковує Франк Анкерсміт на сторінках праці "Піднесений історичний досвід" (2005) [1, с. 434]. Отож, в царину історичної свідомості вторгається забуття, а в галузі історичної політики воно набуває форм продукovanого забуття.

Спрямована обмежувальна державна політика в царині історії відбувається не тільки за тоталітарних режимів. Вона відбивається на формуванні документального потоку матеріалів для скерування їх до архівів: "...те, що зберігається в офіційних архівах, свідомо чи несвідомо, часто спотворене через навмисний або просто несвідомий добір (того, що зберегти, а що спалити) може мовчати й уводити в оману, як й інші джерела..." [5, с. 163]. Варіантом утаємниченості компрометуючого минулого є закритість архівів, які стосуються власної або чужоземної історії, недопущення спільноти науковців до архівних матеріалів, що внаслідок колонізації чи окупаційної політики виявилися поза межами цих держав. Окрім цього, внаслідок актуальної соціально-політичної ситуації відбуваються зміни у політиці владців щодо тих архівних документів, які проливають світло на минуле власної держави. Показовим є приклад, який наводить Гвін Принс у статті "Усна історія" щодо мінливості позиції державної влади стосовно британських архівів: "Довго служитиме уроком повна невідповідність між свавільною і дедалі закритішою політикою збереження архівів британських урядових відомств і відкритим доступом до британських справ через американські архіви на підставі Акта про свободу інформації. Наприклад, під час війни про Фолклендські острови в 1982 р. папери, що стосувалися раніших суперечок, й особливо позиції міністерства закордонних справ у 1930-ті рр., які кидають тінь сумніву на обґрунтованість законності британських претензій на владу між островами, раптово вивели з загального доступу, хоча уважні

та, як виявилось, слушно недовірливі історики встигли зробити копії, що, як відомо, потрапили в пресу, попри велике незадоволення місис Тетчер" [5, с. 163–154].

В умовах демократичних режимів за багатопартійних систем монополія як виключне право влади та інших суб'єктів політики трактувати історичне минуле нежиттєздатна. Відбувається боротьба партій відповідно до їх ідеологічного спрямування за утвердження визначеної картини минулого, в якій чільне місце посідають достопамятні події та вшанування героїв. Історичні настанови владців, як правило, відображені у програмах політичних партій. У державців існує потреба в історичному обґрунтуванні своєї діяльності. Один із способів такого обґрунтування – використання традиції в якості легітимації правління: "Навіть чиста легальність, базована на чинності формальних процедур ухвалення рішень, щоб роз'яснити учасникам правила цих процедур, так само потребує історичних підґрунть" [9, с. 24–25]. В цьому разі виявляється безперервність минулого і сьогодення, що на рівні людського сприйняття забезпечує утвердження вічності. Проте, у використанні традиції існує неоднозначність: пригадаймо проект Еріка Гобсбаума про винайдення традиції. Часом викриття традиції як вигаданої може обернутися руйнуванням тієї легітимності, яка трималася на даній традиції.

Між тим, вплив офіційної історії на історичну свідомість слабшає внаслідок відкритості людей до комунікації з історичних тем, множинності джерел, з яких громадськість черпає історичні знання. Для того, щоб використання множинних джерел історичної інформації було ефективним, слід продукувати зацікавленість історією та критичне історичне мислення. Інакше цілком імовірна ситуація, коли кожна спільнота створює в одних і тих самих хронологічних рамках, про одні і ті ж самі події свою картину минулого, і ці історії виявляються непорівнянними.

Естетичний рівень історичної культури втілений у різних художніх формах, де присутня історична основа, яка відіграє головну або допоміжну роль. Наприклад, мова кіно дозволяє в комічній формі передати драматизм історії, показовим виявом чого є комічні сцени в кіно чи кіносценарії для комедій, які зображають життя диктаторів (наприклад, антифашистська пародійна комедія Чарлі Чапліна "Великий диктатор" (The Great Dictator) (1940)). Стосовно естетичного виміру історичної культури Йорн Рюзен головну увагу зосереджує на естетичній якості історіографічних праць і водночас наголошує на таких формах історичної репрезентації як пам'ятники, музеї і виставки [9, с. 24]. Останні із згаданих сприяють свого роду "візуалізації минулого". Вплив візуальних засобів на сприйняття і формування зацікавленості історичним минулим, незважаючи на фрагментарність подання, надзвичайно дієвий. Між тим, естетичний рівень історичної культури не існує автономно, а вплетений у контекст професійного або політичного чи неполітичного вимірів. Франк Анкерсміт у праці "Піднесений історичний досвід" (2005) звернувся саме до естетичного виміру історичного знання. Хейден Уайт здійснив формалістичний аналіз естетичного рівня професійної історичної культури, звернувшись до структури творів істориків, а саме до їх стилістики та образного ряду [14, р. 36]. Публікація праці Франка Анкерсміта "Піднесений історичний досвід" змусила змінити кут бачення на значення естетичного у сприйнятті минулого істориком – долучити до досвіду сприйняття минулого всю суб'єктивність історика, всю повноту його особистісного світу.

Усвідомленню естетичного виміру культури сприяє концепція "місць пам'яті", яку напрацював французький історик П'єр Нора з колегами. У концепції йдеться про те, що історичне минуле стає збагненим для нас не

тільки на основі ознайомлення з традиційною документальною продукцією із архівів чи бібліотечних фондів, а, поряд з цим, завдяки історичній організації життя у визначеному просторі: "Треба розпочинати із місць, у чіткому сенсі слова, якими суспільство, будь-яке суспільство, нація, сім'я, етнос, партія свідомо передає на збереження свої спогади або визнає їх за необхідну частку своєї самобутності: топографічні місця – як-от архіви, бібліотеки або музеї; монументальні місця – як кладовища або архітектурні споруди; символічні місця – як комеморації, паломництва, відзначення дат або емблеми; функціональні місця – як підручники, автобіографії або асоціації. Ці меморіали мають свою історію" [4, с. 191]. Проте, освоєння історичного минулого на основі продукування "місць пам'яті" може стати ілюзорним, а самі пам'ятки – тільки спорадичним поверненням до минулого, якщо воно спирається виключно на "комеморативні практики" – місця слави та вшанування героїв. Комеморативна практика – це практика державної машини, державної влади. Зі зміною політичної ідеології і постанням нової генерації владців зчиняється перегляд офіційної версії історичного минулого, переоцінка історичних постатей, проявом чого може стати руйнація пам'ятників в результаті громадської ініціативи або продуманої історичної політики владців. Йорн Рюзен стверджує: "У публічній історичній культурі на колективну пам'ять навалюється велетенський потік образів. Форми свідомості, зафіксовані на письмі, насамперед форми дистанційної раціональності, можуть швидко втрачати значення, а особливо політичний вплив. Граматика історичного стає імагологією презентацій, в якій з'являються всі часи заразом і розсіюється засадниче уявлення про зальний перебіг часу" [9, с. 32]. Вибудовувати на ґрунті історичного минулого в якості об'єднуючого чинника спільноти національну ідентичність, не оминаючи при цьому гнітючих фактів та важких сторінок власної історії, – надзавдання для українських політиків та істориків.

Перспективним напрямом вивчення історичної культури постає громадський вимір її прояву та функціонування, який, почасти, виражають за допомогою терміна "публічна історія", неправомірно вбачаючи в ньому вна-

слідок усталеності національної специфіки наукової гуманітарної термінології та суспільно-гуманітарної дослідницької традиції синонім до поняття історичної культури взагалі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анкерсмит Р. Ф. Возвышенный исторический опыт / Франклин Р. Анкерсмит; [пер. з англ. А. Олейникова, П. Борисовой, Е. Ляминой, М. Неклюдовой, Н. Сосны]. – М.: Издательство "Европа", 2007. – 612 с.
2. Гене Б. История и историческая культура Средневекового Запада / Бернар Гене; [пер. с фр. Е. В. Баевского и Э. М. Береговской; Отв. ред. И. И. Соколова]. – М.: Языки славянской культуры, 2002. – 494 с.
3. Нагорна Л. П. Історична культура: концепт, інформаційний ресурс, рефлексивний потенціал / Лариса Нагорна. – К.: ІПІЕНД ім. Ф. Кураса НАН України, 2014. – 382 с.
4. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять / П'єр Нора; [пер. з фр. А. Репи]. – К.: ТОВ "Видавництво "Кліо", 2014. – 272 с.
5. Принс Г. Усна історія / Гвін Принс // Нові підходи до історіопи-сання; за ред. П. Берка; [пер. з англ.]. – 2-е вид., виправлене. – К.: Ніка-Центр, 2010. – С. 145–186.
6. Репина Л. Знання о прошлом и историческая культура / Лорина Репина // Казанский университет как исследовательское и социокультурное пространство: Сб. научных статей и сообщений / Сост. и отв. редактор Г. П. Мягков и Е. А. Чиглинцев. – Казань: Изд-во КГУ, 2005. – С. 302–310.
7. Репина Л. П. Историческая культура как предмет исследования / Л. П. Лорина, И. М. Савельева, А. В. Полетаев, А. Б. Давидсон // Новая и новейшая история. – 2012. – № 3. – С. 41–51.
8. Рикер П. Память, история, забвение / П. Рикер; [пер. с франц. И. И. Блауберг и др.]. – М.: Изд-во гуманитарной литературы, 2004. – 726 с.
9. Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення / Йорн Рюзен; [пер. з нім. В. Кам'янець]. – Львів: Літопис, 2010. – 358 с.
10. Стельмах С. "Історична культура" в сучасних зарубіжних та вітчизняних історіографічних дискурсах / С. Стельмах, С. Котова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2014. – Вип. 4 (122). – С. 48–51.
11. Тишков В. А. Новая историческая культура / В. А. Тишков. – М.: МГОУ, 2011. – 60 с.
12. Хальбвакс М. Социальные рамки памяти / М. Хальбвакс; [пер. с фр. и вступ. ст. С. Н. Зенкина]. – М.: Новое издательство, 2007. – 348 с.
13. Assman J. Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen / Jan Assman. – 6 Auflage. – Munch.: Verlag C. H. Beck, 1999.
14. White H. V. Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe / Hayden White. – Baltimore and London, MD: Johns Hopkins University Press, 1975. – 448 p.

Стаття надійшла до редколегії 09.08.16

T. Lishchuk-Torchynska, PhD in Philosophy, associate professor, Lesya Ukrainka Eastern European National University (Lutsk, Ukraine)

PHILOSOPHICAL AND HISTORICAL CONTENT OF THE CONCEPT AND PHENOMENA OF "HISTORICAL CULTURE"

The author suggested structural model of the historical culture system which includes professional and non-professional dimensions. The operation of historical culture on cognitive, rhetorical, behavioral, emotional and esthetic levels is concretized.

Professional historians in the frame of the ethos of academic history form the image of the past and determine the overall book fund of historical culture. The ruling authorities are trying to produce an image of history, which would be consistent with its political objectives. Openness of historical discourse and dialogue are the keys to the formation of the high quality historical culture.

Key words: Model of the Historical Culture, Book Collection of Historical Culture, Ethos of Historical Science, Grand-Narrative, Commemorative Practices.

УДК 656.331:351.83.556.4 (477):351.88.314.7

Н. Пархоменко, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ: ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ ДЛЯ УКРАЇНИ ТА ДОСВІД СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ

Стаття присвячена аналізу міграційних процесів у США та Україні. Досліджено особливості функціонування міграційної системи США. Найбільшу увагу приділено аналізу провідних чинників міграції та досвіду США.

Ключові слова: міграція, міграційна політика, міграційний процес, причини міграції, чинники міграції, США, Україна.

Здобуття незалежності в 1991 році хронологічно співпало з поживленням міжнародної міграції, а отже, з самого початку існування сучасної української держа-

ви вона перебуває під прямим та опосередкованим впливом цього процесу. Через Україну проходить один з найактивніших у світі міграційних коридорів, а грома-

© Пархоменко Н., 2016

дяни України належать до міграційно активних спільнот. Близькість до Європейського Союзу справляє значний вплив на трудовий ринок України та міграційну ситуацію в державі. Отже, постає потреба у зваженій, гармонійній, раціональній міграційній політиці України.

Міграція призвела до змін в етнічному складі населення. З одного боку, за останні два десятиліття з нашої країни емігрували на постійне місце проживання за кордон декілька сотень тисяч мігрантів-представників національних меншин (насамперед, – євреї та німці). З іншого – Україна стала кінцевим пунктом для міграцій мігрантів інших національностей, переважно – вихідців з республік колишнього СРСР.

По-друге, масова трудова міграція українців за кордон перетворилась на важливий соціально-економічний чинник, що впливає на розвиток країни. Факт перебування за кордоном величезної маси працездатного населення впливає на стан ринку праці в самій Україні. Зовнішня трудова міграція українців – це процес, в якому беруть участь як мінімум 10% населення України в працездатному віці, а враховуючи членів родин мігрантів, опосередковано дотичними до трудової міграції виявляється більше третини українських громадян. Можна стверджувати, що це явище поступово видозмінює українське суспільство. Якщо на початку 1990-х років важливу роль відігравали інерційні міграційні процеси, пов'язані з розпадом Радянського Союзу, то наприкінці другого десятиліття існування новітньої Української держави, її населення та територія залучені до міграційних потоків світового масштабу. В'їзна, виїзна, трудова й транзитна міграція вплинули і продовжують впливати на формування сучасного обличчя української державності та процес створення української політичної нації. Спільноти мігрантів змінюють традиційне обличчя суспільств у країнах, куди спрямовано міграційні потоки. Мігранти впливають на ситуацію на ринках праці, і на політичні процеси. Водночас зростає розуміння того, що міграція – це нормальне і навіть у чомусь корисне явище. Подальше зростання міграційних потоків є неминучим, і головним завданням цивілізованих держав є створення адекватних рамок для міграції, які би сприяли детінізації та деполітизації міграційних процесів.

З огляду на вищесказане, наукове дослідження даної проблематики та вивчення досвіду країн, котрим доводилося (і доводиться) розв'язувати аналогічні проблеми, є актуальним і необхідним. Одним з найцікавіших та найкорисніших у цьому плані є досвід Сполучених Штатів Америки [1; 2]. США залишаються єдиною у світі високорозвиненою країною, населення якої продовжує зростати, причому досить високими темпами: на 2 млн. осіб на рік за рахунок природного приросту, і на 1 млн. внаслідок імміграції. Засновані у якості переселенської колонії, США приваблювали іммігрантів з усього світу як ареал політичної свободи та широких економічних можливостей.

Міграція – предмет постійних дискусій в американському суспільстві. Висловлюються надзвичайно різноманітні за спектром пропозиції: від легалізації незаконних мігрантів та лібералізації режиму імміграції до повної її заборони. Поняття свободи імміграції та політика США в цій галузі з часом пережили серйозні зміни. Від самого початку свобода імміграції переважно означала вільні можливості по переселенню до США європейської протестантської громади. Але навіть у подібній ситуації такої відносно релігійної, етнічної та культурної близькості мали місце прояви ксенофобії та групових забобон, неодноразово звучали вимоги обмежити в'їзд окремих етнічних або релігійних груп, незважаючи на те, що самі американці являють собою націю іммігрантів. Бенджамін

Франклін, найбільш толерантний та демократичний серед "батьків-засновників" американської держави, був свого часу стурбований обсягами імміграції етнічних німців, які в цілому, на його думку, були недостатньо культурно розвинені та освічені, до того ж мали серйозні проблеми із вивченням англійської мови. Франклін мав побоювання щодо можливих конфліктів у американському середовищі через присутність таких мігрантів [2; 3].

Імміграційна політика США почала формуватися після прийняття в 1776 році Декларації незалежності. Упродовж більш ніж 200-літньої історії цілі та методи змінювалися відповідно до інтересів розвитку економічної системи, зовнішньополітичного становища США, ставлення до іммігрантів у американському суспільстві. Початковий етап історії США характеризувався відсутністю будь-яких обмежень на інтенсивність та структуру імміграційних потоків. Єдиним виключенням був закон про ворожих іноземців, прийнятий у 1798 році. Подібні обмежувальні функції притаманні більшості імміграційних законів [3; 4; 5].

Наступний федеральний закон, що регулював імміграційні процеси, було прийнято в 1864 році. Суть його полягала в заохоченні припливу іммігрантів для задоволення потреб у робочій силі. Потреба ця загострилася у зв'язку із початком Громадянської війни та наступним зменшенням притоку нових переселенців. Той самий закон дав президентові США повноваження у призначенні комісара у справах імміграції.

Водночас у середині XIX століття інтенсивна імміграція з католицьких країн Середземномор'я та Ірландії породила страхи зміни етнічного та релігійного балансу. Ці побоювання зростали разом зі збільшенням частки вихідців з Азії та представників нехристиянських конфесій. Зокрема, у другій половині XIX століття почався інтенсивний приплив контрактних робітників з Китаю та деяких інших азійських країн. Налагодили міграційні канали представники Японії, Індії, Кореї. До 1880 року в Каліфорнії осіли більш ніж 200 тисяч китайців, що складало майже 10% її населення [3; 4; 5].

У 1875 році було прийнято перший законодавчий акт, пов'язаний із введенням якісних обмежень імміграції. Складається список "небажаних іммігрантів", котрим заборонялося в'їздити до Сполучених Штатів. Він був доповнений правовими актами 1882, 1903, 1917 та 1920 рр. Так, у відповідь на зростання кількості китайських мігрантів було введено перше обмеження за національною ознакою: у 1882 році Конгрес прийняв Акт про виключення китайців, котрий на десять років заборонив китайську імміграцію та натуралізацію китайців – постійних мешканців Сполучених Штатів Америки.

В 1890-х роках виникли значні міграційні потоки з Центральної та Східної Європи, включно з масштабною єврейською імміграцією: в 90-х роках XIX століття частка західно-європейців в числі новоприбулих до США склала менш ніж 50%, а ще у 1860-х вона перевищувала 95%. Водночас масштаб прибуття продовжував зростати: лише через знаменитий острів Елліс за 30 років (1892–1924) пройшло більш ніж 12 млн. осіб. Імміграційний приріст досягнув вершини в першому десятилітті XX ст., коли до країни в'їхало близько 9 млн. осіб. І кількість іммігрантів, і зміна релігійного та етнічного складу викликали численні вимоги або обмежити міграцію, або взагалі замкнути двері для в'їзду на певний строк. Подібні настрої особливо посилювалися в 1910–1920 рр., оскільки зміни етнічного складу мігрантів співпали з різким зростанням їхньої кількості. У 1910 році 14,7% мешканців США складали народжені за межами країни (для порівняння – зараз цей показник складає приблизно 10,4%).

Було прийнято цілу низку адміністративних заходів, спрямованих на обмеження імміграції і регулювання її регіональної та етнічної структури. Зокрема, Імміграційний акт 1917 року уточнював категорії осіб, яким не дозволено було іммігрувати до США, і вніс уточнення до вже існуючого на той момент освітнього цензу. У законі 1917 року йшлося про розумово відсталих, злочинців, божевільних та інших осіб, що потенційно могли стати тягарем для суспільства. Підтверджувалися також раніше введені вимоги до мінімального рівня письменності іммігрантів. Це було здійснено у зв'язку із тим, що у державі виникло невдоволення надто ліберальною імміграційною політикою.

Упродовж 20-х років ХХ століття механізм імміграційного законодавства стає більш жорстким через введення кількісних обмежень на в'їзд іммігрантів, що було викликано економічним спадом та різким зростанням безробіття. Законодавчі акти 1921 року і особливо Акт про обмеження імміграції 1924 року закріпили наявність квот, які мали забезпечити збереження існуючих міжетнічних та інших пропорцій у складі американського населення. Щорічна імміграція з окремих регіонів не повинна була перевищувати одну шосту частину відсотка населення континентальної території Сполучених Штатів Америки у 1920 році. До того ж така система не передбачала квот для мігрантів з країн Африки. На постійній основі обмежувалися можливості в'їзду до США вихідцям з Азії, із визначенням їхньої щорічної в'їзної квоти не більше 150 тис. осіб на рік. Такі заходи ставили за мету забезпечити збереження етнічного балансу, що склався у країні. Саме тому не було передбачено обмежень для мігрантів із країн Західної півкулі [3; 4; 5].

Разом із тим традиційно зберігався пільговий режим отримання статусу постійного мешканця США для прямих родичів громадян США та політичних іммігрантів. Також у 1924 році вперше законодавчо було закріплено вимогу оформлення візи стосовно усіх, хто в'їжджає до країни, що після вступу США в Першу Світову війну у 1917 році розглядалося як тимчасовий захід. Після Великої депресії 1929 року знову були введені обмежувальні заходи. В результаті потік переселенців знизився більше ніж у 10 разів (з 280 тис. осіб у 1929 р. до 23 тис. у 1933 р.). Одним з трагічних наслідків такої політики стало штучне гальмування притоку біженців за часів фашистської окупації в Європі. Нові зміни до міграційного законодавства були внесені у післявоєнний період. Акт про внутрішню безпеку (1950 р.) фактично заборонив імміграцію комуністів та інших "підірваних елементів". Такі обмеження не поширювалися на членів офіційних делегацій, працівників посольств, генеральних консульств та представництв при ООН країн "комуністичного блоку".

Акт про імміграцію та громадянство, названий Актом МакКеррена-Вальтера, консолідував імміграційне законодавство в одному документі й надав йому обриси, що, в цілому, зберігаються і понині. Цей акт підтвердив наявність квот, закріплених у 1924 р. Водночас було відмінено низку обмежень за расовою ознакою, наприклад, в 1946 р. Актом Люса-Селлара було розширено квоти на імміграцію з азійських країн та дозволено обмежену натуралізацію. Однак список політичних обмежень 1950 р. було розширено. Довгий час існувала заборона на в'їзд мігрантів, що мали інфекційні та спадкові хвороби.

Реальні зміни, спрямовані на лібералізацію міграційного законодавства та ліквідацію дискримінаційних пільг, було розпочато в рамках загальної лібералізації та боротьби за громадянські права в 1960-ті роки. Акт про Імміграційну реформу, прийнятий у 1965 році і доповнений у 1976 та 1980 роках, установив річний ліміт: спочатку у 170 тисяч, а пізніше у 320 тисяч іммігрантів та біженців. При цьому з однієї країни могли в'їхати не більше 20 ти-

сяч осіб. Пріоритет надавався висококваліфікованим робітникам та особам, що мають родичів у Сполучених Штатах Америки. Наслідком фактичного скасування дискримінаційних етнічних та расових квот стала стрімка зміна регіональної та етнічної структури імміграційних потоків. Якщо до 1965 року більше ніж 90% іммігрантів прибували до США з Європи, то за 20 років частка європейців серед нових іммігрантів складала менше 10%. На сьогодні частка мешканців США, що народилася за кордоном, складає 50% вихідців з країн Латинської Америки та 25% – вихідців із Азії. Таким чином, міграція виступає чинником швидкої зміни етнічної та расової структури американського суспільства [3; 4; 5].

Політика підтримання "етнічного балансу" у законодавстві США у ХХ ст., на відміну від XIX ст., не мала яскраво вираженого расистського забарвлення. Окрім того, вона забезпечувалася системою імміграційних квот для певних країн, і розмір цих квот визначався залежно від внутрішнього становища країни-донора. Задля підтримання "етнічної різноманітності" регулярно проводяться візові лотереї. Громадянин практично будь-якої країни світу, маючи вільний доступ до мережі Інтернет, може взяти участь у такій лотереї, заповнивши документи встановленої форми. Остаточне рішення приймають міграційні служби Сполучених Штатів Америки, при цьому мотиви відмови чи прийняття заявки не розголошуються [3; 5].

Поza встановлені квоти право на в'їзд отримували політичні емігранти. Право на в'їзд у 1989 році отримало найбільше упродовж 1980-х років число біженців – 197 тисяч осіб, серед яких майже 40 тисяч були вихідцями з колишнього СРСР. Така політика відповідала діючому законодавству, яке забезпечувало щорічний допуск до США 50 тисяч осіб з Радянського Союзу, а також до 20 тисяч інших політичних іммігрантів.

У 1980-ті роки у фокусі законодавчого процесу опинилися проблеми нелегальної імміграції. За словами кандидата у президенти від Республіканської партії Д. Маккейна, вже тривалий час на території США нелегально перебуває близько 12 млн. осіб, і уряд практично не володіє інформацією про них. Проблема поглиблювала прихильність працевластців до так званих "незадокументованих" осіб, оскільки такі працівники були надзвичайно вигідною робочою силою, вправною і недорогою, особливо у сфері обслуговування.

Головний урок, який можна винести з досвіду США у питанні врегулювання міграційних процесів, полягає в тому, що саме по собі введення законодавчих обмежень на міграцію не здатне розв'язати проблему нелегального в'їзду до країни. З прийняттям законів 1921, 1924 та 1929 років, що різко обмежили міграційні потоки до Сполучених Штатів з країн Азії та Африки, приток нелегальних іммігрантів з цих континентів не припинився. Порушують міграційне законодавство і громадяни тих країн, що мають пільгові умови в'їзду до США (так, незважаючи на резервування 48 тисяч віз щорічно для ірландських іммігрантів, за різними оцінками від 40 до 110 тисяч ірландців перебувають в США незаконно). Однак найбільша кількість нелегальних мігрантів прибула до Сполучених Штатів з країн Латинської Америки через кордон з Мексикою. Мільйони сезонних робітників перманентно перетинають кордон, щоби "підзаробити" на американських фермах у період збору врожаю. При цьому такі мігранти нерідко ставали жертвами обману, експлуатації та насильства [4; 5].

Постійні дискусії, що тривали в другій половині ХХ століття стосовно імміграції, постійно знаходили своє віддзеркалення в міграційній політиці Сполучених Штатів Америки. З одного боку, вірогідність отримання статусу "нелегального" та "небажаного" мігранта у США

надзвичайно висока. Це не лише незаконний перетин кордону, але й перевищення дозволеного терміну перебування у країні, працевлаштування за туристичною візою без дозволу влади (без відповідної соціальної карти), порушення законів, потрапляння у списки осіб, що підозрюються у зв'язках із міжнародним криміналом, тероризмом тощо. Водночас, застосування обмежувальних заходів завжди мало вибірковий характер. Так, нелегальний перетин кордонів США емігрантами з ворожої Вашингтону соціалістичної Куби (переважно морем), навіть коли йшлося про кримінальні елементи, призводило до визнання їх політичними біженцями, що відносно легко отримували американське громадянство.

З іншого боку, влада США виявлялася схильною до нестандартних кроків, наприклад, до "міграційної амністії". У 1986 році в силу вступив Закон про імміграційну реформу та контроль. Нелегальні іммігранти, які могли довести, що вони в'їхали до країни до 1 січня 1982 року, отримали шанс на амністію та право залишитися в США на законних підставах, усі ж інші підлягали депортації. Цим шансом скористалося близько 2 млн. осіб (переважно, громадян Мексика), що було набагато менше за загальну кількість нелегалів. Інші, очевидно, не могли довести, що вони більше чотирьох років перебувають на території країни, і остерігалися депортації [4; 5].

Новою рисою закону 1986 року було введення санкцій стосовно працедавців, що використовують працю нелегальних іммігрантів. Незважаючи на жорстко функціонуючу систему "вхідного контролю" міграційного потоку, працедавці несуть відповідальність за наявність у іммігрантів оформленого дозволу на роботу. За найм на роботу працівника-нелегала працедавцеві загрожували штрафи від 1000 до 10000 доларів, залежно від кількості порушень міграційного законодавства. До 1986 року більшість працедавців спочатку наймали на роботу іноземців, і лише потім брали відповідний дозвіл у міграційних служб. Тепер усі ці процедури необхідно пройти до початку трудової діяльності. Більше того, головні офіси компаній несуть відповідальність за рішення, які приймають їхні підрозділи. Водночас відмова у прийнятті на роботу іноземців, що легально перебувають в США і мають дозвіл на працевлаштування, через громадянство, національну, релігійну чи расову приналежність вважається порушенням громадянських прав особи і також може потягти за собою штрафи та судові позови.

Основними санкціями за порушення імміграційних законів є:

- депортація;
- покарання у вигляді штрафів та позбавлення волі від шести місяців до двох років у разі повторних порушень;
- заборона на в'їзд до країни в майбутньому.

У 1990-х роках система продовжила свій розвиток: по-перше, було передбачено прискорену депортацію осіб, що незаконно в'їхали до США, причому іноземця можуть депортувати навіть з багаторазовою візою у випадку перевищення попереднього терміну перебування навіть в один день, із позбавленням їх права отримання дозволу на в'їзд до країни протягом п'яти років (у випадку порушення терміну перебування на 12 місяців заборона в'їзду сягає десяти років).

З іншого боку, було модернізовано і розширено систему преференцій, введено нові категорії іммігрантів, пов'язані із працевлаштуванням і створенням нових робочих місць. В цілому, на кінець XX ст. в США сформувалося досить складне і об'ємне імміграційне законодавство [3; 4; 5].

Причини відносно неефективності заходів, спрямованих на обмеження імміграції, очевидні. По-перше, це фактична прозорість кордонів; відносна слабкість захисних механізмів імміграційних та інших правоохоронних

органів, обмежених жорсткими конституційними рамками; високий рівень доходів американського населення і політичні гарантії, що надаються американським законодавством, які приваблюють до Сполучених Штатів Америки людей різних освітніх та професійних категорій з усього світу, а передусім з Мексики та інших країн Латинської Америки.

Оцінюючи економічні наслідки імміграції, варто зазначити їхній досить неоднозначний характер, а також велику кількість пов'язаних із ними протиріч. З одного боку, ступінь участі іммігрантів в економічно активній діяльності є вищою за аналогічну участь місцевого населення. На них припадає близько половини низько кваліфікованих працівників, залучених у сільському господарстві та будівництві, а також майже половина дослідників у медичній сфері. При цьому близько 30% сукупного доходу іммігранти витрачають в США, стимулюючи американську роздрібну торгівлю та забезпечуючи значні надходження до державної казни. Водночас імміграція гальмує зростання заробітної плати, призводить до зниження рівня вимог у сфері охорони праці та техніки безпеки і створює серйозний тиск на ринок праці, фінансові системи та соціальні служби штатів (оскільки саме в цих сферах присутність іммігрантів є найбільшою).

Однак очевидно, що в довгостроковій перспективі імміграція продовжить відігравати важливу роль і як чинник росту населення, і як стимулятор економічної активності, забезпечуючи живлення економіки і низькооплачуваною робочою силою, і висококваліфікованими спеціалістами (що, у свою чергу, означає значну економію засобів на їхню підготовку). Наприклад, інженери китайського та індійського походження контролюють 25% високотехнологічних бізнесів у Силіконовій долині (штат Каліфорнія).

Серед позитивних наслідків імміграції можемо виділити найважливіші: 1) приплив висококваліфікованих спеціалістів, що зменшує навантаження на освітню систему США і знижує витрати на їхню підготовку; 2) приплив некваліфікованої та мало оплачуваної робочої сили, що забезпечує заповнення робочих місць, непривабливих для американців, і знижує виробничі витрати та ціни, особливо в будівництві, сільському господарстві та сфері послуг, водночас гальмуючи зростання заробітної плати у цій галузі; 3) підготовка іноземних студентів у вищих навчальних закладах США, яка дозволяє здійснити відбір кращих кадрів для надання їм роботи та місця проживання в США і стимулювати формування проамериканських груп, здатних бути носіями нової політичної культури та ідеології з тих, хто у майбутньому повернеться до своєї батьківщини.

Навчання іноземних студентів не лише дозволяє здійснювати відбір найкращих молодих кадрів для економіки США, але й становить не останній пункт прибутку, приваблюючи іноземців рівнем освіти. Імміграція також є дуже важливою з точки зору демографічної структури населення. Американське суспільство помітно старішає, хоча й не такими темпами, як суспільства Західної Європи. Мігранти дозволяють збалансувати потенційні втрати людського чинника.

Незважаючи на всі позитивні аспекти імміграції, вона постійно викликає багато протиріч, особливо коли йдеться про нелегальну міграцію. Нелегали у Сполучених Штатах Америки складають приблизно третину всіх іммігрантів. З них 40% перебувають у Каліфорнії (переважна більшість їх потрапляє до країни з Мексики). Тому не дивно, що саме в цьому штаті питання імміграції викликає найбільше суперечок та політичних розбіжностей. Наступними за кількістю нелегалів є Техас, Нью-Йорк та Флорида. Більше 75% нелегалів селяться у шести американських штатах, а більше половини – в

урбанізованих зонах, в першу чергу у Нью-Йорку, Лос-Анджелесі, Чикаго, Хьюстоні, Бостоні та Майамі. Одночасно спостерігається широкомасштабний відтік корінного (особливого білого) населення з міських центрів, що призводить до швидкої зміни расового, етнічного та культурного обличчя провідних міст Сполучених Штатів. У вищезазначених містах на десять новоприбулих мігрантів до інших міст та передмість виїжджає дев'ять корінних мешканців, що призводить до додаткової інтенсифікації змін у національній, расовій та релігійній структурі населення цих міст. Серед тих великих міст, до яких ще продовжується приплив білого населення – Сан-Дієго, Тампа, Санкт-Петербург, Сіетл, Фенікс, Атланта і Лас-Вегас. Одним із очевидних наслідків імміграції є поділ країни на космополітичні берегові, прикордонні райони і великі міста, та більш традиційну американську периферію. Цей розрив багато в чому дублюється аналогічним політичним поділом країни між демократами та республіканцями в період національних виборів.

Особливою проблемою є трудова імміграція, як легальна, так і нелегальна. Майже половина нелегалів потрапили до США за туристичними, студентськими та навіть робочими візами. Порушення ними законодавства полягає або в перебуванні на території країни після закінчення дозволеного строку, або через неправдиво задекларовану мету поїздки (скажімо, влаштування на роботу замість навчання чи туризму). Такі особи відносно легко знаходять низькооплачувану роботу у містах або сільській місцевості (переважно сезонні сільськогосподарські робітники або будівельники). При цьому у них практично немає можливості отримати роботу легальним шляхом – щорічно міграційна служба видає лише 5 тисяч тимчасових трудових віз для низько кваліфікованих робітників.

Підприємці, що працюють у вищезазначених галузях, зацікавлені у подібних іммігрантах, але багато американців, в тому числі й представники бізнесу, виступають категорично проти трудової імміграції. Майже половина населення підтримує обмеження міграційних потоків. Відповідно, опозиція імміграції (як нелегальної, так і легальної) росте на обох полюсах політичного спектру і має не тільки соціально-економічний, але й етнополітичний ґрунт. У таборі "лівих" зростає роль профспілок у тих галузях, де іммігранти складають конкуренцію робітникам, погоджуючись на низькооплачувану роботу без жодних соціальних гарантій.

Між тим права опозиція, хоча й не афішує цього відкрито, сприймає імміграцію, особливо із країн Латинської Америки, як загрозу існуючій етнічній, расовій, релігійній і мовній структурі та єдності американського суспільства. Важливою для них також є й загроза конкуренції з боку мігрантів для малого бізнесу – найважливішої опори політичного консерватизму в США. Серед аргументів за обмеження імміграції нерідко лунають твердження про загрозу розповсюдження серед американців різноманітних інфекційних захворювань. Не останню роль грає також мовний чинник: більшість іммігрантів з Латинської Америки зберігають свою мовну ідентичність і формують етнотериторіальні кластери. В багатьох прикордонних штатах було висунуто прикордонні ініціативи з вимогою посилити імміграційний режим. Також важливими є питання, пов'язані з посиленням тиску іммігрантів на соціально-економічні інститути та освітню систему.

Також широкомасштабна імміграція людей, що належать до етнічних та расових меншин, змінює внутрішню структуру меншин в США, що призводить до перерозподілу субсидованих державою ресурсів та робочих місць в державному секторі, що викликає невдоволення "старих" меншин. Більшість пільгових програм "позитивної дії", спрямованих на створення пріоритетних умов та квот для певних груп населення, були створені з метою компенсації чорному населенню за рабство. Надалі їхня дія розповсюдилася і на інших вихідців з неевропейських країн, а також на інші групи (жінок, інвалідів тощо). Тож імміграція не лише змінює традиційне обличчя американського суспільства, але й урізує пільги "традиційних" меншин. Також традиційна модель США як "плавильного казана", в якому формувалася єдина американська нація, а іммігранти ставали американцями не просто формально змінюючи громадянство, але й з точки зору менталітету, культурної та мовної ідентичності, поступово замінюється на "мозаїчну" модель. Згідно з цією концепцією "мультикультуралізму" кожна етнічна група може без перешкод з боку держави зберігати свою культурну самобутність, традиції, релігію, за умов дотримання ними законів країни перебування.

Масштабна міграція – відносно нове для України явище, ще до кінця не досліджене і недостатньо осмислене українським суспільством та інтелектуальною, а особливо політичною елітою. У цьому плані Україна де-що відрізняється від США, населення якої створене імміграцією. З іншого боку, США та Україна не є повними протилежностями у цьому плані, оскільки частина українських земель так само була залюднена переселенцями.

США не мають тієї потрібної ролі, яку відіграє Україна: наша держава є:

- 1) країною еміграції та тимчасової імміграції (переважно до країн ЄС та Росії);
- 2) країною призначення мігрантів (переважно репатріантів, вихідців з республік колишнього Радянського Союзу);
- 3) країною транзиту для тих, хто намагається потрапити до Європейського Союзу.

Гарантії політичних свобод та рівень добробуту у Сполучених Штатах Америки слугує тому, що міграція там розвивається поки що лише в одному напрямку – ця держава виступає тільки в якості приймаючої країни. Але попри це, і США стикаються з низкою серйозних проблем у сфері міграції, включаючи масовий наплив нелегальних мігрантів через довгий та погано охоронюваний кордон (для США це кордон з Мексикою, для України – кордони з Російською Федерацією, Білоруссю та Молдовою).

Для США потік нелегальних мігрантів з Мексики так само призводить до зростання соціальної напруги і розглядається в якості загрози для безпеки держави, як і нелегальні мігранти для України. Так само в Україні окремі політики намагаються отримати політичні дивіденди на міграційній тематиці, залучаючи громадян прикордонних територій "жовтою навалюю", наркотрафіком та масовими епідеміями внаслідок завезення в Україну екзотичних хвороб.

Міграційна політика США характеризується цілою низкою ознак та проблем, які видаються подібними до проблем та викликів, з якими стикається і сучасна Україна. Більше того, певні політичні інновації створюють протиріччя та викликають побоювання, аналогічні тим, що озвучуються час від часу окремими політиками в Україні.

Незважаючи на різні вихідні дані, саме міграційний чинник слугує каталізатором для серйозних побоювань щодо можливості втрати національної єдності та розвитку етнічних конфліктів. Також спільним є побоювання щодо безконтрольного посилення влади під приводом боротьби з тероризмом та нелегальною імміграцією.

Водночас варто пам'ятати, що досвід Сполучених Штатів Америки говорить, перш за все, про користь імміграції та здатність держави прийняти й асимілювати значні маси мігрантів, не піддаючи небезпеці основи демократичної влади. Американський досвід також вказує на можливість та, вочевидь, необхідність пошуку

нових форм імміграційної політики, коли, з одного боку, імміграція несе в собі значний позитивний заряд, а з іншого – зупинити нелегальну імміграцію демократичним шляхом виявляється практично неможливо, особливо в умовах, коли економічно більш розвинені країни (Європейський Союз у випадку України) мають спільні кордони з набагато біднішими державами.

Для України вивчення американського досвіду регулювання міграцій є важливим, в першу чергу, як приклад гнучкого підходу до гострої проблеми. Варто пам'ятати про роль імміграційної політики як важливого елемента американської "м'якої влади", тобто спроможності до лідерства на основі прикладу, привабливості для інших національної моделі розвитку і можливості розповсюдження національної ідеології та культури по усьому світу без використання силових методів.

Сучасний світ характеризується розмиванням кордонів. В рамках процесу глобалізації, стимульованого як ринковими, так і технологічними чинниками, відбувається формування світового ринку робочої сили. Разом зі змінами у ставленні світового співтовариства до питань прав людини та державного суверенітету цей про-

цес змушує всі країни світу переглянути ставлення до питань міграції.

Ігнорувати цю реальність не можуть ані США, ані Україна. Тому замість спекуляцій не загрозах імміграції політичні лідери та засоби масової інформації повинні роз'яснювати населенню своїх країн як неминучість міграційних процесів, так і очевидні позитивні сторони.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коробков Андрій. Миграционная политика США: уроки для России. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=35917>
2. Лоуренс Карен, Ньюланд Кэтлін. Четыре составляющие иммиграционной политики США. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://demoscope.ru/weekly/2002/079/analit02.php>
3. Позняк Алексей. Опыт иммиграционной политики США: уроки для Украины // Migratory Processes In Europe: Evolution Of The Migratory Interactions Of The EU And Central And Eastern European Countries / Odessa, 24–25 September 2010.
4. David M. Reimers. Still the Golden Door: The Third World Comes to America. Columbia University Press, New York, 1992.
5. Immigration and America's Future: A New Chapter. Migration Policy Institute, 2006.

Стаття надійшла до редколегії 12.09.16

N. Parkhomenko, Post-Graduate Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

MIGRATION PROCESS: Actual CHALLENGES FOR UKRAINE AND EXPERIENCE OF THE UNITED STATES OF AMERICA

This author analyzes the migration processes in the USA and Ukraine and examines the features of functioning of the migratory system of the USA. The investigation focuses on the analysis of key factors of migration and the experience of USA.

Key words: Migration, Migratory Policy, Migratory Process, Causes of Migration, Factors of Migration, USA, Ukraine.

УДК 352.07+303.01

О. Стемковська, асп.

(Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки (м. Луцьк, Україна))

ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

У статті розкрито питання трансформації місцевого самоврядування в контексті інституційного забезпечення, а саме через діяльність інститутів міських рад, міських голів та членів громад зокрема. Особливу увагу приділено конституційному забезпеченню місцевого самоврядування. Процес трансформації інституту місцевого самоврядування відбувається в Україні уже тривалий час і вимагає серйозного наукового дослідження, адже самоврядність громад – один з основоположних елементів демократизації країни в цілому. Чому власне важливо говорити саме про інституційне забезпечення трансформації місцевого самоврядування? Саме розвиток цілого інституту як системи дає можливість стверджувати, що місцеве самоврядування трансформується глибоко і поетапно, що неодмінно повинно дати результат у майбутньому незалежно від людського фактору, а особливо зміни влади.

Ключові слова: місцеве самоврядування, реформа, громада, повноваження, бюджет, законодавча база, державний інститут, громадянське суспільство

Інституціоналізм – один з напрямків сучасної економічної думки, об'єктом дослідження якого є певні інститути (держава, профспілки, корпорація тощо), а також правові, психологічні та моральні аспекти їхньої діяльності. Інституційна теорія виникла на межі XIX–XX століть. Засновником теорії традиційного інституціоналізму був американський економіст Т. Веблен, який сформулював принципи теоретичні і методологічні основи інституціоналізму як цілісної наукової системи. Послідовниками Т. Веблена були його співвітчизники Дж. Коммонс, У. Мітчелл, Дж. Кларк, Дж. Гелбрейт, англійці Дж. Гобсон, Р. Тоні та багато інших європейських і американських економістів. Розвиток ідей інституціоналізму спричинив поділ цієї школи на окремі ідейні напрямки – насамперед "старий" традиційний і "новий" інституціоналізм. "Старий" інституціоналізм, наслідуючи підходи Т. Веблена, зосереджує увагу на соціально-психологічних проблемах особистості, суб'єкта господарювання в середовищі ринкової економіки (стереотипи свідомості та поведінки, повнота і неповнота інфор-

мації). Представники "нового" інституціоналізму досліджують інститути не тільки як культурні чи соціально-психологічні феномени, а як набір формальних і неформальних норм, що визначають економічну поведінку індивіда та організацій в умовах ринку. [5, с. 206].

Під інституційним забезпеченням управлінської діяльності розуміють сукупність форм діяльності органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, здійснюваних у рамках режиму законності та його компетенції, з метою реалізації функцій управління, тобто для досягнення управлінської мети. Форми управління виступають нібито як "знаряддя" для реалізації функцій і завдань органів державної влади і органів місцевого самоврядування.

Інституціоналізація у місцевому самоврядуванні – процес формування, розвитку і засвоєння всіма елементами системи місцевого самоврядування норм, правил, ролей, цінностей і еталонів, необхідних для здійснення управлінської діяльності, способів контролю за їхньою поведінкою; результат процесу в рамках якого досяга-

© Стемковська О., 2016

ється об'єктивізація інституту місцевого самоврядування і його ефективне функціонування. Інституціоналізація в управлінні є постійним процесом, основним елементом якого є: поява і розвиток неформальних правил, ініційованих елементами суспільної системи; оформлення і закріплення усталених і прийнятних норм в законодавчо-нормативних актах; формування механізму забезпечення дотримання закріплених норм. Узгодженість даних етапів інституціоналізації виступає передумовою прогресивного розвитку системи місцевого самоврядування [15, с. 351–356].

Специфіка державно-управлінських інститутів полягає в тому, що вони узаконені, організаційно упорядковані, структуровані, їхнє суспільне призначення, роль і місце в системі державного управління регламентовані відповідними нормативними актами; вони зорієнтовані на задоволення суспільних потреб та інтересів; мають можливість здійснювати владно-управлінські впливи на суспільство, окремі соціальні групи, відносини і процеси [11, с. 108]. Розвиток державно-управлінських інститутів визначається особливостями форми правління, державного устрою, політичного режиму, а також рівнем суспільної свідомості.

Інституційні зміни в державному управлінні – безперервний процес кількісно-якісних і сутнісних змін та перетворень в інституційному середовищі державного управління. Необхідність постійних інституційних змін в державному управлінні обумовлена невідповідністю структури і якості державно-управлінських інститутів умовам розвитку і вимогам суспільної системи. Розглядаючи питання трансформації місцевого самоврядування, пропонуємо особливу увагу приділити напрямкам проведення інституційних змін в державному управлінні, а саме:

- запровадження і розвиток нових державно-управлінських інститутів;
- корегування і удосконалення діючих інститутів;
- перегляд і відміна неефективних інститутів.

Інституційні зміни в державному управлінні супроводжуються періодами нестабільності, коли старі інститути вже не працюють, а нові ще не працюють. За таких умов зростає роль взаємодії державних і суспільних інституцій в питаннях формування, запровадження адаптації інститутів державного управління до нових умов суспільного розвитку. Особливо масштабні і глибокі інституційні зміни в державному управлінні мають місце в процесі проведення адміністративно-територіальних реформ.

Місцеві ради усіх рівнів, виконуючи функції представницьких органів місцевого самоврядування, спрямовують визначені законом і набуті практикою різноманітні форми та засоби своєї діяльності на забезпечення належного вирішення питань місцевого значення в межах Конституції та законів України.

Постійне вдосконалення організації діяльності рад обумовлюється тими повноваженнями, які, згідно з чинним законодавством, має здійснювати кожна рада, та реаліями відповідного етапу розвитку країни, необхідністю розв'язання повсякденних проблем конкретного регіону, населеного пункту.

Роздержавлення рад, усунення вертикалі підпорядкованості між радами різних рівнів спонукає ради, їх органи та депутатів по-новому підходити до вже набутого досвіду організації роботи, вдосконалювати його, застосовувати нові форми і засоби, шукати шляхи до взаємодії з іншими радами, опрацьовуючи спільні підходи і узгоджуючи дії під час вирішення актуальних завдань.

Варто також зосередити увагу на формах управлінської діяльності, що відіграють значну роль у процесі трансформації.

Організаційні форми управлінської діяльності – це пошук оптимального варіанту вирішення якоїсь управлінської проблеми. Організаційні форми управління виступають способами колективних або індивідуальних дій, пов'язаних з прийняттям рішень і передбачають широке використання підходів до прийняття управлінських рішень на основі компромісу і узгодження інтересів. Основними організаційними формами управлінської діяльності є: збори, наради, конференції, сесії, оперативки, колегії, засідання різного роду тощо.

Основними організаційними формами управлінської діяльності місцевих рад є: сесії, окремі та спільні засідання постійних комісій, робочих груп; засідання тимчасових контрольних комісій; засідання виконавчого комітету, наради, персональна робота міського голови, секретаря ради, заступників міського голови, робота депутатів; участь міського голови чи депутатів у загальних зборах громадян; участь депутатів з правом дорадчого голосу в засіданнях інших місцевих рад та їхніх органів; звіти міського голови перед територіальною громадою, депутатів перед виборцями. Серед допоміжних організаційних форм діяльності місцевих рад виділяються – періодичне проведення посадовими особами місцевих рад і депутатами прес-конференцій та інтерв'ю, прийом громадян, участь у роботі "Виїзних приймалень" тощо [9, с. 102].

Важливим елементом функціонування місцевих рад є організаційна діяльність, адже вона має найбільшу питому вагу, порівняно з іншими складовими частинами діяльності цих органів. Важливість організаційної діяльності пояснюється й тим, що завдяки їй практично реалізуються найважливіші повноваження місцевих представницьких органів: управління відповідними об'єктами, планування і координація, контроль і перевірка виконання тощо.

Завдяки організаційній діяльності розв'язуються питання правильної побудови виконавчих та інших органів; їх створення; забезпечення злагодженості й чіткості в їхній роботі, визначення побудови їхніх структурних частин, повноважень державних службовців; чітке розмежування функцій між радами, їхніми органами, а також між окремими ланками й виконавцями з подальшим закріпленням їх компетенції у відповідних положеннях тощо.

Організаційна діяльність спрямована також на організацію практичного здійснення і власне на здійснення планування, координації, обліку та контролю, на забезпечення нагляду за діяльністю підпорядкованих органів, об'єктів господарського й культурного призначення; на організацію перевірки виконання прийнятих рішень, на проведення безпосередньо організаторської роботи серед населення з метою його залучення до практичного вирішення конкретних завдань господарського й культурного будівництва на відповідній території.

Форми діяльності представницьких органів місцевого самоврядування виступають у процесі трансформації як сукупність способів реалізації їх компетенції. Вони здійснюються з допомогою визначених законом, іншими нормативно-правовими актами, а також практикою роботи рад, дій цих органів, посадових осіб і депутатів. Звичайно, вони втілюються в певних правових, організаційно-правових та організаційних рамках (сесії рад, засідання виконавчих комітетів, робота постійних комісій, посадових осіб місцевого самоврядування, робота депутатів тощо) [9, с. 102–108].

Відповідно до Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні", свої завдання і функції органи місцевого самоврядування здійснюють у правовій і неправовій формах. Неправові форми діяльності органів публічної влади поділяють на організаційні й матеріально-технічні [12, с. 24–27].

Організаційна форма діяльності, на відміну від правової, не передбачає юридичних наслідків і безпосередньо не формує правовідносин. Дії, що становлять її зміст, забезпечують виконання завдань, функцій і повноважень рад за допомогою конкретних організаційних форм, не обов'язково закріплених у законі [12, с. 51–56]. Організаційна діяльність у цілому є підзаконною. Вона здійснюється в рамках чинного законодавства й у межах компетенції органу. Однак правом тут регламентується лише загальна процедура вчинення дій. Організаційні дії найчастіше проводяться в порядку поточної управлінської діяльності. Організаційні форми діяльності поділяються на основні та допоміжні [12, с. 93].

Організаційні форми, за виразом Г. В. Атаманчука, характеризуються як "способи вільного колективного пошуку оптимального варіанта вирішення якоїсь управлінської проблеми". Такого роду дії або передують реалізації влади, або є наслідком, що випливає з процесу такої реалізації, а сама їхня роль – винятково допоміжна. Кожна така дія не викликає безпосередніх юридичних наслідків, однак вносить свою певну частку в кінцевий правовий результат. Безпосередній перелік таких форм обумовлюється конкретним змістом реалізованої компетенції, а також особливостями структури і персонального складу компетентного органу [12, с. 108].

Нормативно-правовою базою інституційного забезпечення управлінської діяльності в роботі органів місцевого самоврядування є Конституція України, Закони України "Про місцеве самоврядування в Україні", "Про службу в органах місцевого самоврядування", регламенти міських рад та виконавчих комітетів та інші нормативно-правові акти.

Пропонуємо розглянути три основні рівні нормативно-правового регулювання інституційного забезпечення управлінської діяльності в роботі органів місцевого самоврядування [2, с. 29]:

- Конституційний;
- законодавчий;
- статутний.

Із прийняттям 28 червня 1996 року Конституції України майже закінчився шестирічний пошук моделі місцевого самоврядування у нашій державі. Положення Основного Закону вивели місцеве самоврядування на рівень одного з провідних інститутів демократичного конституційного ладу. Про це свідчить хоча б те, що місцевому самоврядуванню присвячений не тільки XI розділ Конституції, а також статті 5, 7, 13, 19, 38, 40, 71, 118 та низка інших.

Відповідно до ст. 5 Конституції України "Народ здійснює вгору безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування". Стаття 7 Конституції України визначає, що в Україні визнається та гарантується місцеве самоврядування. Тобто, держава не тільки визнає та гарантує його на рівні Основного Закону, а й розглядає місцеве самоврядування фундаментальною засадою устрою держави та суспільства.

Місцеве самоврядування є правом територіальної громади жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селищ та міст – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і Законів України. Місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою в порядку, встановленому Законом, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування [2, с. 118–124].

Загальні засади формування органів місцевого самоврядування та обрання його головних посадових осіб викладені у ст. 141 Конституції України. Органи місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених законом, приймають рішення, які є обов'язковими до виконання на певній території. Цей принцип є важ-

ливою гарантією закріпленого Основним Законом, права територіальних громад на місцеве самоврядування, тобто на самостійне вирішення питань місцевого значення в межах Конституції та законів України [6, с. 12].

Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні", відповідно до Конституції України, визначає: систему місцевого самоврядування; гарантії реалізації та захисту правової бази для місцевого самоврядування в Україні; засади організації та діяльності органів та посадових осіб місцевого самоврядування; правовий статус і відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування; регулює інші питання.

Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні" є важливим і необхідним кроком у створенні надійної правової бази для місцевого самоврядування.

Закон України "Про службу в органах місцевого самоврядування" визначає: поняття служби в цих органах, основні її принципи; порядок проходження і припинення цієї служби; правовий статус посадових осіб місцевого самоврядування, їх матеріальне та соціально-побутове забезпечення; відповідальність за порушення законодавства про службу в органах місцевого самоврядування.

Основним правовим актом у міській системі актів місцевого самоврядування, який має вищу юридичну чинність стосовно усіх інших правових актів органів і посадових осіб місцевого самоврядування, є Статут територіальної громади.

Статут територіальної громади – це документ нормативно-процедурного характеру, який віддзеркалює характерні риси взаємовідносин всередині територіальної спільноти. Функціональна роль статуту територіальної громади полягає у врегулюванні особливостей здійснення місцевого самоврядування на території громади в межах, визначених чинним законодавством держави.

Статут територіальної громади є первинним правовим документом місцевого значення, який, враховуючи історичні, національно-культурні, соціально-економічні та інші особливості території, покликаний регламентувати форми і механізми всесторонньої взаємодії громади міста з місцевими органами влади.

Чинність положень Статуту поширюється на усі органи місцевого самоврядування, місцеві органи виконавчої влади, підприємства, установи і організації, що розташовуються на території міста, незалежно від їхньої підпорядкованості та форми власності.

Основними завданнями Статуту є врегулювання процедур залучення громадськості до вирішення питань місцевого значення, забезпечення конституційних прав і свобод мешканців міста, достойних умов їхнього проживання [14, с. 78–79].

Для врегулювання прямої можливості громади брати участь у справах міста доцільним є розширення форм участі громадськості в управлінні справами міста, наприклад, через організацію дорадчих опитувань громадян (консультативного референдуму), створення спеціальної громадської комісії з розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів та посадовців місцевого самоврядування, а також інституції міського уповноваженого з прав людини – члена територіальної громади.

Статутом врегульовано процедуру та порядок звітування міського голову. Як зазначає Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні", він є підзвітним, підконтрольним і відповідальним перед територіальною громадою. У цьому контексті, закон лише зобов'язує міського голову не рідше одного разу на рік звітуватися про свою роботу перед громадою міста на відкритій зустрічі з громадянами. Однак питання щодо термінів, процедури його проведення тощо не визначаються законом, а тому повинні регулюватися статутом міста. На

нашу думку, зручно, якщо звіт відбуватиметься не пізніше лютого, що дає міському голові можливість його якісної підготовки та дозволяє громаді вплинути на політику міської влади на початку поточного року. Основні вимоги до звіту – відкритість та доступність, що передбачає обов'язкове розміщення його на офіційному сайті міської ради, а також у декількох найрейтинговіших друкованих засобах масової інформації. Основою для звіту міського голови могла б стати щорічна Програма соціально-економічного та культурного розвитку міста, за попередній рік, а саме – оцінка стану її виконання. Обов'язковою складовою звіту повинно стати окреслення плану діяльності міського голови на наступний рік [16, с. 221–227].

Цікаво, що на сьогодні статuti територіальних громад уже прийнято в 16 обласних центрах України. Проте не всі вони є "живими", тобто мають прикладний характер та реалізуються громадянами міста на практиці. До статутів, які фактично діють та виправдовують своє призначення, можна зарахувати насамперед статuti Дніпропетровська, Сум, Запоріжжя, Рівного, Луцька, Чернігова, Харкова, Львова та Тернополя. Ці документи декларують загальнови́знані права громадян відповідно до законодавства України, передбачають низку механізмів їх реалізації на місцевому рівні та визначають умови функціонування територіальної громади та її органів. Варто зазначити, що Статут міста Харкова містить додатки, до яких внесено положення про реалізацію форм безпосередньої участі громадян. Це, зокрема, такі форми, як загальні збори громадян за місцем проживання, місцеві ініціативи та громадські слухання. Крім того, додатки містять форми процесуальних документів, які стануть у нагоді громадянам під час реалізації кожної із зазначених форм тощо. Схожою є структура статутів деяких міст ближнього зарубіжжя, до прикладу, в місті Краків (Польща) [1, с. 43–48].

По своїй суті та колу питань, що повинен охопити Статут територіальної громади, останній сміливо можна вважати "конституцією" міста. Тому, з метою створення дієвих правових механізмів, до розробки та схвалення норм цього документу повинні долучитись фахівці і представники різних груп населення, які б висловили думку більшості громади. Статут територіальної громади міста повинен об'єктивно та всебічно регламентувати організацію місцевого самоврядування.

Отже, значна увага до статутів територіальних громад обумовлена тим, що в основі розвитку інституту місцевого самоврядування є, безумовно, діяльність

громади, активність якої і буде відображатись на якості та прикладному значенні конкретного статуту. Процес трансформації відбуватиметься у демократичному напрямку децентралізації лише у випадку активної взаємодії громади та влади та чесному і відвертому приведенні у відповідність нормативно-правової бази, що регламентує діяльність органів місцевого самоврядування в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ачкасов В. А. Опыт местного самоуправления на Западе / Ачкасов В. А. // Правоведение. – 1998. – №4. – С.43–48.
2. Батанов О. В. Конституційно-правовий статус територіальних громад в Україні: монографія / О. В. Батанов. – К.: Ін-Юре, 2003. – 512 с.
3. Батанов О. В. Територіальна громада – основа місцевого самоврядування в Україні / Батанов О. В. – К., 2001.
4. Бобровська О. Ю. Корпоративне управління в місцевому самоврядуванні: монографія / О. Ю. Бобровська. – Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2008. – 284 с.
5. Василенко В. Н. Территориальные системы: проблемы трансформации и перспективы развития: монография / [Василенко В. Н., Дубницкий В. И., Кратт О. А.; науч.ред. В. Н. Василенко. – Донецк : Юго-Восток, 2003. – 306 с.
6. Головченко В. Конституційні принципи місцевого самоврядування / Головченко В., Корпань О. // Право України. – 1998. – № 3. – С.14.
7. Державне управління, державна служба і місцеве самоврядування. – Хмельницький: Поділля, 1999. – С. 298–394.
8. Гартманн В. Комунальна політика та суспільство / Гартманн В. [пер. з нім.]. – К.: Фонд Фрідріха Науманна, 2007. – 28 с.
9. Дубінін Е. Місцеве самоврядування в Україні. Погляд з регіону. – Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2002. – 156 с.
10. Кампо В. М. Місцеве самоврядування в Україні / Кампо В. М. – К.: Ін Юре, 1997. – 36 с.
11. Кравченко В. В. Основи муніципального менеджменту: навчальний посібник / Кравченко В. В., Пітцик М. В., Салій І. М.; за ред. В. В. Кравченка. – К.: Атіка-Н, 2003. – 304 с.
12. Кравченко В. В. Конституційні засади місцевого самоврядування в Україні: навч. посібник / Кравченко В. В., Пітцик М. В. – К.: "Арабат-Центр", 2001. – 176 с.
13. Конституція України. – К.: Преса України, 1997. – 80 с.
14. Мамонова В. В. Методологія управління територіальним розвитком / Валентина Василівна Мамонова. – Х.: Видавництво ХарPI НАДУ "Магістр", 2006. – 196с.
15. Мельник А. Ф. Управління розвитком муніципальних утворень: теорія, методологія, практика: монографія / А. Ф. Мельник, Г. Л. Монастирський. – Тернопіль: Економічна думка, 2007. – 476 с.
16. Місцеве самоврядування: організація роботи сільського, селищного голови/ за заг. ред. А. Чемериса. – Львів: Ліга-Прес, 1999. – 320 с.

Стаття надійшла до редколегії 09.08.16

O. Stempovska, Post-Graduate Student,
Lesya Ukrainka Eastern European National University (Lutsk, Ukraine)

INSTITUTIONAL PROVIDING OF TRANSFORMATION OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN UKRAINE

The article deals with the transformation of local self-government in the context of institutional support, in particular through the activity of the institutions of municipal councils, mayors and, in particular, community members. Special attention is paid to the constitutional provision of the local self-government and the legislative framework, regulating this sphere of society.

The process of transforming the institution of local self-government has been lasting for a long time in Ukraine and requires serious research, because communities' self-government is one of the fundamental elements of the country's democratization. Why is it important to speak actually of institutional support of the local self-government transformation? Development of the whole institution as a system makes it possible to argue that local self-government is transformed deeply and gradually that certainly should give results in future regardless of the human factor, especially the change of government.

Key words: Local government, Reform, Community, Authority, Budget, Legal Framework, State Institutions, Civil Society.

УДК 305:140.8(477)

Ю. Стребкова, канд. філос. наук, доц.
Національний технічний університет України
"Київський політехнічний інститут" (Київ, Україна)

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ МІФОЛОГІЗАЦІЇ СВІТОГЛЯДУ МЕШКАНЦІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Розглянуто міфологізацію світогляду населення сучасної України. У якості матеріалу для аналізу були використані київські міські газети безкоштовних оголошень, що містили сформовані з рекламною метою, короткі життєві історії-подяки за "послуги" знахарок або ворожок. Продемонстровано, що у сучасному українському суспільстві накопичився ряд невирішених проблем у соціально-гуманітарній сфері, що відбувається на тлі розвалу науки, клерикалізації освіти та зниження інтелектуального рівня реципієнтів інформації. Доведено, що без розвитку гендерних досліджень створюються погані умови для вирішення науково-практичних завдань у соціальній сфері.

Ключові слова: гендерні дослідження, ідеологія, масова свідомість, міфологізація, суспільні деформації, гендерні аспекти соціальної стабільності.

Зв'язок сутнісного, наявного, бажаного, уявного та належного є важливою складовою життєвого шляху людини та відображається у її світогляді. Життєві історії стають предметом досліджень у різних соціально-гуманітарних науках, проте з'ясування причинно-наслідкових зв'язків потребує філософської рефлексії.

Життєві сценарії, здебільшого у рамках соціальної психології та соціології, досліджувались у роботах А. Адлера, С. Вуллемса, Т. Кейлера, Й. Стюарта, К. Штайнера, Ф. Ернста, А. Шутценбергер, А. Маслоу, Е. Фромма, К. Хорні, Р. Райана, Р. Пехунена, С. Мадді, Г. Олпорта, О. Бріма та ін. У роботах С. Рубінштейна, Л. Когана, К. Роджерса та В. Франкла – дослідження світогляду та сенсу у життєвих сценаріях. Різні аспекти міфологізації масової свідомості представлені у роботах Г. Тарда, Г. Лебона, Г. Маркузе, Ш. Берна, Е. Канетті, Б. Данема, В. Райха, Л. Вольмана, П. Струве, І. Кона, Н. Назарової, М. Хубутії, І. Філіппової та ін. Гендерні дослідження життєвих сценаріїв українок у контексті жіночої історії та етнографії представлені роботами О. Кісь, І. Ігнатенко, К. Дисі, М. Маєрчик, А. Тьомкіної.

Ознайомившись із роботами вищезазначених авторів можна стверджувати, що міфологізація світогляду відображається у життєвих сценаріях, а недостатньо розробленими є саме гендерні аспекти міфологізації світогляду. Тож розглянемо гендерні аспекти міфологізації світогляду у контексті соціально-філософського дослідження.

Теоретичну вагу світоглядних проблем можна визначити за її зв'язком із соціальною практикою. Світоглядні трансформації, як і життєві історії, відтворюються не лише у міфології, казках, давніх віруваннях та релігійних системах. Сучасний світ обумовлений масовим виробництвом та споживанням матеріальних цінностей та ідей (Ж. Бодріяр, Т. Кассер, К. Сьюелл та ін.). На думку маркетологів (П. Браун, А. Левітас, К. Бакшт, Б. Файфер), ефективність реклами та приналежності клієнтів через друковані ЗМІ напряму залежить від цінностей та змін у світогляді споживачів інформації. За М. Маклюеном, реклама є спресованим образом сучасності, що акумулює досвід суспільства в цілому. Доведений на практиці зв'язок свідчить, що спеціально сформовані з рекламною метою життєві історії будуть релевантним об'єктом для дослідження світогляду.

Матеріалом для аналізу були київські міські газети оголошень, що містили рекламу у вигляді життєвих історій та подяки за послуги знахарок або ворожок. Основну склали безкоштовні видання з найбільшим накладом у місті – "Київ на долонях" та "Ріа" періоду 2012–2014 рр. Всього проаналізовано 200 випусків, наклад одного випуску складав понад 600 тисяч примірників, які безкоштовно поширювались у поштові скриньки киянок та киян. Як правило, примірник мав декілька рекламних оголошень від знахарок, ясновидець, провидець, цілительок, служительок Богу, спасительок та рятівниць душ (за самоназвами у текстах). Переважна більшість оголошень

містила перелік послуг, назви обрядів, ритуалів та ілюструвалась життєвими історіями.

Поза межами дослідження залишились авторство, достовірність та можливе імітування історій, а також життєві історії з реклами товарів для здоров'я, що розміщувались у цьому ж блоці оголошень.

Переважає більшість життєвих історій з описами стосунків між людьми та проблем містять гендерну складову. Майже всі цілительки, ясновидиці та знахарки у досліджуваних оголошеннях – жінки. Більшість оголошень містили жіночі фото самих спасительок (87%), частина з них зображувались із чоловікам вдягненими за православним каноном служителів або жінками у монашому вбранні. Подальшого дослідження вимагає з'ясування ставлення, відносини та взаємодії представників офіційних релігій та продавчинь і маркетологів комерційних послуг у духовній сфері.

Як слідує із реклами – більшість звернень до рятівниць (73%) надходить від жінок. Порівнюючи статевий склад осіб, що звертались за вирішенням проблем до державних та комерційних інституцій та традиційних релігійних закладів можна стверджувати, що переважна більшість серед людей, які мають міфологізований та релігійний світогляд – жінки. Хоча слід зазначити, що для забезпечення патріархального устрою та маніпулювання масовою свідомістю інтелектуальна неповнолітність має поширюватись на всі статево-вікові групи населення. Чоловікам цілительки здебільшого пропонують "повернення чоловічої сили та відновлення необмеженого користування нею".

Удача в торгівлі становить близько третини звернень. Проте провідним сюжетом майже всіх знахарок є "обряд любовної магії". До арсеналу якої, як правило, одночасно входять "сексуальна прив'язка", "усунення коханок чоловіка і позбавлення залежності від них", а також "швидку допомогу в період кризи віку (чоловікам від 30 до 45 років)" та "збільшення чоловічої сили".

У результаті якісного аналізу можна виділити ряд механізмів деформації світогляду, що мають гендерну складову. Більшість з цих деформацій виділено у гендерній психології [1, с. 203–219], проте у масовій свідомості можна виділити найбільш виражені деформації за рівнями світогляду.

На рівні світовідчуття у пересічного загалу формується позитивне емоційне підкріплення або байдужість до певних аспектів суспільної реальності.

На рівні світосприйняття формується опозиційність: жіноче та чоловіче сприймаються як два різних світи. Мають місце такі механізми деформації суспільної свідомості: парадокс соціальної ідентичності, що являє собою міцну ідентифікацію з певною гендерною групою і дає можливість вчиняти з представниками іншої групи як із чужими; первинна похибка атрибуції, полягає у тому, що представники однієї гендерної групи, пояснюючи вчинки іншої, надають надзвичайного зна-

чення диспозиційним причинам, інтерпретують ситуацію на свою користь; взаємно негативні афекти перебільшення сприйняття ґендерних розбіжностей аж до повного протиставлення людському і сприйняття чужої групи як ворога, що призводить до відкритих міжґендерних конфліктів та гендерного насилля.

На рівні світобачення деформація суспільної свідомості закріплюється. Ш. Берн досліджуючи, яким чином ґендерні схеми зберігають свій вплив та здатність протистояти змінам, вирізняє "три джерела, з яких вони черпають сили" [1, с. 235]. На нашу думку, основними механізмами деформації виступають: стереотипізація, ілюзорна та хибна кореляції, похибки критеріїв оцінювання та самореалізовані пророцтва. Ілюзорна та хибна кореляції є механізмами, що не лише встановлюють залежність між статтю та життям людини, а й виступають умовою міфологізації світогляду загалом. Без ілюзорної та хибної кореляцій неможлива стереотипізація. Задля створення ґендерних розбіжностей спочатку встановлюється зв'язок між характеристикою певних жінок або чоловіків, а потім ця характеристика поширюється на всіх жінок або чоловіків. Стереотипи є визначальними для міфологізації масової свідомості [6, с. 69]. У досліджуваних матеріалах життєві історії пересичені різного роду підсиленнями, акцентуаціями, ґендерними стереотипами та ілюзорною кореляцією. Закономірно, що оголошення та історії базуються на самореалізованих пророцтвах.

Найбільш популярним сюжетом у жінок є конкуренція за чоловіка і безшлюбність та бездітність з *"причин прокляття"*, у чоловіків – пияцтво: *"У мене дуже запив чоловік, хоча до весілля за ним такого не помічала. Оксана Семенівна розповіла, що моя двоюрідна сестра закохалася в нього і після весілля стала робити нам порчу. "У тебе й дітей не може бути, поки порчу цю не знімеш", – сказала мені Оксана Семенівна. Я дійсно не могла завагітніти, хоча не знала чому. Знахарка звільнила нас від порчі, пияцтва і бездітності. У грудні я народила чудового малюка!"*

Безумовно цікавим є протилежне, з огляду на стать клієнта(ки), ставлення до подружньої зради: якщо це жінка – абсолютна більшість знахарок пропонують повернути партнера; якщо ж це чоловік – допомогти знайти нову пару. *"Після шести років спільного життя чоловік знайшов собі молоду коханку, погрожував піти з сім'ї. А мені лікарі поставили страшний діагноз: безпліддя. У розпачі я поїхала за допомогою до Тетяни... Зараз уже весь кошмар позаду. Чоловік повернувся в сім'ю, порвавши з відьмою. Я вагітна, чоловік здуває з мене порошинки і не зводить очей!"*

Цікавим є подання ідеальної сім'ї: *"Чотири місяці тому чоловік забрав мене і нашу новонароджену дочку з пологового будинку. А через тиждень, чоловік зібрав речі і пішов. Пояснивши, мовляв ми більше не вписуємось в його життєві плани, заважаємо розвиватися. Я не вірю в те, що він по своїй волі це зробив. Моєю останньою надією була Елеонора! Через два тижні роботи з нею несподівано пролунав дзвінок у двері. Там був чоловік весь у сльозах просив мене, щоб я його пробачила і ми почали все спочатку!". Тепер я найщасливіша жінка у світі! Я дякую Богові і Елеонорі, що ми тепер повноцінна сім'я"*.

Особливої уваги заслуговує тема домашнього насильства, яке відбувається на фоні пияцтва та є певним етапом становлення так званої повноцінної сім'ї: *"Два рази кодувався, але зривався. Втрачав вже людський вигляд. Ірина повернула мене в сім'ю"; "Мій чоловік почав пити, став агресивним, погрожував. Русалина допомогла у моїй проблемі. Також вона порадила, робити все так, щоб чоловік не знав про лікування"*.

Не зважаючи на те, що жінки у більшості випадків є ініціаторками розлучень, згідно з рекламними історіями, останнє подається як дуже поширений привід звернення з метою повернути *"гарного"* чоловіка! *"Ми з чоловіком не розлучилися лише завдяки Колсані Далма. Виконавши обряд, вона побачила, що чоловікові зробили жіночий приворот на червоному вині. Через це у нас були часті скандали, ми розучилися розуміти і прощати один одного. Колсана Далма навчила мене, що зробити вдома, умовила не розлучатися. Придбавши у знахарки все необхідне для проведення обряду, я ретельно все виконала, і дійсно, все нормалізувалося. Похотлива кішка, що пробігла між нами, зникла безслідно. Ніколи ми так добре не жили, як зараз"*.

Авторитетність та "сила" знахарок демонструється шляхом вирішення складних проблем, складність яких зазвичай полягає у силі невідомого магічного опонента або виявляється у за давності конфлікту. Цікаво, що у рекламному інтерв'ю для підсилення професіоналізму цілительки до неї звертались по батькові (2012 р.) Історії та текст часто повторюються у різних знахарок: *"Магією я не займаюсь, ні чорною, ні білою. Злих справ не виконую. Молитви допомагають мені виправити долю людини. З Божою допомогою "Васіліса" (2012 р.); "Магією я не займаюсь, ні чорною, ні білою. Злих справ не виконую. Молитви допомагають мені виправити долю людини. Пророкую долю за допомогою старовинних карт Таро. З божою допомогою, Елеонора" (2014 р.)*.

ґендерний аспект самореалізованих пророцтв полягає у тому, що загальноприйнятність та нормативність певного стану речей детермінує поведінку, яка спричиняє та обумовлює зазначений стан. Поширена думка про жіночу інтелектуальну неповноцінність призводить до того, що у дівчаток не розвивають здатність логічно мислити, що, врешті-решт, і формує зазначену інтелектуальну неповноцінність і міфологізацію світогляду. Порушення логіки є характерною ознакою як самих життєвих історій, так і вчинків людей. Наприклад, жінки найчастіше просять повернути гулящого непутьового чоловіка-пияка, якому *"було пороблено прямо на весіллі"*. Фактично відсутні уявлення про закономірність та випадковість і причинно-наслідкові зв'язки.

К. Гірц (Geertz С.) у 1973 р. зазначав, що намітилась тенденція підкреслювати позитивні аспекти релігійних систем, ігноруючи руйнівні дезінтегруючі впливи [5, с. 143]. За класифікаторами видів економічної діяльності в сучасній Україні офіційно, як суб'єкти надання послуг існують: астрологи, спіритисти, екстрасенси, поширений ескорт-сервіс, але й досі не легалізовані фахівці та консультанти-ґендерологи. Вища атестаційна комісія у 2010 р. включила теологію у перелік дисциплін, з яких можна захищати кандидатські й докторські дисертації, а у 2011 р. було затверджено освітньо-кваліфікаційний стандарт "теологія", проте ґендерні дослідження досі є не інституціалізованими в Україні. Така ситуація значно ускладнює розробку ефективної ґендерної політики, що в наслідку призведе до загострення соціальних проблем більшої частини населення.

Погоджуючись із думкою А. Косова, що соціальні міфи – це особлива реальність, яка найяскравіше проявляється коли у суспільстві є ознаки розпаду, зростає відчуження та перестають діяти встановлені закони [4, с. 38], зазначимо, що у 2012–2013 рр. в українському суспільстві був надзвичайно високий рівень ґендерних маркерів соціальної нестабільності. Оголошення цього періоду містять багато прикладів безнадії та зневіри у вирішення проблем ґендерного насильства в сім'ї: *"Я алкоголік. Сильно пив, бив дружину, ображає дітей"; "З доброго і люблячого чоловіка він на очах"*

перетворився в чудовисько, яке кричало на мене й ображало останніми словами" (2013 р.).

Для посилення авторитету цілительок та провидець до оголошень додаються фото і "цитати" астролога Павла Глоби та церковна атрибутика. Переважна більшість жінок на фото з покритою головою. У історіях зустрічається поєднання християнства, астрономії та інших вірувань, які можуть "подолати" не лише соціальні проблеми, а й медичні, але не можуть позбавити від наслідків магії: *"Випадок з любовним трикутником, коли всі три людини одночасно захворіли на одну й ту саму хворобу. Почалося з того, що одна дівчина вирішила приворожити собі відразу двох чоловіків, обидва сімейні... Особливо нерозумно з її боку було те, що вона затіяла приворот одночасно на двох чоловіків. Та ще й у такий спосіб – через кладовище! Дві душі продати дияволу – і в результаті всі троє захворіли на рак! Слава Богу, я цю хворобу усунула всім трьом. Звернулася до мене сама дівчина. Вона з часом розкалася і зрозуміла, наскільки страшно річ зробила. Після лікування вона навіть іздила в Святогорський монастир очищення, давала клітви на святих книгах. Але без наслідків це все не минуло. Чоловіків я повністю позбавила від негативу, а от її вдалося врятувати лише від хвороби. Близько двох місяців довелося трудитися над дівчиною. Проте у неї повністю зникла планета взаєморозуміння з протилежною статтю. Тепер вона ніколи більше не зможе мати чоловіка і родину" (Виділено мною).*

Варто погодитись з думкою, що міф є важливим засобом конструювання та легітимації соціального устрою та сприяє відтворенню опозиції суб'єкта та об'єкта [3, с. 7]. Міфологізація свідомості є неодмінною рисою патріархату. Задля закріплення ґендерних деформацій у масовій свідомості на рівні світогляду найчастіше застосовуються ефект стійкості, що полягає у ригідності системи щодо закріплення інформації, яка не підкріплює стереотипи, та резистентності при стиранні з доказами, що їх спростовують. На нашу думку, ефект стійкості дозволяє на рівні світогляду, на основі ілюзорної та хибної кореляції, створювати перетворені форми у суспільній свідомості, що безумовно, потребує подальшого дослідження.

Проблеми зі здоров'ям становлять понад половину звернень у всіх оголошеннях. Можливості медицини згідно з оголошеннями значно поступаються у ефективності цілительству: *"Колись вона врятувала від важкої недуги мою подругу, а від неї вже відмовлялись лікарі". "Моя дочка ніяк не могла завагітніти. Після обряду, який здійснила Ірина, вона схудла на 13 кг, перестала хворіти, ... Тепер вона завагітніла".*

Комерційне приниження науки Бернал Дж. [2, с. 546–548] визнавав збоченням і руйнуванням суспільства. В наслідок так званої реформи, в Україні медицина із системи охорони здоров'я перетворилася на недоступний для більшості бізнес із надання фармацевтичних послуг. Населення поступово втрачає довіру до науки та освіти. Серед клієнтів цілительок є медики: *"Я – гінеколог. Після клієнтки, якій не відповів взаємністю*

я став пити. З'ясувалося, що на мене наклали порчу. Ірина здійснила наді мною обряд і навчила користуватися талісманом, який вона заговорила на успіх у справах і захист від порчі. Пити кинув, робота приносить радість і гроші, клієнтки задоволені".

У результаті якісного аналізу можна стверджувати, що міжґендерна взаємодія у масовій свідомості набуває характеристик інфернального, агресивного і некерованого. На фоні ідеологічних проєктів анти-ґендера, боротьби з ювенальною юстицією та профілактичними щепленнями відбувається значне скорочення соціальних служб та послуг. У результаті збільшується кількість сімей, що опинилися у складних життєвих ситуаціях, а невирішені конфлікти можуть спричинити поширення насильства. Корупція у медицині та правоохоронних органах також штовхають людей до торгівців надією і пошуку справедливості за допомогою потойбічних сил. Ці процеси відбуваються на тлі зниження інтелектуального рівня населення. Клерикалізація всіх рівнів освіти погіршує стан професійної підготовки фахівців та гальмує розвиток науки, зокрема, перспективних галузей соціально-гуманітарної сфери. Оскільки без ґендерного аналізу у рамках наукового підходу завдання соціально-гуманітарної сфери стають невирішуваними в принципі, можна прогнозувати подальше погіршення ситуації, втрати людського потенціалу та порушення соціальної стабільності.

Зміст життєвих історій, що рекламувався як причина звернення та успішне вирішення спасительками проблем клієнток(ів) є прикладом традиції та інновацій у сфері ґендерної ідеології. За досліджуваний період в українському суспільстві накопичився ряд невирішених проблем у соціально-гуманітарній сфері, що відбувся на тлі розвалу науки та клерикалізації освіти. Проведене дослідження ґендерного зрізу умов, методів і загальних принципів відображення світогляду у життєвих історіях дає підстави говорити про погані умови для вирішення науково-практичних завдань у соціальній сфері. Протиріччя ґендерного змісту у масовій свідомості з практичної площини витісняються у сферу неконтрольованого та надприродного, що у свою чергу спричиняє соціальну напруженість і може викликати соціальні деформації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Берн Ш. Гендерная психология / Шон Берн-СПб: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 318 с.
2. Bernal, J.D. Science in History: The Social Sciences. London: Watts, 1954. – 967 p.
3. Залунин В. Диалектика мифологизации и демифологизации социальной реальности в кризисном социуме // Вестник ЗабГУ, 2008. – № 3. – С. 5–12.
4. Косов А. В. Мифосознание: содержание и структура // Аналитика культурологии, 2007. – № 7. – С. 32–39.
5. Geertz C. The Interpretation of Cultures. Selected Essays by Clifford Geertz. New York: Basic Books, 1973. 470 p. https://monoskop.org/images/5/54/Geertz_Clifford_The_Interpretation_of_Cultures_Selected_Essays.pdf
6. Лымарь А. А. Миф и мифологизация: история и проблемы концептуализации // Вестник Тюменского государственного университета, 2014. – № 10. Философия. – 68–75.

Стаття надійшла до редколегії 20.08.16

Yu. Strebkova, PhD, Associate Professor,
National Technical University of Ukraine
"Kyiv Polytechnic Institute" (Kyiv, Ukraine)

GENDER ASPECTS OF MYTHOLOGIZATION IN THE WORLD VIEW OF CITIZEN OF MODERN UKRAINE

The article examines the mythologization of world view of modern citizens of Ukraine. Kiev city newspapers containing free ads and advertisings as well as short-life stories of gratitude for the "services" of medicaster-sorceress or fortunetellers and are the material for analysis. It is demonstrated that the modern Ukrainian society has accumulated a number of unsolved problems in its social and humanitarian sphere which exist on the background of the collapse of science, clericalization of education and reduction of intellectual level of information's recipients. It has been proved that without the development of gender studies poor conditions for solving scientific problems in the social sphere are created.

Key words: Gender Studies, Ideology, Mass Consciousness, Mythology, Social Deformation, Gender Markers of Social Instability.

УДК 101.9+303.211

Т. Талько, канд. філос. наук, доц.
Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара (Дніпро, Україна)

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМИ БАТЬКІВСЬКОГО ДИЛЕТАНТИЗМУ У ГЛОБАЛІЗОВАНИХ СУСПІЛЬСТВАХ

Розглянуто специфіку відповідально/безвідповідального батьківства у розвинених глобалізованих суспільствах. Проведено порівняльний аналіз ситуації докола батьківства в Україні та в європейських країнах. Аналізується ситуація батьківського дилетантизму, характерна як для розвинених країн Заходу, так і для постколоніального простору Східної Європи.

Ключові слова: батьківство, батьківський дилетантизм, українська специфіка, глобалізований світ, трансформації.

Актуалізація проблеми батьківського дилетантизму в глобалізованих суспільствах західного світу, до яких намагається долучитися Україна, обумовлена тим, що сучасні спільноти існують в умовах швидких трансформацій основних соціальних інститутів, серед яких особливе місце належить сім'ї. З розвитком гендерних досліджень сім'я почала розглядатися не лише у традиційній якості "ячейки" суспільства з переважаючою економічною складовою чи осередку репродукції роду, що перш за все забезпечує відтворення певної спільноти, але перш за все як сфера, яка має безліч проблем у зв'язку з необхідністю формування людини для суспільств паритетної демократії. Виховання людини майбутнього неможливе без виникнення у сучасних спільнотах феномену відповідального батьківства.

Розгляд сутності феномену відповідального батьківства неможливий без розуміння його протилежності – батьківського дилетантизму як складової процесу наукового осягнення сутності проблеми. Дослідження проблеми відповідального батьківства вже має суттєві надбання у плані з'ясування соціальної ролі, статусу, стереотипних уявлень про феномен батьківства, які склалися і функціонували на різних історичних етапах формування людських спільнот. Наукові розвідки у сфері психології, етнопсихології, антропології, культурології – це підґрунтя для формування сучасних уявлень про природу та сутність досліджуваного феномену. Є безліч спроб проникнення у внутрішній світ жінки-матері з боку науковців, теологів і релігійних проповідників [Див. напр.: 1,4]. Скажімо, дитяча психологія і гендерна психологія вказують на значущість цього явища як фактору, що визначальним чином впливає на формування особистості дитини та її статевої самоідентифікації. У культурологічному аспекті досить активно досліджується вплив батька на особливості соціалізації майбутніх чоловіків у сучасних суспільствах, акцентовано також увагу на важливості досвіду проживання дитинства і особистої історії майбутніх чоловіка і дружини на становлення їх у якості батьків. Гендерні дослідження акцентували увагу на соціокультурній детермінації батьківства, яка обумовлює відмінності у реалізації батьківської ролі жінками і чоловіками.

Слід зауважити, що феномену материнства у різних його аспектах традиційно приділялося більше уваги, ніж осмисленню ролі і специфіки чоловічого батьківства. Вже в образній мові міфології поставала міфологічна постать Вселенської Матері, яка годує й захищає. Дж. Кемпбел зауважував очевидність виникнення цього уявлення, проводячи паралелі між ставленням малої дитини до своєї матері й відношенням дорослої людини до оточуючого світу і цілком слушно зазначав, що "в багатьох релігійних традиціях існує й досі певне свідомо контрольоване педагогічне використання цього архетипічного образу для очищення, врівноваження й ініціації духу в природу видимого світу" [2, с. 108]. Дослідник мономіфу, говорячи про образ матері, що зберігається у пам'яті, зауважував його аберрацію із дитячими спогадами, акцентуючи увагу на чотирьох аспектах "злої" матері: (1) відсутня,

недосяжна мати, проти якої спрямовуються агресивні фантазії й від якої бояться контр-агресії; (2) мати, що сповиває, забороняє, карає; (3) мати, яка не відпускає від себе дитя, що підростає й намагається відірватися від неї; і нарешті (4) жадана, але заборонена мати (Едипів комплекс), чия присутність є повабою небезпечного жадання (комплекс кастрації). То вона криється в основі таких недосяжно-великих постатей богинь, однією з яких є цнотлива й жахлива Діана, що абсолютним знищенням юного мисливця Актеона засвідчила, який заряд страху міститься в таких символах заблокованого бажання душі й тіла" [2, с. 105].

Все вищезазначене не спростовує того факту, що в науковій літературі недостатньо приділяється увага компетентності і "професіоналізму" як складовим феноменом батьківства.

Свого часу, прогнозуючи майбутнє, Алвін Тофлер писав, що стикаючись зі швидкими соціальними змінами і з вражаючим підтекстом наукової революції, суперіндустріальна людина, можливо, повинна буде експериментувати з новими формами сім'ї, а чоловіки і жінки, які сьогодні розриваються між кар'єрою і дітьми, у майбутньому можуть позбавитися від цієї проблеми, відклавши завдання виховання дітей до виходу на пенсію. Звичайно, така пропозиція здається сучасним людям дивною, але, на думку А. Тофлера, народження дитини у будь-якому віці не так радикально порушує біологічні основи, як нав'язане традицією народження дітей у ранньому віці. Отже, чому не почекати і не купити ембріонів після того, як зроблено кар'єру? Бездітність скоріше за все стане розповсюдженим явищем серед молодих і середньовікових пар, прогнозував американський футуролог, а шістдесятилітні, що виховують немовлят, стануть звичним явищем, отже, постпенсійні сім'ї з часом можуть стати визнаним соціальним інститутом [5, с. 190–191].

Цей вражаючий прогноз насправді висвітлює дуже болючу для сучасних глобалізованих суспільств проблему, коли виховання дітей та й батьківство загалом стало вторинною цінністю у зв'язку з перевагою суспільного над особистим, а, отже, перевагами кар'єрного росту, який дозволяє біль-менш пристойно жити, утримуючи сім'ю з дітьми.

Зокрема потреба у "професіоналізації батьківства" підтверджується дослідженнями українських соціологів. За статистикою у сучасній Україні 60% шлюбів розпадається і діти виховуються у неповних сім'ях, зазвичай матерями. Як твердять вітчизняні фамілісти, опитування українських школярів, яким було поставлене питання, до кого вони будуть звертатися за порадою, коли виникне особиста проблема, дало невтішні результати, бо лише 12 % дітей відповіли, що вони будуть шукати поради у батька, 27 – у матері, а решта (61%) – у друзів. Дослідники зробили слушні висновки, що авторитет батьків у нашому суспільстві низький, а, отже слід сформувати систему, яка забезпечить суспільство відповідальними і авторитетними для своїх дітей батьками. Ініціатива, безумовно, корисна, але яким же чином доктор філософії, професор А. Буковинський, ініціатор ви-

шенаведеного дослідження, пропонує вирішувати цю складну проблему? За допомогою запровадження до шкільної програми дисципліни, яка буде спрямована на виховання відповідального батьківства, просвітництва молоді із заохоченням до співпраці із науковцями, які займаються відповідною проблематикою, залученням до освітніх закладів носіїв традиційної для нашого народу релігійності. Відповідно, за межу норми виносяться нетрадиційні форми між статевих відносин. Одразу ж перед нами виникає проект традиційної патріархальної сім'ї з провідною роллю чоловіка-годувальника і образом жінки-берегині. Безумовно, наявність чоловічого піклування, навіть за умов формування моделі модернової егалітарної сім'ї, позитивно відображається на її психологічному кліматі і розвитку дітей, але і в неповній сім'ї, тобто зазвичай сім'ї, що складається з матері та її дитини чи дітей, може вирости прекрасна людина. Проблема, очевидно, полягає не в тому, щоб повернутися до усталених традиційних форм шлюбу та сім'ї, з жорстко розподіленими чоловічими і жіночими функціями і обов'язками, а в тому, що постіндустріальне суспільство в жодній сфері, крім сфери батьківства, не допускає непрофесіоналізму і дилетантизму, цілеспрямовано формуючи необхідні професійні знання і навички. Виникає питання, чи тільки засадничі демократичні принципи, відповідно до яких не можна порушувати межі приватності і свободи кожної окремої особистості, заважають цілеспрямовано готувати майбутніх батьків до відповідального виконання їхньої ролі, чи, можливо, перш ніж формувати особистість майбутнього, слід визначитися з пріоритетами суспільного розвитку загалом і відповідного їм типу особистості? Якщо глобалізованим суспільствам потрібна людина, здатна до адекватної і широкої комунікативної діяльності, то чи здатна з таким завданням впоратися сім'я? Серед багатьох проектів майбутнього чи є проект модернізації сім'ї виваженими? І головне, яке основне завдання повинні ставити перед собою майбутні свідомі батьки?

Часто чуємо, що сенс батьківства у тому, щоб виховати дитину щасливою людиною. Але виникає безліч "але". Чи може нещаслива людина, занурена у негаразди постійного кризового існування суспільства, у якому вона живе, виховати щасливу особистість, чи це щастя слід шукати у суспільній, виробничій, духовній, політичній тощо сферах, чи у міжособистісній комунікації? Певну відповідь ми отримали у березні 2016 р. завдяки Доповіді ООН щодо весвітнього рейтингу щастя. Серед 157 країн, місця яких було визначено у вказаному вище рейтинзі, Україна зайняла 123 місце. Крім того, як зазначають ЗМІ, Україна потрапила в десятку країн, де рівень щастя знижувався за останні роки швидше, ніж в інших країнах.

Ми прекрасно усвідомлюємо, що щаслива людина – це самореалізована особистість. Перш за все, самореалізація має на меті досягнення високого рівня духовного розвитку. Але багато батьків, які належать до ортодоксальних релігійних систем, навряд чи здатні погодитись, наприклад, на проект особистісного духовного розвитку, який пропонують ньюейджівські чи неорелігійні духовні практики. З позицій системи традиційної самоідентифікації такі батьки чинять відповідально, застерігаючи своїх дітей від невиважених експериментів у сфері духу. Але, по-перше, хто ж їх сьогодні слухає, і, по-друге, жорстко усталена традиційна нормативність звужує сферу особистісної свободи, а "лише за свободи людина стає людиною", зауважує український дослідник Н. Хамітов, підкреслюючи проте, що "... у свободі вона знов і знов зіштовхується із свавіллям, що руйнує людське" [3, с. 224]. До речі, науковець ставить цікаве питання про залежність майбутнього свободи від

гендерних вимірів людського буття. Окреслюючи на гендерній основі майбутні проекти свободи, Н. Хамітов цілком слушно визначає важливі методологічні орієнтири осягнення свободи. Він пише: "... свобода є базовим екзистенціалом людини... І жах, і самотність, і відчай, і надія, і віра, й любов стають можливими лише за умови, що людина є вільною. ...свобода породжує можливість трансцендування у людському бутті й водночас породжується трансцендуванням. Лише вільна людина може вийти за межі наявного, повсякденності-повторення, набуваючи власне людської повноти життя. Лише трансцендування створює справжню свободу. Маємо свободу як передумову-трансцендування й свободу як трансцендування. Певною мірою ці вияви свободи можуть корелювати зі свободою "від" та свободою "для" ... майбутнє свободи як екзистенціалу значною мірою пов'язане з його гендерними вимірами" [3, с. 225].

Дослідник зазначає, що "нині маємо *патріархальний та феміністичний проекти свободи*" [3, с. 233], відмінність яких полягає в тому, "що в межах патріархального проекту свобода отожднюється *передусім з владою та можливістю домінування*. Не дивно тому, що відмітною рисою патріархального проекту свободи є "прогресизм" – налаштованість на поступ і підкорення природи будь-якою ціною. Прогресизм є домінуючою цінністю в сучасному суспільстві. "Прогресисти" говорять про "історичну приреченість" жіночо-матріархальної тенденції розвитку людського суспільства, але довіри їх твердження не викликає. В той же час, варіація на тему жіночо-матріархальної моделі розвитку, чим є сучасний феміністичний проект, на думку вченого, є лише відносно співмірним з матріархальним проектом. "... на жаль, загалом у межах феміністичного проекту свобода також сприймається як влада й домінування", – підкреслює науковець [3, с. 236]. Дослідник говорить про необхідність формування гуманістичного проекту свободи, заснованого на свободі творчої толерантності. Н. Хамітов зауважує, що такий проект свободи у його гендерних вимірах називають "*андрогінним проектом свободи*" [3, с. 237].

Вже згадуваний вище А. Тоффлер прогнозував, що у майбутньому невелике число сімей буде виховувати дітей і це будуть не лише їхні діти. Чому не ввести систему, запитував футуролог, при якій "професійні батьки" візьмуть на себе функцію виховання дітей за інших?

Виховання дітей футурологом порівнюється з професіоналізмом нейрохірурга чи службовця, які повинні повсякчас підтверджувати свою високу компетентність, в той час як батьківство, яке не є універсальним мистецтвом, дозволяється фактично будь-кому. Майже не зважаючи на інтелектуальну і моральну характеристики батьків їм дозволяють виховувати юні людські істоти. Батьківство, не зважаючи на його значимість, залишається найширшою дилетантською сферою, – зауважує дослідник і прогнозує, що разом із розпадом сучасної системи порядку, разом з ростом кількості юних злочинців і сотень і тисяч хлопчаків, які збігають з дому, а студенти "неистовствуют в университетах", суспільство буде вимагати припинення існування батьківського дилетантизму [5, с. 191–192].

Звичайно, ми розглядаємо багато в чому утопічний проект, який подекуди навіть викликає обурення. Наприклад, Тоффлер вважав, що завдяки професійним батькам вдасться вирішити проблеми молоді, тому що це відповідає орієнтації суспільства на вузьку спеціалізацію і задовольняє приховані бажання багатьох батьків. Футуролог підкреслював, що відмова більшості батьків від обов'язків вихователів не повинна сприйматися як відсутність відповідальності і любові по відношенню до своїх дітей. Наявність і надлишок дипломованих

професійних батьків дозволило б багатьом знервованим, заклопотаним біологічним батькам радо передати їм своїх дітей і розглядати це як прояв любові, а не наваки, – наполягав А. Тоффлер [5, с. 192].

Можливо, поява сучасних студій для креативного розвитку дитини починаючи з раннього віку є певним камінцем у формування фундаменту майбутньої цілісної системи відповідального батьківства і вирішення проблеми батьківського дилетантизму.

У висновках зазначу, що проблема батьківського дилетантизму є складовою більш широкого кола проблем сім'ї в глобалізованих суспільствах. Її вирішення розглядається в контексті формування феномену відповідального батьківства як невід'ємної складової сучасних спільнот. Практика батьківства детермінована суспільними процесами, відтак вирішення поставленої проблеми суттєво залежить від гендерної моделі, яка

превалює у суспільстві і від усталеної моделі свободи, яка є підґрунтям світоглядно-ціннісних орієнтацій людини у посткласичних спільнотах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Канатуш В. Я. Библейские женщины. Проникновение во внутреннюю жизнь библейских женщин Ветхого и Нового Заветов, являющихся прообразом Церкви. / В. Я. Канатуш. – Санкт-Петербург: "Библия для всех" ХБМ "Еммануил", 1997. – 304 с.
2. Кемпбел Джозеф. Герой із тисячею облич / Джозеф Кемпбел. – К., Видавничий дім "Альтернативи", 1999. – 392 с.
3. Людина в цивілізації XXI століття: проблема свободи / В. Г. Табачковський, М. О. Булатов, Т. В. Лютий, Г. І. Шалашенко, Є. І. Андрос, А. М. Дондік, Г. П. Ковадло, Н. В. Хамітов, О. А. Ярош, В. П. Загороднюк. – К.: Наук. думка, 2005. – 272 с.
4. Талько Т. М. Феміне в інтерпретаціях українського релігійного нью ейджу / Т. М. Талько // Українознавчий альманах. – Вип. 16. – Київ-Мелітополь, 2014. – С.192–196.
5. Тоффлер А. Футурошок / Алвін Тоффлер. – СПб.:Лань, 1997. – 464 с.

Стаття надійшла до редколегії 09.08.16

Tetiana Talko, PhD in Philosophy, associate professor,
Oles Gonchar Dnipro National University (Dnipro, Ukraine)

ACTUALISATION OF THE PARENTAL DILETANTISM'S PROBLEM IN GLOBALIZED SOCIETIES

The specificity of responsible or irresponsible parenting in globalized societies is investigated. A comparative analysis of the situation with fatherhood in Ukraine as well as in some other European countries is done. The situation of parental dilettantism, both typical for developed Western countries and postcolonial space of Europe is looked through.

Key words: Paternity, Parental Amateurism, Ukrainian Specificity, Globalized World Transformation.

УДК 621.3 (09)+621.3 (477)

О. Тверитникова, канд. істор. наук, доц.
Національний технічний університет "Харківський політехнічний інститут" (Харків, Україна)

ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД НАУКОВИХ СТУДІЙ В КОНТЕКСТІ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ПОСТУПУ УКРАЇНИ: НАУКОВІ ЕЛЕКТРОТЕХНІЧНІ ШКОЛИ УКРАЇНИ (1950–1960 рр.)

В статті розкрито досягнення українських науковців-електротехніків як представників інтелектуальної еліти. Розглянуто особливості формування наукової електротехнічної школи в системі Інституту електродинаміки Національної Академії наук України, фундаментальні дослідження якої стали справжнім національним надбанням найперспективнішого рівня і достойним внеском у скарбницю світової науки. Досліджено діяльність наукових колективів провідних вищих технічних навчальних закладах України. З'ясовано, що прикладні наукові дослідження з проблем перетворення та стабілізації параметрів електромагнітної енергії, аналізу, оптимізації і автоматизації режимів електроенергетичних систем; інформаційно-вимірювальних систем; підвищення ефективності та надійності процесів електромеханічного перетворення енергії були спрямовані на пошуки новітніх технологій та внесли корінні перетворення у виробництві в цілому. Висвітлено внесок провідних вчених та лідерів наукових шкіл у розвиток електротехнічної світової науки: О. М. Міляха, І. М. Постнікова, С. О. Лебедева, Л. В. Цукерника, О. Г. Івахненка, С. М. Фертика, І. С. Рогачова, В. Г. Холмського, Т. П. Губенка, Г. І. Денисенка.

Ключові слова: інтелектуальна еліта, науковий потенціал, новітні технології, електротехнічна наука, Інститут електротехніки АН УРСР, вищі технічні навчальні заклади, наукові дослідження.

Визначальною ознакою кожної сучасної нації є її інтелектуальний науковий потенціал. Українська наука, особливо її технічні галузі інтенсивно розвивалися з другої половини ХХ ст. Значна частина наукової спадщини цього періоду була засекречена за радянських часів. Проте, новаторські ідеї та інноваційні досягнення українських вчених того часу мають важливе значення і для світової науки. Це стосується і доробку українських електротехніків. В історію української й світової науки увійшли імена провідних вчених: творця першої в СРСР і на європейському континенті обчислювальної машини МЕЛМ академіка С. О. Лебедева; академіка НАН України, фундатора наукової школи автоматичного керування О. Г. Івахненка; член-кореспондента НАН України, засновника наукового напрямку перетворювальної техніки в Україні О. М. Міляха; ректора двох інститутів Львівської та Київської політехнічного, член-кореспондента НАН України Г. І. Денисенка та ін. Наукові розробки колективів, що очолювали ці лідери мали спрямованість на пошуки новітніх технологій, які внесли корінні перетворення у виробництво в цілому.

Однією з форм організації наукової колективної діяльності другої половини ХХ ст. в Україні стали наукові та науково-технічні школи. Згуртування навколо лідера

талановитих дослідників у межах тієї чи іншої наукової установи надавало можливість спадкоємності наукових знань, передачі навичок та методів проведення науково-дослідної роботи, підготовки наукових кадрів. Особливо характерно це було для прикладних технічних наук, що мали в цей період найбільш ефективний вплив на технічний прогрес і розвиток науки в цілому. У сучасній науковій літературі є група досліджень, присвячених вивченню наукових шкіл у системі наука-виробництво. До проблеми визначення та ідентифікації наукових шкіл зверталися представники різних наук, зокрема А. А. Богомолець, П. Л. Капиця, М. Борн та ін. Класифікація наукових шкіл запропонована у дослідженні О. З. Мірської [21]. Питання негативного впливу функціонування наукових шкіл порушив В. І. Онопрієнко [24]. Поняття науково-технічна школа виведено у роботах С. О. Бакути, Ю. О. Храмова [3], Н. І. Посвятенко [25]. Деякі відомості, щодо діяльності наукових колективів дослідних та навчальних закладів можна отримати з видань та публікацій, присвячених історії розвитку установ [17; 19; 22; 23; 26;]. Між тим, окремого самостійного дослідження щодо діяльності електротехнічних наукових шкіл України не існує. Мета дослідження: спираючись на архівні матеріали, виокремити та показати

особливості функціонування науково-технічних шкіл в галузі електротехніки, що сформувалися на базі академічних науково-дослідних інститутів та вищих технічних навчальних закладів України у другій половині ХХ ст.

Одним з потужних центрів електротехнічної науки другої половини ХХ ст. був Інститут електротехніки Академії наук УРСР (з 1963 р. Інститут електродинаміки). На початку 1950-х рр. в інституті розпочалися дослідження у деяких пріоритетних напрямках, що дозволило сформуватися науковим школам, характерними рисами діяльності яких було вирішення найбільш актуальних практичних завдань того часу. За ініціативою С. О. Лебедева та Л. В. Цукерника в інституті почав розвиватися новаторський в СРСР і дуже важливий напрям з аналізу, оптимізації та автоматизації електроенергетичних систем, застосування цифрових обчислювальних машин до розрахунків режимів енергосистем. Це дослідження стійкості енергосистем, зокрема єдиної енергосистеми СРСР, з питань її автоматизації і підвищення економічності роботи, створення і впровадження нової обчислювальної техніки, розробці методів аналізу режимів складних енергосистем, релейний захист електростанцій та енергосистем. Впродовж 1954–1956 рр. Л. В. Цукерником та Н. А. Качановою вперше в СРСР були виконані дослідження із застосування електронних обчислювальних машин (ЕОМ) до моделювання складних енергосистем [11, арк. 24–25].

У 1962 р. виходить збірка статей за загальною редакцією О. М. Міляха, де узагальнено унікальний досвід, накопичений колективом лабораторії електростанцій і енергосистем (керівник Л. В. Цукерник), виконаних спільно з науковими колективами Обчислювального центру, Інституту кібернетики АН УРСР та Київського політехнічного інституту (КПІ). У збірнику розглянуті численні проблеми, пов'язані з аналізом режимів складних енергетичних систем на основі застосування сучасної обчислювальної техніки, якими займаються вчені інституту. Наприклад, висвітлені питання програмування розрахунків усталених і аварійних режимів складних енергосистем (Н. А. Качанова); описано застосування ітераційного методу вузлових напруг і методу контурних рівнянь, що використовує програму поводження матриць з дійсними або комплексними елементами (Л. В. Цукерник); розглянуто досвід розрахунків економічного розподілу активного навантаження між електростанціями "Київенерго" (В. Н. Авраменко, С. Є. Васильєв, Г. А. Клименко, К. В. Хрущова) і методики вибору алгоритмів для програмування, наведено основні результати ескізного проектування типової обчислювальної лабораторії об'єднаних диспетчерських управлінь енергосистем (Г. А. Клименко, С. Є. Васильєв, В. Г. Холмській, Л. А. Галустрова, Ю. В. Щербіна, Н. В. Буслова). Вперше в науковій літературі України наведено розрахунки коефіцієнтів розподілу і струмів короткого замикання, які проведені К. В. Хрущовою на цифрових обчислювальних машинах [20].

У цей же період професором Л. В. Цукерником був проведений аналіз зарубіжного досвіду з питання необхідності застосування цифрових обчислювальних машин для розрахунків режимів складних енергосистем. Енергосистеми Сполучених Штатів Америки, Франції, Швеції, Англії мали власні науково-дослідні лабораторії або обчислювальні центри. Наприклад, розрахунки економічного розподілу навантаження енергокомпанії "Georgia Power" (США) проводився з залученням фахівців спеціального обчислювального центру. На Західно-Пенсильванській енергосистемі, що об'єднувала дванадцять електростанцій, встановлено спеціальне обладнання для оптимального розподілу навантаження з урахуванням втрат у мережах. За результатами розрахунків диспетчер коригував фактичний режим системи з урахуванням розпізнавання та попередження аварій-

них, а також прогнозування передбачених витрат електроенергії. Універсальні цифрові обчислювальні машини результативно використовувалися також у Франції, Німеччині для різних енергетичних розрахунків як за договорами з обчислювальними центрами, так і самими енергетичними системами. У Лондоні фірмами Ferranti і IBM було створено спеціальний обчислювальний центр для проведення розрахунків оптимального режиму роботи енергосистем Швеції. Дослідження Л. В. Цукерника підтвердило необхідність проведення в Інституті електротехніки науково-дослідних робіт із застосування електронних обчислювальних машин для аналізу, оптимізації та автоматизації режимів електроенергетичних систем та їх елементів, розробці систем диспетчерського керування [14, арк. 18–33].

На початку 1960-х рр. обсяг науково-дослідних робіт Інституту електродинаміки з проблем енергетики й електрифікації становив дев'ять тем, керівник Л. В. Цукерник. Зокрема, для підтримки теми "Теоретичне дослідження і розробка нових принципів автоматичного регулювання і керування в енергетиці" створена рухома лабораторія, що дозволило отримати унікальні експериментальні результати. Вперше на території СРСР впроваджувалися програми розрахунку поточкорозподілення і струмів короткого замикання, що сприяло розгортанню систематичних проектних розрахунків за допомогою цифрових обчислювальних машин у науково-дослідних і проектних установах [14, арк. 24–40].

Поступово в Інституті електродинаміки сформувалася наукова школа член-кореспондента, доктора технічних наук І. М. Постнікова, дослідження якої спрямовані на підвищення результативності та надійності процесів електромеханічного перетворення енергії. Збільшення ефективності конструкцій генераторів зростаючої потужності, зменшення коефіцієнту корисної дії негативно вплинули на надійність турбогенераторів. І основною проблемою під час експлуатації турбогенераторів стало нагрівання та збільшення втрат в елементах кінцевих зон електромашин. Галузеві науково-дослідні інститути не мали відповідних методик розрахунків, і серійний випуск турбогенераторів відбувався з істотними конструктивними недоліками. В Україні дослідження, розроблення і виробництво потужних турбогенераторів проводилися лише на Харківському заводі "Електроважмаш", де випускалися турбогенератори потужністю 200, 300 і 500 МВт. З ініціативи завідувача відділу магнітної гідродинаміки й електромеханічних систем Інституту електродинаміки І. М. Постнікова – розпочалися комплексні дослідження. У 1965 р. Інститутом електродинаміки спільно з Інститутом математики АН УРСР та Харківським науково-дослідним інститутом важкого електромашинобудування було закінчено перший етап дослідження кінцевих явищ у надпотужних турбогенераторах. Отримані результати впроваджувалися на заводі "Електроважмаш", Придніпровський, Луганський та Зміївський гідроелектростанціях, а також були викладені в колективній монографії під загальною редакцією І. М. Постнікова [12, арк. 1–2].

Фундаментальні результати отримані в лабораторії автоматики та електроапаратури під керівництвом О. М. Міляха дозволили сформуватися новому напрямку досліджень по перетворенню і стабілізації параметрів електромагнітної енергії. В лабораторії проведені роботи зі створення і удосконалення пристроїв перетворювальної техніки. Розробка напівпровідникових тріодів випрямлячів, що керувалися сприяло вирішенню проблеми перетворення частоти. Розширення тематики досліджень пов'язано з удосконаленням нового виду виконавчих елементів для силових структур перетворювачів – напівпровідникових транзисторів. Досліджен-

ня були розпочаті аспірантом Інституту електродинаміки Ю. І. Драбовичем. Саме в цей період О. М. Міляхом та Ю. І. Драбовичем започаткована київська наукова школа з розробки та створення систем електроживлення на базі транзисторних перетворювачів [16, арк. 1–12].

Протягом 1950-х рр. до 1963 р. в Інституті електротехніки працював академік О. Г. Івахненко. У цей період під його керівництвом проведено низку науково-дослідних робіт з автоматичного керування, зокрема розробка теорії багатоконтурних і комбінованих систем автоматичного регулювання, що стали основою для розвитку вітчизняної автоматики. Подальші наукові дослідження О. Г. Івахненка пов'язані з розвитком кібернетики та обчислювальної техніки. Впродовж 1953–1963 рр. виходить 10 монографій, автор О. Г. Івахненко, присвячених проблемам автоматичного регулювання і технічної кібернетики. Серед них монографія 1959 р. "Технічна кібернетика" – перша вітчизняна праця в цій галузі, яка була перевидана ще у 1962 р., а також три монографії англійською мовою надруковані у Вашингтоні, Берліні, Варшаві. В Інституті електротехніки О. Г. Івахненко ініціював організацію відділу технічної кібернетики, який і очолив. Отже, на початку 1950-х рр. була започаткована наукова школа в галузі автоматичного керування академіка О. Г. Івахненка [11, арк. 10–11, 24; 13, арк. 18].

Тісна співпраця Інститут електродинаміки АН УРСР та Київського політехнічного інституту сприяла формуванню в КПІ потужної електротехнічної школи. На початку 1950-х рр. завідувачем кафедри центральних електричних станцій А. В. Орловським та аспірантом І. М. Чиженом (пізніше академік НАН України) проводилися аналітичні та експериментальні дослідження компенсаційних перетворювачів за темою "Генерування потужності на інвертируємих установках довгих ліній передавання постійного струму". А. В. Орловський також займався питаннями наукового обґрунтування розвитку місцевих електростанцій. Під керівництвом К. В. Чарторизького науковим колективом кафедри електрообладнання промислових підприємств досліджувалися перехідні режими в електроприводах та проектувалися електроприводи транспортного моста. В 1951 р. публікується праця К. В. Черторизького "Електроавтоматика металорежущих станків", де висвітлювалися питання автоматичного управління металорізальними верстатами відповідно до їхніх технологічних особливостей, характеристики апаратури електроавтоматики. Ця робота була перевидана ще раз у 1962 р. Стрімко розвився в КПІ напрям досліджень пов'язаний з проблемами теорії і практики електричних машин. Науковцями проводилося проектування електричних машин за темою "Ресинхронізація синхронних двигунів для насосних станцій Південно-Уральського, Південно-Українського, Північно-Кримського каналів", керівник І. М. Постніков. В 1952 р. видано навчальний посібник І. М. Постнікова "Проектирование электрических машин", що став основою підготовки інженерів-електриків [4, арк. 75].

Значного розвитку набула кафедра "Електричні мережі і системи", завідувач – фахівець з питань розрахунків електричних мереж, засновник київської науково-технічної школи в галузі електричних мереж і систем доктор технічних наук, професор В. Г. Холмський. Він розвив класичну теорію розрахунків електричних мереж, особливо замкнених мереж із високим ступенем електричної неоднорідності, збагатив новими ідеями і підходами класичну методологію аналізу й оптимізації режимів роботи електричних мереж вищих класів номінальних напруг. Науко-дослідна робота кафедри в 1966 р. становила 6 дослідно-конструкторських і держбюджетних тем, спрямованих на дослідження і розробку принципів автоматизації програмування електроене-

ргетичних розрахунків на електронно-обчислювальних машинах; розробки основ комплексного використання трансформаторів, що регулюються і компенсуючих пристроїв в електричних системах. Наукові зв'язки підтримувалися з Інститутом електродинаміки АН УРСР, Новосибірським електротехнічним інститутом відділом енергетичної кібернетики АН Молдавії, Каунаським політехнічним інститутом. Господарська тематика в обсязі 10 тем розроблялася на замовлення енергосистем та промислових підприємств України, Молдавії, Латвії. Плідно працював В. Г. Холмський в системі підготовки кадрів вищої кваліфікації, підготував понад десяти кандидатів технічних наук, здійснював наукове керівництво докторських дисертацій. Серед його учнів професор В. М. Сулейманов, завідувач кафедри електричних мереж і систем КПІ [5, арк. 1–7; 18].

У розвитку електротехнічного напрямку Харківського політехнічного інституту (ХПІ) на цей період можна виокремити дві науково-технічні школи. Перш за все це дослідження в галузі техніки високих напруг, започатковані В. М. Хрущовим і продовжені С. М. Фертиком. Унікальністю наукової школи С. М. Фертика є те, що сам С. М. Фертик був кандидатом наук, завдяки кадрової національної політики того часу, але він створив школу наукових кадрів. Досягнення представників наукової школи широко відомі за кордоном і отримали світове визнання. Науковій спільноті країн Європи, Азії широко використовувалися здобутки української електротехнічної науки. Основні напрями науково-дослідної роботи наукової школи техніки високих напруг ХПІ це розробка серії магнітно-імпульсних установок для обробки металів (І. В. Білий, Л. Т. Хименко, О. І. Данілевич, М. М. Глибицький; розробка емнісних накопичувачем енергії з широким діапазоном параметрів (В. В. Конотоп, Р. М. Пинтер, В. Д. Беспалов, В. В. Рудаков); розробка пересувних дослідних комплексів для випробувань стаціонарних об'єктів Байконуру тощо (С. М. Фертик, В. В. Конотоп, І. М. Шептун, М. І. Бойко); розробка пересувних установок для геологічних досліджень (А. Г. Гурин); створення серії генераторів імпульсної напруги і генераторів імпульсного струму на високі і надвисокі напруги (С. М. Фертик, В. В. Конотоп, І. Р. Пекар); створення унікального електровимірювального обладнання (Л. Б. Леонт'єв, В. Б. Борисенко). Створення в ХПІ в 1958 р. науково-дослідної лабораторії техніки високих напруг і перетворювачів струму дозволило значно поширити наукову тематику. Дослідні роботи проводилися спільно з проблемними лабораторіями магнітно-імпульсних установок, динаміки і міцності машин ХПІ. Впровадження відбувалися на Свердловському заводі "Електроапарат", заводі "Електровыпрямитель" Москва та підприємствах оборонного значення; Всесоюзному науково-дослідному інституту електроенергетики, фізико-технічному інституті АН СРСР, Томському політехнічному інституті [8, арк. 9–11].

І по-друге це формування на кафедрі електричних машин ХПІ наукової школи професора, доктора технічних наук І. С. Рогачова. Інноваційний напрям науково-дослідної роботи кафедри електричних машин ХПІ, пов'язаний з розробкою нового класу машинних генераторів імпульсів, був започаткований І. С. Рогачовим. Під його керівництвом проводилися дослідження електромашинних генераторів уніполярних імпульсів. Результатом проведеного комплексу теоретичних та експериментальних досліджень кафедри стало створення нових електричних машин – генераторів уніполярних і знакозмінних імпульсів різних типів. За результатами досліджень відбувся захист дисертаційних робіт М. М. Таращанського, А. Л. Лившиця, Н. В. Волошина, В. П. Толкунова, А. Н. Ткаченка. За даною темою в 1959 р. І. С. Рогачовим в співавторстві з А. Л. Лившицем

опубліковано працю "Генераторы периодических импульсов сильного тока", в якій здійснено перші спроби систематизації і узагальнення генераторів періодичних імпульсів сильних струмів [10, арк. 75].

Розвиток наукових досліджень в цьому напрямку сприяв створенню в 1964 р. галузевої лабораторії електромашинних джерел живлення для електроерозійних методів обробки, керівник І. С. Рогачов. Наукова тематика лабораторії: розробка і дослідження електромашинних генераторів для електроерозійної і ультразвукової обробки та дослідження впливу основних параметрів машин постійного струму на їхню комутацію. Напрямок досліджень, пов'язаний з розробкою технологічних процесів електроерозійної обробки був складовою проблеми "Розвиток енергетики і електрифікації УРСР" Держкомітету науково-дослідних робіт Ради Міністрів УРСР. Наукова тематика охоплювала низку питань, зокрема, розробка, виготовлення і дослідження генераторів імпульсів великої потужності та високочастотних генераторів уніполярних імпульсів. Впровадження було проведено на ХЕМЗі. За госпдоговором із заводом проведені випробування дослідного зразка електромашинного двофазного індуктивного генератора імпульсів. У результаті випробування виявлено, що цей зразок дозволяє підвищити продуктивність електроерозійного процесу на 15 %, та замінює три генератори зі зменшенням споживання енергії на 40 %. Все це дало підстави подати заяву на винахід. Ліцензії на дві моделі генераторів були продані трьома французьким фірмам, а верстати з цими генераторами знайшли застосування у 50-ти країнах світу. За матеріалами цієї роботи завідувач кафедри І. С. Рогачов захистив докторську дисертацію. Розробка генераторів імпульсів ХПІ отримала на ВДНГ СРСР диплом II ступеня. Зразки нових приладів були представлені на Всесвітній виставці досягнень промисловості в 1964 р. в Нью-Йорку. Впродовж 1967–1970 рр. під керівництвом професора І. С. Рогачова було захищено 7 кандидатських дисертацій за спеціальністю електричні машини, зокрема М. І. Барановський, А. А. Шевельов, Л. П. Галайко, В. Н. Іваненко, Л. І. Янговський, В. С. Воронель, Ю. Д. Новіков [9, арк. 11–17, 79–80].

На початку 1950-х рр. наукова електротехнічна школа почала формуватися на базі Львівського політехнічного інституту (ЛПІ). Набув розвитку науковий напрям з дослідження і створення електричних машин під керівництвом доктора технічних наук, професора Т. П. Губенка. Створення при кафедрі електричних машин базової науково-дослідної лабораторії автоматичної та автоматизованого електроприводу похвалило наукові дослідження і дозволило розробляти комплексну тематику з автоматизації виробничих процесів. У межах теми розроблялися питання автоматизації буріння нафтових свердловин, диспетчеризації і телемеханізації нафтових промислів, проводилися роботи по енергетичці малих автономних електростанцій та створенню нових векторних діаграм синхронних машин. Останній проблемі Т. П. Губенком присвячена низка праць, де висвітлю Найбільш відома і затребувана з них "Векторные диаграммы и построение статистических характеристик синхронных машин" 1966 року видання. Вже на початок 1960-х рр. Т. П. Губенко підготував захист 18 кандидатських дисертацій і проводив наукове керівництво ще 6 здобувачами [6, арк. 10; 1, арк. 79].

Розвивалися в ЛПІ дослідження з розробки і впровадження в виробництво високовольтних силових запобіжників із скла під керівництвом М. А. Ніколаєва. В 1959 р. для розвитку цього наукового напрямку була створена галузева науково-дослідна лабораторія скляних ізоляторів. На підставі технології виробництва ізоляторів, що була запропонована науковцями лабораторії в 1965 р. побудований Львівський скляноізоляторний завод [7, арк. 11–17]. Дослідження режимів передавання електричної енергії на відстань змінним та постійним

струмом загальними мережами розпочаті доктором наук, професором Г. І. Денисенко згодом перетворилися на потужну наукову школу [2, арк. 21–27].

Отже, на початку 1950-х рр. в Інституті електротехніки АН УРСР були започатковані новаторські напрями досліджень, що дозволило сформуватися в Інституті електродинаміки вже в 1960-ті рр. науковим школам, дослідження яких були спрямовані розробка методів математичного моделювання на електронно-обчислювальних машинах (Л. В. Цукерник), автоматичного керування (О. Г. Івахненко), перетворення і стабілізації параметрів електромагнітної енергії (О. М. Мілях), підвищення ефективності та надійності процесів електромеханічного перетворення енергії (І. М. Постніков). Вагомий вплив на розвиток електротехнічної галузі в другій половині ХХ ст. мали наукові електротехнічні школи вищих технічних навчальних закладів, що займалися теоретичними і практичними проблемами електричних машин (І. С. Рогачов, ХПІ, І. М. Постніков, КПІ), дослідженнями в галузі електричних мереж і систем (В. Г. Холмський, КПІ), розробкою магнітно-імпульсних установок (І. В. Білий), створенням генераторів імпульсної напруги і генераторів імпульсного струму на високі і надвисокі напруги (С. М. Фертик), розробкою нових типів електроприводів (Т. П. Губенко), проблемами передачі електроенергії на відстань постійним і змінним струмом загальними мережами (Г. І. Денисенко).

Таким чином, якраз у 1950–1960-ті рр. закладено підвалини для новаторських розробок українських учених-електротехніків. Тому їхній доробок є невід'ємною складовою світової науки, а їхні наукові досягнення сприяли цивілізаційному поступу України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архів Національного університету "Львівська політехніка", ф. Р-120, спр. 97.
2. Архів Національного університету "Львівська політехніка", ф. Р-120, спр. 103.
3. Бакута С. А. Научно-техническая школа: статус, характерные черты / С. А. Бакута, Ю. А. Храмов // Науковедение и информатика. – 1990. – Вып. 34. – С. 72–76.
4. ДАК (Державний архів м. Києва), ф. Р-308, оп. 10, спр. 82
5. ДАК, ф. Р-308, оп. 20, спр. 15
6. ДАПО (Державний архів Львівської області), ф. Р-120, оп. 25, спр. 1
7. ДАЛО, ф. Р-120, оп. 6, спр. 151.
8. ДАХО (Державний архів Харківської області), ф. Р-1682, оп. 13, спр. 1122
9. ДАХО, ф. Р-1682, оп. 13, т. II, спр. 1240
10. ДАХО, ф. Р-1682, оп. 8, спр. 248
11. ІА НБУВ (Інститут архівознавства Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського), ф. 263, спр. 273
12. ІА НБУВ, ф. 124, оп. 1, спр. 18
13. ІА НБУВ, ф. 263, оп. 1, спр. 276.
14. ІА НБУВ, ф. 263, оп. 1, спр. 323
15. ІА НБУВ, ф. 263, оп. 1, спр. 440.
16. ІА НБУВ, ф. 263, оп. 1, спр. 527.
17. Інститут електродинаміки НАН України. Історія. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://ied.org.ua/files/history-ied.pdf>.
18. Історія кафедри електричних систем і мереж. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://es.fea.kpi.ua/ua/kafedra.html>
19. Київський політехнічний інститут. Нарис історії / Під ред. М. З. Згуровського. – К.: Науков. думка, 1995. – 320 с.
20. Мілях А. Н. Вопросы применения вычислительной техники в энергетических системах / А. Н. Мілях, Н. А. Качанова. – Киев: Изд. Академии наук Украинской ССР, 1962. – 138 с.
21. Мирская Е. З. Научные школы как форма организации науки (социологические проблемы) / Е. З. Мирская // Науковедение. – 2002. – № 3. – С. 8–24.
22. Національний університет "Львівська політехніка" / Під ред. Ю. Я. Бобало. – Київ: ТОВ Видавничий центр "Логос Україна", 2009. – 447 с.
23. Одеський політехнічний інститут. Краткий исторический очерк (1918–1968) / Отв. ред. К. С. Коваленко. – Киев: изд. Киевского университета, 1968. – 222 с.
24. Оноприенко В. И. Традиции и новации в науке: науковедческий контекст / В. И. Оноприенко // Наука та наукознавство. Додаток. Матеріали IV Добровської конференції. – 2004. – № 4. – С. 95–99.
25. Посвятенко Н. И. Ключевые черты лидера научно-технической школы // Российско-украинские связи в истории естествознания и техники. – М.: РАН, 2012. – 428 с.
26. Харьковский политехнический институт. 1885–1985: история развития / отв. ред. Н. Ф. Киркач. – Х.: Вища школа, 1985. – 223 с.

O. Tverynykova, PhD in History,
National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" (Kharkov, Ukraine)

THE DOMESTIC EXPERIENCE OF SCIENTIFIC STUDIES IN THE CONTEXT OF CIVILIZATIONAL DEVELOPMENT OF UKRAINE: SCIENTIFIC AND ELECTROTECHNICAL SCHOOLS OF UKRAINE (1950–1960)

The achievements of Ukrainian scientists and electrical engineers as members of the intellectual elite are shown. The features of formation of scientific schools in the electrical system of the Institute of Electrodynamics of the Academy of Sciences of Ukraine, which fundamental research become a real national treasure-level perspective and a worthy contribution to world science. We investigated the activity of research teams of the leading higher technical educational institutions of Ukraine. It was found out that the applied research on issues of transformation and stabilization of electromagnetic energy parameters, analysis; optimization and automation modes of electric power systems; information-measuring systems; improving the efficiency and reliability of processes of electromechanical energy conversion were sent in search of new technologies had made the radical changes in the production as a whole. The contributions of leading scientists and founders of academic schools in the development of the electrical world science, such as A. N. Miles, I. M. Postnikov, S. A. Lebedev, L. V. Tsukemyk, O. H. Ivakhnenko, S. M. Fertyk, I. S. Rogachov, V. H. Kholm-sky, T. P. Hubenko, H. I. Denysenko are highlighted.

Key words: Intellectual Elite, Scientific Potential, Modern Technology, Electrical Science, Electrical Engineering Institute of Ukrainian Academy of Sciences, Higher Technical Education, Scientific Research.

УДК 930.94(477)

А. Чик, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

КОЛЕКТИВНА ПАМ'ЯТЬ ЯК ОСНОВА КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСТВА

У статті аналізується проблема колективної пам'яті та різні підходи до її розуміння як важливого чинника, який впливає на становлення і розвиток національної ідентичності, а також на консолідацію українського народу.

Ключові слова: колективна пам'ять, ідентичність, політика пам'яті, українство.

Сьогодні, коли кардинальні соціально-економічні, соціокультурні й політико-правові трансформації суттєво змінюють більшість сфер життя українського суспільства, а також в умовах посилення загрози територіальній та національній цілісності України збільшується інтерес до проблеми колективної пам'яті, яка може помітно впливати на консолідацію суспільства, а також на формування національно-культурної, громадянсько-політичної і цивілізаційної ідентичності колективних та індивідуальних суб'єктів. Актуальність даного питання пов'язана із суспільно-політичними та цивілізаційними викликами, які потребують адекватних відповідей.

Ю. Лотман, А. Гуревич, А. Моль з позицій культурологічного підходу розглядають пам'ять як культурно-історичну спадщину, своєрідний духовний потенціал народу. За допомогою семантичного аналізу Ю. Лотман визначає культуру як колективну пам'ять і безпосередньо пов'язує її зі збереженням і передачею смислів [4, с. 3 – 4]. Як зазначає Є. Давидов, "на наших очах поняття пам'яті наповнилося новим змістом і, вишовши за психофізіологічні рамки, перетворилося на найважливішу категорію суспільної свідомості. Більше того, воно стало свого роду маніфестом сил, що прагнуть відновити штучно розірваний в ході політичних катаклізмів "зв'язок часів". Пам'ять як історична глибина культури і особистості" [3, с. 165].

Отже, колективна пам'ять – це спосіб збереження соціально значущої інформації, без чого неможливе існування суспільства в цілому, соціальних груп і окремих індивідів, що входять у суспільство. Цілісність і стійкість соціальних зв'язків залежить від успішності функціонування колективної пам'яті. В умовах радикальних соціальних та політичних змін в сучасному українському суспільстві слабкість підстав для становлення нової громадянсько-політичної ідентичності призводить до пошуку об'єднуючих символів в історичному минулому країни. Тому цілком зрозуміло, що в основу формування сучасної національної ідентичності має бути покладений культурно-історичний досвід українського народу, "за допомогою колективної пам'яті виникає емоційна залученість у минуле.

Таким чином культивується майже в кожному соціумі широке знайомство дітей з компонентами колективної пам'яті: пам'ятні місця, релігійні ритуали, фольклор,

родинне дерево, що покликани спонукати в них зародження почуття історичної вкоріненості, поваги до минулого. З емпатії відбувається цікавість, прагнення більше дізнатися про ті чи інші історичні постаті, історичні події, і ця цікавість стає підставою індивідуального інтересу до історії" [5, с. 235], духовності, моралі, основним національним надбанням. Адже особистість споконвічно поєднується з історичним буттям загальнолюдської цивілізації саме через національне буття.

"Спільне минуле" української нації конструюється інтелектуальною елітою, представники якої вирішують, який статус отримає та чи інша історична подія, яка згодом закріплюється у відповідних текстах. Головними засобами трансляції змісту колективної пам'яті є культурні й освітні інституції та засоби масової інформації [2]. Саме тому основними чинниками, які впливають на консолідацію суспільства, а також на становлення й розвиток національної ідентичності виступають не тільки історична територія, спільна мова, етнонім, економіка й громадянська культура, однакові закони та обов'язки для всіх членів національної спільноти, але й колективна пам'ять [2].

Т. Воропаєва підкреслює, що: 1) консолідація – це один з найважливіших процесів групової динаміки, який зумовлює ступінь упорядкованості, узгодженості й стійкості внутрішньо-спільнотних взаємозв'язків, які забезпечують стабільність та спадкоємність (наступність) життєдіяльності даної спільноти; 2) спільнотна згуртованість проявляється через відносно безперервне та автономне існування кожної конкретної спільноти, яка має чіткі ознаки соціокультурної та соціально-психологічної спільності (тобто подібності відповідних ознак або рис), що передбачає виникнення системи інтегративних властивостей і процесів, які унеможливають порушення цілісності даної спільноти; 3) спільнотна згуртованість характеризує також ступінь відданості індивідів тій чи іншій спільноті та міру їхньої прихильності до кожної з цих спільнот [1, с. 62–64].

Отже, завдячуючи спільним історіям, які збираються вченими та дослідниками у цілісні наративи, характерним для тієї чи іншої групи (сім'ї, соціальної групи, етносу, нації) можуть виникнути почуття співпричетності й приналежності до даної спільноти, що сприяє становленню і розвитку емоційної складової національної ідентичності. Такі спільні історії про минуле, які приймають члени даної

спільноти, є однією з форм прояву колективної пам'яті, яку можна визначити як колективні уявлення про історичне минуле, які мають властивості поживлятися, актуалізуватися, конструюватися заново в міжособистісному дискурсі. Будучи пропущеними через призму групової ідентичності, вони відтворюються з урахуванням сьогодення, актуальних інтересів та цілей групи [6, с. 34].

В процесі розвитку колективної пам'яті на її інструментальний та інтенціональний пласти нашаровується ціннісно-смысловий пласт (що пов'язаний з такими важливими процесами, як християнізація та аксіологізація людської свідомості й діяльності). Зокрема, у середньовіччі сутність колективної пам'яті українства зумовлювалась домінуючими релігійними уявленнями. Релігійність колективної пам'яті була атрибутивною властивістю людини середньовічної культури, що виступала як "homo religiosus". Її сутність визначалась релігійними віруваннями і містила уявлення про сакральне у його відношенні до мирського й профанного, вираженого в релігійному культі. Сакрализовані уявлення, переконання й пріоритети утворювали ціннісно-смыслові ядро української середньовічної культури, яке було важливою духовною засадою її просторово-часового континууму.

Колективна пам'ять в рамках української традиційної культури виконувала функції "смыслового фільтру" культурно-історичного досвіду українства, окреслюючи певні ціннісно-смыслові координати для даної спільноти. Після християнізації русинів-українців їхня колективна пам'ять "вийшла за межі" локальної традиційної культури, повноцінно долучившись до спільної пам'яті Європейської християнської цивілізації. У зв'язку з цим формується духовна еліта, яка починає здійснювати контроль за культурно-релігійним сегментом колективної пам'яті спільноти.

Десакралізація колективної пам'яті українства стала наслідком процесів, розпочатих у добу Ренесансу. Ю. Лотман зазначає, що через винайдення друкарства "епоха друку" стала часом, коли місцевий діалект, з одного боку, і сакральна мова (латинь, церковнослов'янська мова, класична арабська), межі якої були не політичними чи національними, а конфесійними, – з іншого, змінилися національною літературною мовою. Книгодрукування кардинально розширювало сферу науки і освіти. Ренесанс сприймався людьми, що жили в цю епоху, як час безмежного розширення всіх можливостей [4, с. 7]. Розгортання процесу секуляризації пов'язується з появою в структурах колективної пам'яті нових (нерелігійних) компонентів.

Завдяки колективній пам'яті утворюється культурна спадщина, яка визнається загальним надбанням конкретної нації та всього людства і мусить зберігатись і постійно поповнюватись. В ранньоіндустріальну та індустріальну добу колективна пам'ять стає важливим чинником як етнічної, так і національної самоідентифікації. Доба національного відродження активізувала процес формування національної самосвідомості й зумовила рефлексивне ставлення представників української еліти до колективної пам'яті українського народу. В культурно-мистецькій сфері починає формуватись цілісний образ України, який має величезне значення для консолідації та збереження духовної єдності українства [2].

У ХХ ст. український народ пережив цілий ряд потрясінь (репресії, голодомори, етноцид), які призвели до непоправних втрат у сфері культурної спадщини, а також до деформації вироблених століттями способів передачі від покоління до покоління культурно-історичного досвіду. Українська культурна спадщина знищувалась через класові й ідеологічні міркування, а колективна пам'ять українства опинилась у зоні тотального ідеологічного контролю.

В умовах переходу до постіндустріального (інформаційного) суспільства колективна пам'ять українців, на

жаль, має постколоніальний ("мозаїчний") характер, а це загрожує деформацією їхньої національної та європейської цивілізаційної ідентичності. В результаті плюралізації історичної пам'яті та поляризації оцінок різних історичних подій може бути зруйноване єдине смыслове поле української ідентичності [2]. В цих умовах необхідне відновлення, збереження і творче осмыслення спільної культурної спадщини (як ціннісно-смыслового ядра колективної пам'яті) та формування консенсусної моделі колективної пам'яті заради підтримки й збереження духовної єдності українства та його стабільного цивілізаційного розвитку.

Отже, колективна пам'ять має велику потенційну здатність зберігати в масовій свідомості членів суспільства оцінки подій минулого, які перетворюються на ціннісні орієнтації, що визначають вчинки й дії людей. Вплив колективної пам'яті на свідомість і поведінку людей може консолідувати суспільство, але може мати й деструктивний характер.

У світовій науці все частіше дискутується питання про те, які соціально-історичні цінності, знання, зразки поведінки, елементи народної творчості повинні бути збережені й передані наступним поколінням для забезпечення ефективного розвитку, для збереження соціального порядку. У практичній площині розглядаються оптимальні способи й технології трансляції культурно-історичного досвіду. Збереження колективної пам'яті національної спільноти – це загальнонаціональна проблема консолідації українства, вирішення якої сьогодні виходить на рівень державної політики.

В сучасних українознавчих дослідженнях особливо ваги набуває вивчення закономірностей та специфіки націє- і державотворчих процесів в Україні. Об'єктом сучасного українознавства є реальний український світ, визначальними категоріальними характеристиками якого є цілісність, універсальність, самобутність, самодостатність, саморозвиток, єдність і взаємоопосередкованість усіх його вимірів. Повноцінне функціонування всіх вимірів українського світу неможливе без "роботи" колективної пам'яті. Поняття "колективна пам'ять" є багатогранним і динамічним, стосується різних сфер життєдіяльності як суспільства, людини, так і держави.

Отже, роль колективної пам'яті у рамках предметного поля сучасного українознавства є ключовою, оскільки через свій наскрізний вплив (а вона пронизує буття української спільноти від найдавніших часів до сьогодення) на українство та процес кристалізації культурно-історичного досвіду українського народу, колективна пам'ять є невід'ємним чинником збереження культурної спадщини та формування спільної ідентичності українства. Тому без комплексного урахування впливу колективної пам'яті на процеси національного розвитку української спільноти, а також на стійкість і стабільність українського соціуму в умовах перехідного стану та гібридної війни оптимальне вирішення багатьох проблем українства неможливе.

Українознавство (як інтегративна наука) дає змогу всебічно проаналізувати роль *мнемічної складової* у націєтворчих та державотворчих процесах, процесах завершення формування спільної ідентичності громадян України в сучасному глобалізованому світі. Адже колективна пам'ять є "будівельним матеріалом" як етнічної, так і національної культури, зберігаючи специфіку й самобутність української спільноти, забезпечуючи спадкоємність її культурно-історичного розвитку й цивілізаційного поступу та активізуючи її консолідаційний потенціал.

В рамках українознавства і колективна пам'ять, і інтелект української нації можуть розглядатись як механізми трансляції етнокультурної інформації та як чинники збереження і розвитку цінностей і смислів української національної культури. В контексті цивілізаційного поступу українства необхідно розглядати інтелектуальний потенціал та колективну

пам'ять українського народу як: 1) культурні феномени, що визначають безперервність культурних традицій спільноти; 2) комунікативно-культуральні форми взаємодії української людини і української спільноти з минулим; 3) як важливі когнітивні умови формування колективної ідентичності.

Окрім цього феномени пам'яті та забуття є певною формою ставлення українського суспільства до свого історичного минулого. Позитивний потенціал забуття (коли воно стає частиною досвіду так званого "обнулення минулого") полягає, зокрема, у терапевтичній функції мінімізації травматичних наслідків "переломних" і трагічних історичних подій. Сучасні дослідники виділяють травматичне забуття (забування травматичних подій минулого) і нетравматичне забуття (забування нетравматичних за своїм змістом подій); природне забуття (виключення з пам'яті неактуальної інформації) і кероване забуття як елемент політики пам'яті (що передбачає комплекс цілеспрямованих практичних дій держави і громадянського суспільства для консолідації політичної нації). Кероване забуття в рамках конструктивної політики пам'яті може бути спрямоване, зокрема, на уникнення конфлікту інтерпретацій різних версій історичної пам'яті, що на рівні соціуму часто призводить до міжетнічних і міжнаціональних конфліктів.

В контексті цивілізаційного поступу українства взаємодія колективної пам'яті та інтелекту нації набуває все більш чітких контурів. Зокрема, пам'ять про минуле – це не тільки здатність охороняти від забуття актуальний та подієвий пласти минулого, але й конструктивне ставлення до минулого (його інтерпретаційний та репрезентативний пласти). Одним з невідкладних завдань українських інтелектуалів є вибудовування репрезентативного образу спільного минулого, що припускає свідоме колективне віддання забуттю деяких подій минулого та їх інтерпретацій.

Посилення державного впливу на сферу колективної пам'яті сьогодні детерміноване прагненням багатьох держав протистояти активізації глобалізаційних процесів у сучасному світі. Оскільки вплив держави і громадянського суспільства на сферу пам'яті й забуття є необхідним механізмом збереження національно-культурної цілісності держави, а колективна пам'ять є основою виживання національної держави в умовах глобалізованого світу, то грамотна політика пам'яті є зверненням до спільного минулого з тим, щоб, подолавши розриви в історичній пам'яті громадян, зберегти національну єдність та цілісність держави. Отже, конструктивна політика пам'яті є не тільки необхідним для України інструментом підтримки спільної ідентичності її громадян, але й чинником цивілізаційного розвитку українства.

Колективна пам'ять репрезентує сферу етнічної та національної *вкоріненості* людини та спільноти. Така *вкоріненість* сприяє розумінню етнофорами власної природи й автентичності, а також сприяє розгортанню конструктивних ідентифікаційних процесів. Індивідуальний досвід людини в освоєнні світу інтегрується з культурно-історичним досвідом спільноти, збагачуючись досвідом минулих поколінь, що, у свою чергу, сприяє спільному баченню історичних перспектив. Актуалізована колективна пам'ять не дозволяє людині та спільноті залишатися в обіймах безпам'ятства, а отже, й бездуховності.

Наші емпіричні дослідження показали, що колективна пам'ять респондентів з високим рівнем розвитку національної ідентичності характеризується більшою взаємоузгодженістю її ієрархічних "нашарувань" та більшою структурованістю спогадів. Зокрема, в структурі колективної пам'яті громадян України з розвинутою національною ідентичністю важливе місце займають такі "реперні точки", як доба склавинів та антів, епоха Київської Русі та Галицько-Волинської держави, Козацька доба, творчість Тараса Шевченка, епоха УНР, а також Помаранчева революція та Революція Гідності.

Таким чином, колективна пам'ять є не тільки основним механізмом культурної єдності спільноти, але й механізмом "архівзації" найбільш значущих складових культурно-історичного досвіду та духовного світу нації. Колективна пам'ять є системним чинником "підключення" минулого до сьогодення, важливим інструментом актуалізації історії національної спільноти.

Отже, національна ідентичність неможлива без розвинутої колективної пам'яті як здатності до збереження й усвідомленої реактуалізації попереднього досвіду. У зв'язку з цим практики меморізації та комеморації набувають великого значення у процесі формування національної ідентичності громадян України.

Проведене дослідження дозволило виділити основні етапи формування колективної пам'яті українського народу: I етап (племінний), II етап (етнічний), III етап (національний). Доведено, що націє- і державотворчий потенціал колективної пам'яті українців накопичувався упродовж всього історичного поступу українства, але найбільш дієвий вплив колективної пам'яті на формування національної ідентичності українських громадян можливий за умов відновлення деформованих фрагментів колективної пам'яті, збалансованості змісту колективної пам'яті громадян, які проживають у різних регіонах держави.

Таким чином, конструктивні індивідуальні "проекції" колективної пам'яті українського народу показують, що колективна пам'ять може виконувати функцію певного "каркаса" не тільки національної, але й цивілізаційної ідентичності. Отже, серед чинників, що найбільше сприяють формуванню національної ідентичності громадян України чи не найважливішим є колективна пам'ять українського народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Воропаєва Т. С. Специфіка самоідентифікації етнічних українців на Півдні України / Т. С. Воропаєва // Проблеми національно-культурної самоідентифікації українців на Півдні і Сході України в контексті етнополітики Європейського Союзу. Матеріали наукової конференції. – Одеса: НІСД, 2007. – 87 с. – С. 61–64.
2. Воропаєва Т. С., Чик А. А. Изучение коллективной памяти как фактора формирования национальной идентичности в рамках современного украиноведения / Т. С. Воропаєва, А. А. Чик // Сборник научных трудов SWorld (Философия и филология). – Иваново: МАРКОВА АД, 2015. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sworld.com.ua/konferm2/287.pdf>
3. Давыдов Ю. Н. Этическое измерение памяти / Ю. Н. Давыдов // Этическая мысль: Науч.- публицист. чтения / Редкол.: А. А. Гусейнов и др. – М.: Политиздат, 1990. – 348 с. – С. 165.
4. Лотман Ю. М. Несколько мыслей о типологии культур / Ю. М. Лотман // Язык культуры и проблемы переводимости. – М.: Наука, 1987. – С. 3–11.
5. Трубина Е. Г. Коллективная память / Е. Г. Трубина // Социальная философия: Словарь / Сост. и ред. В. Е. Кемеров, Т. Х. Керимов. – 2-изд., испр. и доп. – М.: Академический проект; Екатеринбург; Деловая книга, 2006. – С. 235.
6. Хальбвакс М. Социальные рамки памяти / М. Хальбвакс / Пер. с франц. С. Н. Зенкина. – Москва: Новое издательство, 2007. – С. 34.

Стаття надійшла до редколегії 12.09.16

A. Chyk, Post-Graduate Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

COLLECTIVE MEMORY AS THE BASYS OF CONSOLIDATION OF UKRAINIANS

The author analyzes the problem of collective memory and different approaches to its understanding as an important factor affecting the formation and development of national identity as well as the consolidation of the Ukrainian people.

Key words: Collective Memory, Identity, Ukrainianness.

Наукове видання



ВІСНИК

КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

УКРАЇНОЗНАВСТВО

Випуск 1(18)

Друкується за авторською редакцією

Оригінал-макет виготовлено ВПЦ "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.



Формат 60x84^{1/8}. Ум. друк. арк. 7,44. Наклад 300. Зам. № 216-8002.
Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № Фл5.
Підписано до друку 15.12.16

Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет"

01601, Київ, б-р Т. Шевченка, 14, кімн. 43
☎ (38044) 239 3222; (38044) 239 3172; тел./факс (38044) 239 3128
e-mail: vpc@univ.kiev.ua
http: vpc.univ.kiev.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02